4

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1981

MARULIĆ

hrvatska književna revija

Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Uređuje: Uredničkl odbor

Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)

Uredništvo i uprava: Zagreb, Trg kralja Tomislava 21 telefon 440-697

Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopise ne vraćamo.

Cijena pojedinom broju 50.— d. Godišnja pretplata 300.— d. uplaćuje se u korist tekućeg računa

30102-678-448

Godišnja pretplata za inozemstvo 30 US dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb

30101-620-16
2424091010

Tisak »Štampa«, Osijek

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, Zagreb, broj 229/1-1979. od 15. II 1979.

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 4 ZAGREB, srpanj — kolovoz 1981. GOD. XIV

Radovan GRGEC

Uz rub (17)

Često smo govorili i pisali o tom kako je dobro neke događaje, doživljaje i činjenice osvijetliti s više strana te »pomaknuti akcenat« da bi se o njima mogla dobiti potpunija spoznaja i točnija predodžba. Rekli smo kako je važno da različitost koncila i pojedinih papa u povijesti po mogućnosti promatramo također kao »pomak akcenta« i kao upotpunjenje »osvjetljenja« više nego kao međusobne suprotnosti. Toliko smo puta podsjetili na onu latinsku: Audiatur et altera pars! I kad smo u okviru naših književnih večeri raspravljali o nekim događajima u hrvatskom katoličkom pokretu, nastojali smo da se čuje mišljenje predstavnika raznih struja kako bi se došlo do što više podataka i kako bi se mogla upotpuniti slika o tom važnom razdoblju naše novije povijesti. Tako smo postupali i kad smo pisali i govorili o kulturnim pojavama kod nas i u svijetu, o nekim književnicima, znanstvenim radnicima i povijesnim ličnostima.

Vjerujemo da se, iznoseći svoje subjektivne istine, približujemo onom što zovemo objektivnom istinom. Željeli bismo da tome posluže i ovi redci »uz rub«, nastali kao sjećanje i odjek pročitanog i proživljenog. Tamo negdje iza horizonta naše svijesti i podsvijesti vjerojatno prestaje »filozofiranje« i »literatura« a počinje stvarnost koja ne ovisi o našim osjetilima, stvarnost u kojoj se činjenice ne razlikuju od svojih predodžaba ni doga-

đaji od doživljaja. Naša osobna povijest i povijest čovječanstva sastavni je dio te stvarnosti, koju naslutiše vizionari, mistici, pjesnici, sveci; možda ju je nakon »sezone u paklu« naslutio i Rimbaud kada je iznenada zašutio. U posljednje se vrijeme mnogo istražuje njegov život i djelo, pa i tu nailazimo na razna »osvjetljenja« i »akcente«.

U prethodnim brojevima »Marulića« govorili smo o velikom kršćanskom misliocu i piscu *Jacquesu Maritainu*, uglavnom s mnogo simpatija. No već u br. 3/81 čuli smo »alteram partem«. Hvaleći aristotelovsko, averoističko i Tomino »osvjetljenje« naših stvarnosti, ne bismo smjeli zaboraviti na osvjetljenje istih stvarnosti u djelima Platona, Augustina i Duns Scota. Maritainove misli valja svakako upotpuniti i korigirati Blondelovim pogledima. Tek tako dolazimo do točnijeg i potpunijeg pogleda u stvarnost, koja nam često izmiče zbog nesavršenosti naših osjetila i našeg umovanja.

Razne akcente i osvjetljenja pojedinih problema iznosimo u nekim člancima i polemikama. Tako je u prošlom broju »Marulića« svoje mišljenje o otuđenju kao aktivnoj funkciji iznio naš poznati povjesničar umjetnosti *Grgo Gamulin*. Bilo bi poželjno da i tu čujemo drugačije glasove i osvjetljenja. U rubrici »Mišljenja i reagiranja« čut ćemo dva različita glasa: marksista *Muminovića* i katolika *Mudrinića*. Time ne želimo postići »rašomonsku« dezorijentaciju, nego samo točniju informaciju.

Radi informacije upozoravamo naše čitatelje da je u Vicenzi nedavno objavljena knjiga *Carla Boa »Lo stile di Maritain«*. Već prije rata Carlo Bo uočio je veliko značenje Maritainova »Integralnog humanizma«, koji je na talijanski preveo mons. Montini, kasniji papa Pavao VI, veliki štovatelj francuskog mislioca. Maritain je tada postao glavni predstavnik otvorenog katolicizma. Zajedno s Péguyom, Mauriacom, Mounierom i Simonom Weil vjerovao je da je kršćanstvo kvasac novoga društva. U tom je smislu i javno djelovao. Nakon Koncila, međutim, postalo mu je jasno da za promjenu svijeta nisu dovoljne teoretske sheme, nego da je tu potrebna pomoć i milost Božja, te je izabrao put molitve. Novi Maritain nije u suprotnosti sa starim, nego se i tu radi o pomaku akcenta. Isto se tako ne radi o dva *Grahama Greenea* u slikama što ih o njemu daje u svojoj knjizi intervjua *Marie-Françoise Allain* ili *Evelyn Waugh*, engleski pisac obraćenik, koji je, što mnogima nije poznato, za vrijeme drugoga svjetskog rata bio **član vojne misije** u našoj zemlji i boravio i na Visu. Recimo samo toliko da je za Waugha Greene uvijek ostao svojevrsni »protestant« dok je Waugh za Greenea bio previše »ortodoksni« katolik.

Jean Mialet, koji je dobio ovogodišnju veliku katoličku nagradu literature za svoju knjigu »Le Déporté«, shvatio je također važnost konfrontacije raznih mišljenja i »osvjetljenja« kada je kao bivši deportirac pokrenuo grupe »susreta« na kojima vojnici i civili različitih struja u dijalogu iznose svoju sliku prošlosti.

Naravno, i razni »dijalozi« kao i razni »summiti«, konferencije i politički sastanci, dogovori i pregovori imaju i drugu stranu medalje. Katkada od tih verbalističkih deklaracija i saopćenja nema nikakve prave koristi, a

katkada su oni tek taktička varka za naivne. Ta se opasnost krije i iza raznih »ekumenskih« i »kozmopolitskih« inicijativa. Ako čovjek u dijalogu ne može biti niti otvoren ni iskren, ako se odriče svojih dubokih uvjerenja da bi »podišao« protivniku, onda takav »dijalog« ne može dovesti ni do kakve istine ili sloge u ljubavi, nego unosi još veću zbrku u postojeća poimanja i odnose. Pravi dijalog nikada ne može biti podilaženje ili kapitulantski kompromis. Ruski emigrant *Vladimir Bukovski* u svojim »Pismima Zapadu«, objavljenima nedavno kod Laffonta, optužuje Zapad zbog traženja kompromisa s Gulagom.

* * *

Test autentičnosti dijaloga, kao što smo mnogo puta istaknuli, trebao bi da bude dijalog s najbližima. Najbliži, tj. bližnji u pravom smislu te riječi, jesu naši ukućani i sunarodnjaci. Lako je verbalistički ljubiti one koji su maglovito daleki, a teško je uspostaviti pravi kontakt i naći zajednički jezik sa sustanarima, braćom, roditeljima... Najbliži, pak, jesu obično bračni drugovi, i baš bračna zajednica prolazi kroz najtežu krizu. Lome se brakovi zbog nemogućnosti zajedničkog jezika i nevjernosti zadanoj riječi, a upravo tu je dijalog najpotrebniji. Kao što je bračna ljubav specifični oblik ljubavi, tako je i dijalog bračnih drugova specifična konfrontacija dviju osoba i dviju napetosti u traženju zajedničke »valne dužine«.

O tom dijalogu i ljubavi rekao je mnogo *Paul Claudel* u svojim dramama, naročito u »Razdiobi podneva«, objavljenoj u HKD-u, koja je bila stavljena u program ovogodišnje »Vjesnikove knjižare«. O njoj je govorio nadahnuto *Ivan Pavo II.* u ciklusu nagovora na generalnoj audijenciji srijedom. Kao književnik, Karol Wojtyla, čijim pjesmama »Oko« od 11. VI. posvećuje čitavu stranicu, ulazio je u tu tematiku često. U njegovu »Zlatarskom dućanu« iz muževih usta izbija iskrena želja za dijalogom sa ženom: »Htio bih razgovarati s Anom, otvoriti joj se, priznati svoje pogreške i upoznati njezine!« Za svijetom ljubavi čeznu i junaci iz romana *Françoise Mallet-Joris* koji govore o krizi bračnog života. Drugačije je ozračje bračne ljubavi o kojem piše *Jacques de Bourbon Busset*, novi član Francuske akademije, koji u svojim knjigama oživljava romantiku bračne sreće i ljubavi, izražavajući iskreno ono što osjeća prema vlastitoj ženi slično svome kolegi *Sinnigeru*, privezanom uz uspomenu svoje žene i nakon njezine smrti.

Jacques de Bourbon Busset pjeva osobito u svojim posljednjim djelima himnu trajnoj i međusobno podijeljenoj bračnoj ljubavi. Ta pjesma zvoni pomalo čudno i izazovno u civilizaciji u kojoj su uzdrmane nekadanje sigurnosti i stare vrijednosti. U toj civilizaciji koja, zatravljena seksom, biva sve skeptičnija prema trajnosti ljudske ljubavi, on pokušava da susret dvaju bića suprotnog spola i njihov zajednički život ponovno uzdigne na nivo sakralne uzvišenosti.

I oni koji su se u ljubavi razočarali naslućuju da se rješenje problema koji proizlaze iz krhkosti i nesigurnosti ljudskoga života u dvoje nalazi u braku kao sakramentu. Vrijeme koje je postalo »neprijateljem vjernosti« teško shvaća taj tvrd govor i tu zakašnjelu »romantiku«, kao što teško shvaća

vjernost obavezi celibata onih koji su primili svećenički red u rimokatoličkoj Crkvi.

* * *

Razne obljetnice daju nam priliku da analiziramo i revaloriziramo život i djelo nekih književnika na koje su mnogi zaboravili premda su svojevremeno bili vrlo aktualni i cijenjeni. U br. 2/81 »Marulića« objavili smo dva člančića povodom 100. obljetnice rođenja *Giovannija Papinija*, i mnogi nam s pravom prigovoriše da je taj poznati obraćenik zaslužio da mu se u našoj reviji pokloni više pažnje. Giovani Papini, kako rekosmo, vrlo je značajna književna i kulturna pojava u Evropi i u Italiji onog vremena, a ni danas se to značenje ne bi smjelo zanemariti premda se i Papinnijevo djelo sada nešto drugačije ocjenjuje i cijeni. Nismo, nažalost, upozorili na važnost njegovih vjerojatno najboljih djela, a to su »Dokončali čovjek«, u kojemu nas Papini uspijeva ganuti kad opisuje svoju osamljeničku, ambicioznu i vatrenu mladost, i »Drugo rođenje«, ispovijed Papinijeva obraćenja, koja nije bila objavljena za njegova života. Djelo nije bilo objavljeno za života najvjerojatnije zato što je umjetnika od toga odvraćala njegova osjećajnost i stidljivost koja mu nije dopuštala da na veliko zvono stavlja intimnu povijest jedne iskrene konverzije.

Ove godine slavimo i 300. obljetnicu smrti velikoga dramskog pisca *Calderóna de la Barke*. Pedro Calderón de la Barca bio je zapravo pjesnik za kojega je život bio san, a san život. Neke od njegovih drama u kojima opisuje ljudsku osamljenost i izgubljenost u svijetu sna i iluzije održale su se i danas na repertoaru.

Iskustvo samoće budi u čovjeku iskonsku čežnju za apsolutnim. To je i iskustvo nekadanjih i suvremenih pustinjaka, koji su u svijetu buke i nesigurnosti izabrali život šutnje, molitve i razmišljanja. O tom iskustvu govori nam i knjiga »Les Ermites« koju su napisali *Bernard Gouley* i naš prijatelj *Serge Bonnet*.

Bijeg od svijeta poprima danas razne oblike revolta i nezadovoljstva s ambijentom u kojemu živimo i u kojemu smo formirani. Mladenački revolt i protest postaje sve bučniji i brutalniji. Sigurno je jedan od tih oblika revolta i protesta protiv društva u kojemu živimo i tzv. *punk-pokret*. Prolazeći ulicama naših gradova, mnogi »pristojni« građani pitaju se što znači ta riječ koja izazovno bode u oči, ispisana, isprskana i obojena po zidovima i ogradama. Pitanje je u kojoj mjeri nihilizam, anarhizam i hedonizam što ga propovijedaju mnogi mladi buntovnici i galamdžije može doprinijeti ispravljanju »krive Drine«. Takvi ne bježe u samoću, nego od samoće u buku. I ta buka koja već decenijima para naše uši upozorava nas na svoj način da je »nešto trulo u državi Danskoj«.

* * *

Svojedobno smo u »Maruliću« pisali o *Maritainovoj* estetici. Mnoge njegova estetika ne zadovoljava, pa bismo željeli da i tu čujemo »alteram

partem«. Za kršćanskog umjetnika i za kršćanina uopće vrlo je važno da shvati i autonomiju estetskih vrednota, ali i indirektnu ovisnost umjetnikova života i djela o etičkim vrijednostima. Važno je da djela kulture i umjetnosti stvaraju ozračje koje ne škodi duševnom zdravlju i čistoći, kako nas je već nekoliko puta u svojim alokucijama upozorio papa *Ivan Pavao II.*

Među suvremenim literarnim kritičarima mnogi su vrlo skeptični prema estetici. Tako, na primjer, *Maurice Blanchot* misli da nijedna estetika nije protumačila tajnu umjetnosti. Za njega je literatura pjev sirena čije nam je ishodište nepoznato. Stoga literarna kritika i interpretacija ne može biti točna; ona zapravo nije komentar književnog djela, nego novo djelo pridodano drugima. Ulazeći u »neizrecivu« bit književnosti, gubimo se u praznini i misteriju, i ne preostaje nam drugo nego naći u riječima iskonsko značenje koje su oduvijek imale. Slično mišljenje ima i *Giacomo Debenedetti.* Za obojicu je pisanje egzistencijalni čin koji se ne da definirati, pa izražavaju svoju averziju prema književnoj povijesti koja analizira i klasificira raspoređujući pisce u nekakve pretince. Kritika je po njihovu mišljenju nova književna vrsta koja nije podređena nijednoj drugoj.

Različita mišljenja o estetici i književnoj kritici možemo primati »cum grano salis«. Ne možemo se oteti dojmu da se o tome mnogo i previše raspravlja i piše. Slušajući razne glasove, često se vraćamo velikim mislliocima koji su o tim pitanjima iznijeli već davno mnoga duboka i lucidna zapažanja. Što se pak tiče umjetnosti i književnosti kršćanskog nadahnuća, svjesni smo činjenice da kršćanin i u svom umjetničkom stvaralaštvu mora na ovaj ili onaj način pokazati da je kršćanin.

I početkom stoljeća bilo je, kao i danas, onih koji su mislili da kršćanin ne može biti pravi umjetnik i književnik. Tokom vremena to je mišljenje izgubilo svoju uvjerljivost. Srpsku književnicu *Jaru Ribnikar* pitali su oni koji još uvijek imaju takvo mišljenje kako *Pierre Emmanuel* može biti velik i napredan pjesnik a vjeruje u Boga i svoju religioznost javno ispovijeda. Pierre Emmanuel, naš prijatelj, zaista u svom stvaralaštvu pokazuje da je kršćanin, i toga se nikada nije postidio.

I u redovima HKD sv. Ćirila i Metoda i među suradnicima »Marulića« ima priznatih književnika i naučnih radnika koji se nisu bojali ni stidjeli pokazati da su kršćani i religiozni (neka mi oproste oni koji neprestano ističu razliku između vjere i religije!).

Nedavno smo o nekima od njih govorili povodom njihove smrti (dr. *Josip Nagy.* dr. *Mihovil Gračanin* i drugi). Ove godine umro je i naš suradnik dr. *Miroslav Vaupotić*, poznati književni kritičar i sveučilišni profesor, koji je svoje javno djelovanje završio među nama. Nedavno je izdavačko poduzeće »Liber« objavilo studiju »Peto evanđelje« dr. *Josipa Vrane*, redovitog suradnika »Marulića« i »Danice«, koji prilazi pitanju postanka evanđelja kao filolog. Nadamo se da će se i koji od naših bibličara osvrnuti na to djelo. U prošlom smo broju pisali o mjestu što ga u katalogu izdanja JAZU zauzimaju katolički svećenici i laici. Sve to upućuje nas na konstataciju da

među vjernicima i religioznim ljudima ima i kod nas mnogo priznatih i poznatih književnika i znanstvenika.

Ipak, varaju se oni koji misle kako je velik broj religioznih ljudi među eminentnim predstavnicima znanosti, umjetnosti i javnoga života jedan od najvažnijih »dokaza« istinitosti i ispravnosti našega religioznog uvjerenja. Kršćanstvo kao objavljena religija donijelo je čovječanstvu poruku vjere, nade i ljubavi. Vjesnici i širitelji te poruke koji u životu ostvariše evanđeoska načela najbolji su »apologeti« svoje vjere i uvjerenja.

Stoljećima se »radosna vijest« propovijeda siromašnima, gladnima, žednima, bolesnima, nemoćnima, ucviljenima, progonjenima, toj »najmanjoj braći« Isusa Krista. Stoljećima odjekuju u našim ušima riječi: »Meni ste učinili koliko ste učinili jednom od ove moje najmanje braće!« U god. 1981, koja je proglašena *godinom invalida,* na poseban se način sjećamo tih riječi, prema kojima ćemo jednom biti i suđeni. Sjećamo se i onih što su poruku nade unosili u srca zapostavljenih, obespravljenih, unesrećenih, koji imaju pravo na život dostojan čovjeka, a to im mogu omogućiti samo oni koji se za njih brinu i žrtvuju. I tu o istini i snazi kršćanstva propovijedaju bolje od mnogih velikih znanstvenika, umjetnika i političara apostoli gubavaca, kao što je bio *Raoul Follerau,* apostoli radnika kao što je bila *Dorothy Day,* apostoli invalida, defektne djece, nemoćnih staraca i sviju »marginaliziranih«, a takvi su, ne zaboravimo to, još uvijek velika većina čovječanstva. Srčanost i srdačnost tih apostola, najvelikodušnijih i najhrabrijih predstavnika kršćanskog humanizma, ispisuje zlatnim slovima najljepše stranice povijesti ljudske solidarnosti.

Mića STOJIĆ

Pred suton

Žestoko nahrupile vode
Na bijela rebra kamena,
A ja miran i tih
(No samo na izgled)
Ulazim u borbu i krv lijem,
I pogođen padam,
I dižem se i opet idem,
A vode bjesne li, bjesne,
Meni svejedno, žar me borbe drži
Dok na zapadu sunce tone i tone
I suton umilan dođe.

Tužna priča o modrom cvijetu

Ni prvog propupalog pogleda, ni trenutka prvih riječi zagrcalih između srca i usta — ne sjećam se. Znam samo da je bilo proljeće kada su vrtovi uz more zeleni i bujni.

Trogirsko veliko proljeće! Kamen cvate, ruže na fasadama crkava gore od raznobojne svjetlosti, slavoluci sunca na portalima i balaturama. Do Lokvica bjelina tamarisa vodi. Njezina haljina bijaše oblačić razdraganosti u modroj kugli neba. Nerazumljivo šaptaše ljubicama, jednoj po jednoj, a bilo ih je mnogo. A kad bi se prignula k travi, bijaše i ona cvijet širokih latica s dvije kapi rose u čaški.

Iznenada doskakuta nasmijana. Na usta mi nasloni modri mali cvijet:
— Ne zaboravi me...!

Kao pečat za šutnju. Poljubih ga. Prsti joj zadrhtaše kao sramežljivost gušterice.

Jablani se i dalje utrkivahu s oblacima, u tišini.

* * *

Šušti suho lišće, kecelje crne u školskome redu nemirno se ljeskaju. Iz daleka ih gledam, za stablima se skrivajući. Jedan slap žute kose najsjajniji je po crnini, starinski medaljon ziblje se u mekoći vrata.

Od sreće sam smeten. Među pticama sunca što kroz granje slijeću po klupama vidim samo medaljon kako se zlati i slutim: nenapisano moje ime.

Ne smeta što je dugo prazan put, gledao sam kako se blještav prelijeva u potok.

Među listovima teke iz kemije ponosno cvate različak.

* * *

Večer. I zvijezde. Grad uspavan sanja na srebrnoj Svečevoj ruci.

Tiho, da ne probudimo pod strehom mrakove, zaspale vode u kamenicama, u grobovima ptice i lavove, koračasmo kroz mramorne drvorede i troplete i vitice od zagrljaja bršljana, koračasmo ne susrećući nikoga osim ferala koji jedva žmirkahu od sna. Iz kljunova paunovâ kapahu na nas prosanjane davnine. Riječi nam bijahu priprosto zlato ljubavi. Uvijek iste, a svakog trena nove, nedovršene, neizgovorene kao mrmor mora.

Priče koje započinjasmo prekidahu nam kratke ulice, krive, slomljene. I suviše male za našu jedinu ljubav.

Imali smo jednu sjenu samo.

* * *

Za našu ljubav znali su jablani u sjajnim prostranstvima i klecala poljskih crkvica u busenju javorja.

Našu sreću povjeravasmo gospama u bišavim okvirima, naše tajne mjesečini u studenim bunarima jer nas, utopljena, nije mogla izdati. Trčasmo za ševama kroz laze u grajama, hvatasmo zvijezde mrežom od čežnja. Pod svodovima jedrismo kao u nepregledu svemira.

Oči i srca i ruke slagasmo u kapelicama podno križeva kao darove zavjeta na vjernost, pod maslinama zakletve za zajedničku smrt.

Na kraju dana smirivasmo se u sjeni stare kule dugom šutnjom skriveni u krilu priče iz stoljeća mrtvih.

* * *

Ljeto zatim. Na grebenu. Na jednom kamenu u plamenu usred mora. Kosa nam se mrsila s algama, u školjkama smo nalazili bisere radosti, jedno drugome u očima gledali nebo.

Visoko nad cvijetom aloje galeb je crtao zagonetne krivulje u kojima i ne pokušavasmo odmrsiti sudbinu naše ljubavi, bijasmo sigurni.

Zagrljaj na grebenu u zaustavljenom vremenu.

* * *

Koliko je trajala opčinjenost, san pod svodovima?
(Jedan jedini hip za čitav život.)

Tko je raskinuo lanac zagrljenih ruku čvrst kao vijenci korniža što se ne rastaju ni na pučini vjekova?

Tko nam je ukrao taj trenutak?

* * *

Kroz usjeke, klance, preko ravnica zloslutno se oteže krik željeznice. Jauk.

A tamo, kraj mora na malom kamenom prozoru kao u okviru pozlaćenom dva modra oka blistaju suzama.

Uz priče o bijelim bedrima glogoće vino od grla do grla, a u mojim su mislima igre u travi pod jablanovima.

Prolazimo kraj jezera među stijenama: i njezin je pogled bistar tako.

Škripi željezo, klopoću kola a ja tražim modre latice: još mirišu njezinom rukom.

* * *

Sam. Pišem tužnim slovima.

»... Veliki grad svijetao je i bučan, ali tvoj glas čujem kako dolazi s vrhova zvonika. Ulice su nabujale raskošnom ljepotom, ali su sjajnije bile krijesnice u kupinama. Neodlučni su moji koraci jer kraj njih nisu tvoji kratki, nestašni. Sa širokih kestena muči čežnja. Pod mostom nemirna teče rijeka k moru: i ja bih natrag da otarem suze rastanka ...«

I stavljam pismo kraj različka, ona će prepoznati da su bili blizu.

* * *

Zatim jednog dana naš grad ostane pust. Na malom prozoru venula je murtila u pitaru a smijeh izgubljen u vinogradima. Na kolonadama ostala je toplina ruku, u pločnicima vezovi zamršenih stopa.

Dvije izgubljene ptice u praznini velegrada.

* * *

Sve je strano i daleko.

Ne možeš lista na kapitelu dohvatiti, nema ruže što cvate iz sarkofaga. U našim očima blijedi pozlata zvonika. Ona ne nosi pune pregršti ljubica, koraci ne idu nečujno po djetelini, već teški po asfaltu padaju. Veliki izlozi zasljepljuju. Slijepi prozori na hladnim fasadama.

»Jesu li ono zvijezde?«
»Ono su pravokutna stakla velegrada.«
»Ne žubori li more u daljini?«
»To žure automobili.«

* * *

»O, kako smo sami ovdje!«
»Zašto sami? Kako sami? Zar mi nismo sve?«
. . . . . .
A osmijeh? On je nijem i samo se čudi.

* * *

Čekam na uglu.
(Pod jablanima moja je čežnja bila svetoivanski krijes.)
Strpljivo čekam na uglu. Njezin će dolazak biti kao nalet vala po žalu.
Još čekam. Prilazi. Kosa joj više nije zeleni slap.

* * *

Noć. Bojim se: izgubit ću modri cvijet. Zaludu ga pritiskam.

Dvorana varavih krivih ogledala... Ali različak je kraj srca.

Vrte se lutke. To nije ples leptira. To nije prelijetanje vodomara s jedne na drugu granu tamarisa... iz naručja u naručaj ide. Pogled je nemoćna nit, sve slabija. Od ludih tuđih riječi raskida se.

Ona je kraljica. Svi joj služe. Vrtlozi smijeha. Svi je žude. Vlažne ruke pružaju se prema obnaženim ramenima na kojima su tek tragovi rose.

Razdaje se. A ja sam prosjak praznih ruku.

O, da je barem jedan kamen, kulu bih sagradio za obranu modrom cvijetu.

* * *

Već je daleko.

Na uglu stojim i čekam.

»Ti nisi više ona mala plava djevojčica sa čijeg sam dlana pio rosu!«

Staklene suze mrtvo se nižu po blijedim obrazima, za mene dragulji. »Ne, ne! Još jednom poslušaj stare priče, čuj šapat kadulje u škrapama.

Poslušaj kako otkucava starinska ura po kojoj su bili usklađeni titraji naših duša.«

Ali — daleko su bršljani i naše klupe, daleko su ferali i portali, zvonici i naivni anđeli nad oltarima. Igre se naše na grebenu potopile.

»A različak?«

To su samo uspomene nemoćne da se vežu u nove dane, prošlost se rasipa kao kamenje rasklimanih mîra.

* * *

Već je daleko. Čarolije modre ljubavi u kamenom gradu nesta. Daleko.

* * *

U požutjeloj kemiji venu latice cvijeta kao izgubljene oči.

Tomislav DOBOR

Godine su prošle

Godine su prošle, stoljeća su prošla,
ali ja još uvijek pamtim tvoje ime.
Nikad nisi došla, nikad nisi došla —
mjesto tebe samo studeni i zime.

Godine su prošle, stoljeća su prošla,
ali ja te volim kao onog ljeta.
Nikad nisi došla, nikad nisi došla —
mjesto tebe samo tuga, strah i sjeta.

Znam da nisi mogla, znam da nisi smjela,
znadem da si uvijek htjela k meni doći,
znadem da si uvijek, uvijek doći htjela,
znadem da ćeš doći zaklopit mi oči.

Godine su prošle, stoljeća su prošla,
a ja te još čekam kao prve zime.
I još uvijek tajim tvoje pravo ime
da te ne optuže kada budeš došla.

Dubravko HORVATIĆ

U spomen Miroslavu Vaupotiću

(22. X. 1925 — 12. VI. 1981)

Nedavno, potkraj svibnja, na godišnjoj skupštini Društva književnika Hrvatske, okružen nizom novih lica, jer me nekoliko godina nije bilo na godišnjim skupštinama, sjetih se niza onih kojih više nema među nama, a koje sam godinama sretao na takvim skupovima, s kojima bih u stankama izmijenio pozdrav, stisak ruke, poneku riječ. Navrla su mi u sjećanje lica, kretnje, riječi Vladana Desnice, Cesarića, Majera, moga profesora Hergešića, Foteza, Jonkea, Jakše Ravlića, Jakše Kušana, Zdenke Marković, Envera Čolakovića, Milkovića, Krkleca, pa Špoljara, Kuzmanovića i drugih, te nadasve prijatelja mi Josipa Pupačića. I sjetio sam se na toj godišnjoj skupštini one zimske noći kad smo se nakon jedne godišnje skupštine (bilo je to vjerojatno 1964, nikako kasnije) vraćali pješice kući na Trešnjevku: Pupačić, Vaupotić, Vučetić, Šoljan i ja. Šime Vučetić pozvao nas je tada da svratimo k njemu, da još malo popričamo uz čašicu, i tako smo se (svi osim Šoljana) okupili, da ne probudimo ukućane, u kuhinji njegova stana. Razgovori o književnosti, pa bili i najprijateljskiji, uvijek su pomalo žučljivi: tako je bilo i te noći. A među nama bila su i dvojica pisaca koji o literaturi nikada nisu govorili bez povišene temperature: Pupačić i Vaupotić. Sjetio sam se te noći jamačno i zato što smo nekoliko dana prije ovogodišnje skupštine DKH, dne 21. svibnja ove godine, Miroslav Vaupotić i ja održali u prostorijama HKD sv. Ćirila i Metoda književnu večer posvećenu Josipu Pupačiću, prigodom desete obljetnice njegove smrti. Upravo je Vaupotić, priređivač Pupačićevih »Sabranih pjesama«, potaknuo obilježavanje te tužne godišnjice velikog hrvatskog pjesnika. Preboljevši u tijeku nekoliko posljednjih godina dva infarkta, ali stalno pobolijevajući, Vaupotić je došao na tu književnu večer vidljivo uzbuđen, očito zbog sudbine pjesnika Pupačića : zbog njegove tragične smrti u zrakoplovnoj nesreći, koja se te večeri ponovno nadvila nad nama, i zbog sudbine njegova pjesništva kojem se zapravo ne pridaje ono značenje što ga stvarno ima, pa se zato prešućuje za volju larpurlartističkih »eksperimenata« i stihovanih političkih parola, na što pojedini časopisi i listovi nastoje svesti hrvatsku poeziju. Uočio sam Vaupotićevu uzrujanost i, znajući za njegovu bolest, ponudio sam mu da sâm, zajedno s glumcem Nikom Pavlovićem, održim tu književnu večer u Pupačićevu čast. Ali on je to otklonio, želeći ispuniti svoje »deržanstvo«, kako bi rekao Starčević, svoju dužnost prema pokojnom pri-

jatelju i prema hrvatskoj književnosti. I govorio je temperamentno, zanoseći se, i uzrujavajući se zbog nepravdi nanesenih mrtvom Pupačiću, čitajući sa strašću Pupačićeve potresne stihove. I premda je znatno oslabio (košulja i odijelo više nisu pucali na njemu kao nekada), nitko nije te večeri ni slutio da je to posljednji Vaupotićev nastup u javnosti, da će za tri tjedna Mirkec Vaupotić poći onamo kamo je Bepo Pupačić pošao prije deset godina.

Kada sam na početku lipnja saznao za smrt pjesnika Drage Ivaniševića, iskrsnulo mi je u sjećanju jedno davno putovanje, put u Vrgorac godine 1965, kamo pođosmo radi obilježbe desete obljetnice Ujevićeve smrti: Ivanišević, urednik biblioteke »Sabranih djela hrvatskih pisaca« koju je izdavalo »Znanje« i u kojoj su upravo izlazila tih godina »Sabrana djela Tina Ujevića«, zatim Miroslav Vaupotić, jedan od urednika tih sabranih djela, Ante Stamać koji se spremao pisati monografiju o Ujeviću (izišla je 1971. u nakladi »Kola«) i ja, tadašnji tajnik DKH. Nije me tada začudilo Ivaniševićevo poznavanje kraja kojim smo putovali, jer on bijaše Poljičanin, nego me se zaista dojmilo kako je Srijemac Vaupotić poznavao hrvatski jug. Pogotovo na povratku, kad smo se biokovskim stazama drndali u kombiju i kada je s Biokova puknuo pogled na obalu i otoke. Možda sam tada shvatio da se bez poznavanja svih kutaka Domovine ne može razumijevati nacionalna književnost u cijelosti.

S kritičarem i povjesnikom književnosti Miroslavom Vaupotićem upoznao sam se u jesen 1962. godine u zagrebačkom Studentskom centru, nakon neke književne večeri. Vaupotić je bio jedan od onih starijih kolega koji su zdušno pratili rad nas tada mladih pisaca. Štaviše, čini mi se da je u tome bio najrevniji — bio je redovito nazočan na našim književnim nastupima, ondje diskutirao, pratio »Studentski list«, »Polet«, »Razlog«, u kojemu je tih godina i surađivao. Te večeri, kad smo se upoznali, rekao mi je kao kuriozum da je njegovoj majci djevojačko prezime Horvatić, ali da to ne može imati nikakve sveze sa mnom i s mojom obitelji jer njegova je majka Petrovaradinka. Neobično se iznenadio kad mu otpovjedih da su i moji podrijetlom iz Petrovaradina, njegova rodnoga grada. Možda je ipak postojala neka daleka rodbinska sveza, koju nakanismo otkriti, ali je nismo istraživali. Upravo zato Vaupotić je svoje pjesme, koje je objavljivao u posljednjih nekoliko godina, potpisivao pseudonimom Vlado Horvatić. (Pričao mi je, prije otprilike godinu dana, da ih namjerava tiskati u vlastitoj nakladi.) I drugi su njegovi pseudonimi bili znakoviti — Lav Mirni i Luka Ibrišimović. Imenom toga slavonskoga franjevca-hajduka potpisivao je kadikad svoja oštra kritička štiva.

Na jednom separatu, što ga ovih dana izvukoh iz biblioteke, stoji posveta: »Dragom Dubravku skromni darak prijateljski Miroslav V. — Zgb. 1. 3. 1979.« Nije to bila nikakva poza; Vaupotić je zaista cijeli svoj opsežni kritičarski književno-istraživački i književno-povjesnički rad smatrao skromnim prinosom hrvatskoj literaturi premda je bio svjestan, kao i svi mi, njegova značenja. Naime, malo je tko, kao Vaupotić, tako pomno izučavao »male« pisce i pisao o njima — spomenimo samo njegov posljednji uredničkí rad, 68. svezak biblioteke »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, u kojem je Vaupotić predstavio pisce iz svoga zavičaja, Isu Kršnjavoga, Isu Velikanovića, Živka Bertića i Jozu Ivakića — malo je tko, kao Vaupotić, tako predano istraživao hrvatsku književnu periodiku — u tom smislu spomenimo samo njegovo poglavlje o časopisima u »Panorami hrvatske književnosti XX stoljeća« (1965). Objavljivao je i u stručnim, slavističkim revijama i zbornicima i u književnim časopisima i listovima, bio je svojedobno nazočan i u dnevnom tisku. Pisao je ponajvećma o hrvatskoj međuratnoj književnosti, pa mu je i (netiskana) doktorska dizertacija bila s toga područja — djelo Hasana Kikića. I njegova knjiga »Siva boja smrti (Krleža — kako ga vidim)«, objavljena 1974, znatnim dijelom svoje tematike pripada tom, netom spomenutom, razdoblju. Međutim, pisao je i o hrvatskim piscima starijih razdoblja i o suvremenicima, bavio se posebice bibliografijom hrvatske literature, priređivao izbore iz djela hrvatskih pisaca, uređivao časopise (»Literatura«, »Galerija«, »Kolo«). Od 1957. bio je asistent, pa docent i, napokon, do smrti, izvanredni profesor novije hrvatske književnosti. Već na temelju ovog nesustavnog prikaza Vaupotićeva rada razabire se da je područje njegova djelovanja bilo zaista veliko. A nismo još spomenuli ni važan leksikon »Književni godišnjak — pisci jugoslavenskih naroda« (1961) što ga je uredio zajedno sa svojim prijateljem, danas već također pokojnim Krstom Špoljarom, ni Vaupotićev pregled »Hrvatska suvremena književnost — Contemporary Croatian Literature«, što ga je izdao Hrvatski centar PEN-kluba 1966. godine, sada već pomalo neaktualan, no još uvijek jedini pregled poratne hrvatske književnosti. Možda su to i najtipičnija Vaupotićeva djela jer on u kritici nije bio teoretičar, nego svojom naravi i širokom naobrazbom prvenstveno veliki promicatelj književnosti, širitelj duha kulture.

Razgovarajući jednom zgodom s Miroslavom Vaupotićem o slijepim napadajima jednog bezočnoga lista na nj i na neke druge profesore Filozofskog fakulteta, što je bio pokušaj njihova difamiranja u javnosti, kako bi se stvorilo podneblje da na katedru za noviju hrvatsku književnost dođe jedan diletant i plagijator, blizak tom ćoravom krugu, došli smo i na temu Vaupotićeva nepojavljivanja u javnosti, njegova neobjavljivanja, prešućivanja njegova rada.

Tom prilikom, u tom razgovoru, a nije tome tako davno, rekao mi je da o njemu, kad umre, neće izaći nijedan nekrolog. Nisam se složio s time jer nisam ni slutio da mu je smrt tako blizu. A ipak, on je imao pravo: dnevni tisak, radio i televizija prešutjeli su smrt književnika i sveučilišnog profesora Miroslava Vaupotića. Nadati mi se samo da ovaj moj nekrolog ne će biti i jedini.

Miroslav VAUPOTIĆ

Autobiografija

(Varijacija na zagubljenu pjesmu iz 1955)

»Mojih prvih pedeset« — Tin Ujević

Tko god je ukrao moju jednostavnost
Bio je mudriji od mene
Da li to bijahu Bog, Marx ili Baudelaire
Danas više i ne razmišljam.
Zašto i zbog čega uopće o tomu misliti?
Tko god je oskvrnuo moju naivnost
Bio je mudriji od mene
Nepregledne vode rodnog Dunava od iskona teku k svome uviru
Seljaci u proljetna jutra ustajat će vječno u pola četiri
Zemlja roditeljica bdije i diše umjesto nas smrtnika
Pola stoljeća moje slojevitosti prohujalo je kao šum vjetra
Životario, čituckao, piskarao i trunuo sam polako i neprimjetno.
Tko god je potrošio moju bezazlenost
Bio je mudriji od mene
Zašto i zbog čega uopće otkrivati nove svjetove u riječima?
Tko god je uništio moju nevinost
Bio je svakako mudriji od mene
Sunce, voda, zemlja i oganj trajat će vječno
I bez ovih uzaludnih smrtnih ljudskih vapaja
Tko god je oblikovao moju osebujnost
Bio je svakako mudriji od mene

23. II. 1977.

Pjesma bogovima i jednom Bogu

Varijacija na Krležinu temu (Lirika, Kaos, 1919)

»O bogovi! Bogovi! Bogovi!
kako bi divno bilo da samo jedan je Bog!«
Tako slično sricah stihijno i sam nedavno
u tminama sivim, škurim, podrumskim, ćelijskim
U davno modro listopadsko veče prije nekoliko godina
kad pjesnici zašutješe a gradom odjekivaše zvonjava
Čeznuh tada skriveno, podsvjesno, silovito
Poći tiho u gradsko modro veče, u svete tišine
Gdje »kandila plaču« a na »oknima crvenim«
baroknih svetaca grimiz jarko vječno plamtijaše
Pjevao bih tamo: »Gloria in excelsis Deo«
Ali tako nikada ne bi bilo riješeno Sve!

O kako bi divno bilo da samo jedan je Bog!
Međutim, svijest nam neprestano kljuje crv skepse i nemira:
Bogovi! Bogovi! Bogovi!
Ali uzalud bogova čete jurišaju na moju kasnu zrelost
i svaki od njih ostavlja otrovnu strijelu sumnje u mom srcu:
I pjevam ponovno:
Bogovi! Bogovi! Bogovi!
O, kako bi divno bilo da samo jedan je Bog!

Korčula, 16. VII. 1979.

Katolicizam i proletarijat

Poslije Lamennaisova članka o poštivanju nedjelje i Baaderove spomenice o proleterima (usp. *Marulić*, br. 3/1981), koji predstavljaju dva najstarija katolička teksta o problemu proletarijata u 19. stoljeću, ovdje donosim u prijevodu na hrvatski jezik prvu Kettelerovu propovijed od šest što ih je izrekao u mainzkoj katedrali na opću temu »Velika društvena pitanja današnjice«. Propovijed je izrečena iste godine kad je objavljen »Manifest Komunističke partije« Karla Marxa. Ketteler je imao tada 37 godina i bio je župnik siromašne seoske župe u Hopstenu.

U čemu se sastoji osobito značenje ove Kettelerove propovijedi? U tome što pokazuje da je kapitalističko izrabljivanje radnika jedan naročiti izraz novovjekovnog ateizma. Kapitalizam je zapravo ateizam na ekonomski način: razvlašćivanje Boga a ovlašćivanje čovjeka kao apsolutnog gospodara svijeta. Pod ateizmom ne treba, dakle, razumijevati u prvom redu poricanje Boga jezikom ili umom, nego mnogo dublje praktično odbacivanje Boga kao stvoritelja i vlasnika svijeta a proglašenje čovjeka neograničenim gospodarom svega. Čim se pak odbaci Božja vlast nad svijetom, neminovno se pojavljuje »bezbožna nauka o pravu vlasništva koja čovjeka čini bogom svoga imetka« (usp. str. 360), nužno se javlja čovjek kao apsolutni vlasnik svih dobara. Tako nastaje neobuzdana jagma za probitkom, imetkom i užitkom, sve se više produbljuje jaz između bogatih i siromašnih.

To je glavna teza prvog dijela Kettelerove propovijedi u kojoj on u stvari izlaže nauku Tome Akvinskoga. U tom dijelu još se ne raspravlja o pitanju da li dobrobiti ljudskog društva bolje odgovara sistem privatnog ili zajedničkog vlasništva. To je tema drugog dijela propovijedi u kojemu naš govornik slijedeći i opet Tomu dokazuje da je ograničeno privatno vlasništvo neophodno potrebno za uspješno privređivanje, ali da plodovi dobara moraju biti zajedničko vlasništvo svih ljudi. Ketteler, dakle, odbacuje s katoličkog stajališta i kapitalizam i komunizam kao neistinite skrajnosti, a potvrđuje i prihvaća dio istine koji se u njima krije.

Rješenje društvenih nepravdi naš autor smatra prvobitnom zadaćom i jedinstvenom povijesnom šansom katolicizma. Ali konkretni put rješenja još mu nije jasan. On ga s pravom vidi u djelotvornoj kršćanskoj ljubavi, ali tu ljubav pretežno shvaća kao osobno dobrotvorno djelo, a ne i kao društveno organiziranu akciju. To će shvatiti tek u drugoj polovini stoljeća, kao što ćemo vidjeti u jednom od sljedećih priloga.

Prva propovijed na dan posvete crkve[1] 19. studenog 1848.

»Danas je došlo spasenje ovoj kući« (Lk 19, 9)

Na današnji dan, kršćanska braćo, kad se sjećamo mnogih stoljeća koja su protekla od posvete starih crkava ovoga grada u boravišta Boga živoga; kad s ganućem promatramo dugi niz naraštaja vaših predа koji su se ovdje smjenjivali u istoj vjeri, nadi i ljubavi i vama kao najdragocjenijoj baštini predali tu vjeru u kojoj su sretno živjeli i radosno umirali; kad s nekim strahom bacamo pogled u budućnost pitajući se da li ćete vi i vaši sinovi također sačuvati tu vjerničku odanost prema ovim Božjim domovima da bi i kasniji naraštaji mogli slaviti blagdan posvete crkve kao što ga mi sada slavimo: onda najveću utjehu pruža misao da su Božji domovi, doduše, podložni volji ljudi koji mogu mijenjati njihovu namjenu, ali da *Crkva* kojoj pripadamo i sila koja je drži na zemlji ne zahvaljuje svoje postojanje ljudima, nego Bogu i njegovu jedinorođenom Sinu *Isusu Kristu* kome je dana sva vlast na nebu i na zemlji. Prema tome, sudbinu Crkve na zemlji ne mogu ugroziti silnici i puci koji se protiv nje dižu, kao što je ne mogu osigurati vladari i narodi koji je štite. Naprotiv, ona živi i postoji na svijetu zahvaljujući svemogućoj volji Onoga koji nekoć govoraše: Neka bude! i koji je tom riječju svijet iz ništavila pozvao u zbilju. Zatim je isti u liku čovjeka rekao riječi: ti si Petar i na toj stijeni sagradit ću svoju Crkvu i vrata je paklena neće nadvladati (Mt 16, 18). Napokon obećao je svojoj Crkvi: Nebo i Zemlja će proći, ali moje riječi neće proći (Lk 21, 33). Da li će, dakle, službenici Crkve biti bez ikakve svjetovne vlasti i veličine, bez kuće i osiguranog boravka, s jednim odijelom, bez štapa i obuće, bez zlata i srebra (Mt 10, 9—10) kao što su nekoć bili apostoli i mnogi drugi navjestitelji vjere, ili će im naprotiv narodi graditi palače i okružiti ih zemaljskom moći i slavom, to ne povećava ni ne umanjuje čvrstoću stijene na kojoj je Crkva sagrađena. Ljudi nemaju nikakve vlasti nad Crkvom Kristovom, osim one koju su imali nad samim Kristom. Oni su mu mogli klicati kao kralju, a onda ga progoniti, izrugivati, navući mu luđačku haljinu i prikovati ga na križ, ali nisu mogli spriječiti da vlastitom snagom uskrsne od mrtvih, nisu mogli osujetiti dalje postojanje njegova kraljevstva na zemlji. Tako je i s Kristovom Crkvom. Ljudi joj mogu darovati zemaljska blaga i podići sjedište pored kraljevskih trona, kao što su naši predi činili, a mogu je opljačkati od svega zemaljskog, izrugivati je i ponižavati, kao što se sada događa. Ali onu božansku snagu koja je u raspetom Kristu živjela ne mogu oduzeti ni raspetoj Crkvi, i Crkva će pomoću te sile dalje postojati i trajati do konca vremena.

U toj vjeri i u tom pouzdanju Crkva se naziva Katoličkom, tj. Općom. Ona vjeruje da posjeduje božanski polog nepromjenljive istine, uzvišenije od svih mogućih stupnjeva obrazovanja ljudskog duha. Vjeruje da krije u sebi božansku životnu snagu koja je moćnija od svih mogućih napredaka i nazadaka ljudskog života. Kad bi do svršetka svijeta postojala neka istina koja bi nadilazila istinu Katoličke crkve, kad bi postojala neka krepost koja bi bila savršenija od one

1) Katedrala u Mainzu posvećena je 10. studenog 1036.

koju može stvoriti Katolička crkva, kad bi postojala takva propast i ćudoredna pokvarenost koju ona ne bi bila sposobna izliječiti, onda bi njezina vjera bila laž, njezino pouzdanje ludost, onda ona ne bi bila Božje djelo, već ljudsko djelo.

Crkva je sve do današnjega dana izdržala probu svoga božanskog podrijetla i povijest dokazuje da je još nijedna misao i nijedna moć nije nadvladala. Ona je primila zadaću da svim narodima naviješta svoju istinu upravo kao općenitu i vječnu. »Idite po svem svijetu i propovijedajte Evanđelje svakom stvorenju!« (Mk 17, 15). I ispunila je tu zadaću bez ikakva svjetovnog sredstva, bez ikakve pomoći ljudskog obrazovanja i učenosti, oslanjajući se samo na pouzdanje u božansku snagu svoje nauke. Prokrstarila je i prostore i vremena sve do dana današnjega, svakom je stvorenju propovijedala svoje Evanđelje, sve je narode potražila, pristupila je podjednako kraljevima kao i prosjacima, naviještala je istinu ponositim učenjacima i neukoj djeci. A u susretu s beskrajnim mnoštvom i isprepletenošću ljudskih duhovnih strujanja ona je opet pronašla u ljudskoj duši ono što sve ljude povezuje, ono jedno i općenito istinito te je svagda i posvuda mogla radosno uskliknuti: O ljudska dušo koja si po naravi kršćanska![2] Obilazeći svijetom Crkva je odmjerila svoju snagu sa svim silama čovječanstva. Tisuću puta su se veselili njezini neprijatelji, pa kao što su nekoć vikali Kristu, tako i sada dovikuju njegovoj Crkvi: Ako si Sin Božji, siđi s križa! (Mt 27, 40). Ako si Božje djelo izvuci se iz ponora u koji smo te strovalili. No točak se vremena dalje okretao, nevidljiva je sila opet uskrisila Crkvu iz prividne smrti, a neprijatelji Crkve nestali su i ne zna se više ni mjesto gdje su bili.

Mi se danas opet nalazimo u sličnom povijesnom trenutku. Brojniji i moćniji nego ikada neprijatelji Crkve okružuju križ na koji su je prikovali, a pomrčina, pokudba, laž i nepravda jesu konopi i čavli kojima su je tako jako pričvrstili uz grede te se čini da više nikada neće osloboditi ruke. Čak su mnogi iz puka i od siromašnih pristupili u redove protivnika Crkve a među vlastitom djecom nalaze se njezini najogorčeniji neprijatelji. Da li će se Crkva pridignuti? Hoće li i opet uskrsnuti iz prividne smrti? Da li će biti sposobna sačuvati drevnu vjeru naših otaca u Boga i Krista od nevjere koja sve više navaljuje? Hoće li uspjeti obnoviti kršćansku ćudorednu čistoću u pokvarenom svijetu koji sve preplavljuje? Da li će biti sposobna savjetovati, pomoći i utješiti u ovoj općoj nevolji i bespomoćnoj situaciji? Odgovaramo bez straha i dvojbe: Da! i spremni smo tu vjeru priznati svakom kaplju krvi u svojim žilama. A taj »Da« govore s nama zajedno mnogi milijuni katolika širom svijeta. Stoga je nužno da svi katolici čvrste vjere sačuvaju mir i pouzdanje u ovome uzburkanom vremenu. Dok se valovi dižu visoko kao tornjevi i prijete da će sve progutati, katolik vjernik stoji mirno i čvrsto oslonjen na stijenu koju vrata pakla ne mogu nadvladati (Mt 16, 18).

Ali u naše vrijeme pobožna vjera nije više dovoljna, *ona djelima mora dokazati svoju istinu!* Upravo sada kad je Crkvu napustila svaka svjetovna vlast nužno je da ona očituje svoju nutarnju božansku snagu; sada ona mora dokazati svijetu da je u njoj na djelu ona ista moć koja je štitila Kristovo djelo dok je bespomoćno visio na križu, koja je kršćanstvo privela pobjedi kad su ga u prvim stoljećima sve zemaljske vlasti suzbijale do istrebljenja. Sada ona mora iz pologa svoje prezrene vjere navijestiti svijetu istinu koja će poput sunca raspršiti maglu što ju je raširio duh laži. Sada mora na tom temelju razviti djelotvoran život, djelotvornu ljubav i krepost kojima će liječiti sve rane što ih je opačina zadala na zemlji.

No koje će putove Crkva utrti u ova dva pravca, tj. u naviještanju istine i poboljšanju života da bi riješila neizmjerne zadaće što joj postavlja današnji svijet, to pojedinac ne može znati. U tome će je sigurno voditi i upućivati Duh Sveti koji joj je obećan. Meni neka bude samo dopušteno da u skladu sa spomenutom mišlju ukažem na nauku koja je tijesno povezana s najvažnijim, socijalnim pitanjem današnjice, naime na nauku Crkve *o pravu vlasništva.* Crkva

2) Riječi Tertulijana u *Apologeticum,* XVII, 6.

se s tom svojom naukom visoko uzdiže iznad uobičajenih mnjenja vremena i ima sredstva da izliječi zlo naših dana.

Posjednici i neposjednici stoje neprijateljski jedan naspram drugoga, masovno siromašenje raste iz dana u dan, pravo vlasništva je uzdrmano u svijesti naroda, i mi od vremena do vremena opažamo neke pojave slične plamenovima koji sad ovdje sad ondje izbijaju iz zemlje. To su preteče jednog općeg potresa koji predstoji. Na jednoj strani vidimo kako se nepopustljivo čuva pravo vlasništva, a na drugoj strani kako se isto tako odlučno poriče svako pravo vlasništva, dok mi tjeskobno tražimo srednji put između tih dviju oštrih suprotnosti. Imajući u vidu ove prilike želimo prikazati nauku Katoličke crkve o pravu vlasništva onako kako ju je izložio sveti *Toma Akvinski* već prije 600 godina.[3] Možda ćemo uvidjeti da je ljudski duh vođen vjerom već prije pola tisućljeća označio putove za naše prilike koje je on mimo vjere i prepušten samome sebi uzalud pokušavao otkriti.

Da bi što potpunije izložio nauku Crkve o pravu vlasništva, sveti Toma prije svega pobliže istražuje odnos Boga prema stvorenjima. Pokušajmo slijediti tumačenje našega sveca.

Glavna je misao svetoga Tome da sva stvorenja, dakle i zemaljska dobra, po svojoj naravi i biti mogu samo Bogu pripadati. Ta tvrdnja nužno proizlazi iz vjerskog uvjerenja da je Bog sve stvorio iz ništavila, osim samoga sebe. Prema tome, Bog je pravi i isključivi vlasnik svih stvorenja, a to mu pravo pripada zato što se odnosi na samo postojanje stvorenja, neotuđivo je i ne može se ograničiti nikakvom diobom, nikakvim posjedom, nikakvim običajem i nikakvim zakonom. Dosljedno tome, Bog u tom pogledu ima sva prava, a čovjek nikakvo. Ali osim ovoga bitnog i potpunog prava vlasništva koje pripada samo Bogu sveti Toma spominje i pravo na upotrebu te priznaje čovjeku pravo vlasništva nad zemaljskim dobrima samo u pogledu te upotrebe. Kad se dakle općenito govori o čovjekovu naravnom pravu na vlasništvo, onda se time nikada ne misli na potpuno i izvorno pravo vlasništva koje jedino Bogu pripada u punom smislu riječi, nego se misli samo na pravo upotrebe. Ali iz toga također slijedi da se pravo na upotrebu nikada ne može i ne smije shvatiti kao neograničeno pravo, kao pravo prema kojemu čovjek može raditi sa zemaljskim dobrima što hoće, već uvijek samo kao pravo da upotrijebi dobra onako *kako Bog hoće i kako je on odredio.* Čovjek mora priznati poredak kojim je Bog ograničio način upotrebe i nema nikada pravo lišiti zemaljska dobra onoga cilja koji im je odredio Bog. Ovaj prvobitni cilj svih zemaljskih dobara dolazi do izražaja kako u prirodi tako i u riječi što ju je Bog izrekao poslije stvaranja prvoga čovjeka : »Evo, dajem vam sve bilje što se sjemeni, po svoj zemlji, i sva stabla plodonosna što u sebi nose svoje sjeme : neka vam bude za hranu« (Post 1,29).

Stoga zaključimo ove misli riječima svetoga Tome : Bog je vrhovni vlasnik svih stvari. No on je svojom providnošću neke stvari odredio da služe tjelesnom uzdržavanju čovjeka, pa zato i čovjek ima naravno pravo vlasništva, to jest pravo da ih upotrebljava. A iz ovoga shvaćanja proizlaze dva važna zaključka.

Prvo : nauka Katoličke crkve o vlasništvu nema ništa zajedničko s onim shvaćanjem prava vlasništva koje se redovito susreće u svijetu i prema kojemu se čovjek smatra neograničenim gospodarom svoga imetka. Crkva nikada ne može čovjeku priznati pravo da samovoljno i neograničeno vlada dobrima ovoga svijeta. Ako ona govori o vlasništvu čovjeka i ako ga štiti, onda pritom uvijek ima pred očima tri bitna svojstva svoga pojma o vlasništvu : da izvorno i potpuno pravo vlasništva pripada samo Bogu, da se čovjeku priznaje samo pravo na upotrebu i da pri upotrebi mora poštivati Božji poredak.

Drugi je zaključak da se ova nauka o pravu vlasništva može ostvariti samo tamo gdje je vjera u Boga živa, budući da je ukorijenjena i utemeljena na

3) Ketteler prikazuje Tomino učenje o pravu vlasništva prema *Sumi teologije,* II—II, q. 66, a. 1. i 2. Ovi su članci prevedeni na hrvatski jezik u časopisu »Obnovljeni život«, br. 5/1979, str. 465—470.

Bogu, na njegovoj volji i odredbi. Bezbožna nauka o pravu vlasništva koja čovjeka čini bogom svoga imetka mogla se raširiti istom onda kad su ljudi koji se nazivaju prijateljima naroda, a zapravo rade na propasti naroda, i njihovi duhovni pređi uzdrmali vjeru u Boga u čovječanstvu. Udaljeni od Boga ljudi su se smatrali isključivim gospodarima svoga imetka i uzimali su ga samo kao sredstvo za zadovoljavanje svoje sve veće pohlepe za uživanjem. Udaljeni od Boga uzeli su za cilj opstanka životne naslade i osjetilne užitke, a dobra kao sredstvo kojim taj cilj postizavaju. Tako je morao nastati jaz između bogatih i siromašnih, i to takav kakav kršćanski svijet još nije vidio. Dok bogataš rasipa neizmjerna blaga u obijesnoj i rafiniranoj putenosti, ostavlja on siromašnu subraću da skapavaju u nestašici najnužnijega i lišava ih onoga što je Bog odredio za hranu ljudima. Na tom vlasništvu koje se zloupotrebljava i koje se upotrebljava protiv naravnog i nadnaravnog Božjeg poretka počiva teško prokletstvo, brdo nepravde. Nije Katolička crkva izazvala to stanje, nego nevjera i bezboštvo, pa kao što je ono kod siromaha uništilo volju za rad, tako je kod bogataša ugasilo duh djelotvorne ljubavi.

Nauka koju sam upravo izložio i koja nužno proizlazi iz razmišljanja o odnosu između Boga i njegovih stvorenja predstavlja pravu osnovicu na temelju koje se može odrediti izvorno kršćansko pravo vlasništva. No polazeći od te osnovice mi moramo još dublje prodrijeti u našu temu. Kao što smo vidjeli, ljudsko pravo vlasništva je u stvari pravo koje je Bog dodijelio čovjeku da bi zemaljska dobra upotrebljavao prema određenom poretku, i to tako da bi svi ljudi mogli zadovoljiti svoje bitne tjelesne potrebe iz dobara zemlje. Ta se Božja volja može ostvariti na dva načina. Ljudi mogu to pravo vlasništva ili točnije pravo upotrebe ostvariti na društveni način, kao što želi komunizam, to jest tako da zajednica upravlja zemaljskim dobrima, a dohodak dijeli. Ali mogu se ta dobra posjedovati i privatno, to jest tako da se čovjeku pojedincu dadne pravo vlasništva nad jednim dijelom zemaljskih dobara uz ovlaštenje da diže njihove plodove. Sveti Toma postavlja pitanje koji od ova dva načina upotrebe bolje odgovara čovjeku i tako rješava jedan problem koji je tek šest stoljeća poslije njega počeo pokretati svijet. Mi ćemo ga slijediti u njegovu istraživanju. On razlikuje dvije stvari u čovjekovu pravu na upotrebu : najprije pravo skrbništva i upravljanja, i, drugo, pravo uživanja plodova. Ova je podjela po sebi jasna. Stvari naime ne mogu zadovoljiti naše potrebe onako kako nam ih pruža priroda. One se moraju najprije spremiti za upotrebu, to jest treba upravljati njima i preraditi ih.

U vezi sa skrbništvom i upravljanjem sveti Toma tvrdi da se čovjeku pojedincu nužno mora priznati pravo vlasništva nad zemaljskim dobrima, i to zbog tri razloga. *Prije svega* na taj će način biti bolje osigurano dobro upravljanje zemaljskim dobrima jer svatko se više brine za ono što pripada njemu samom negoli za ono što zajednički posjeduje s drugima. Svatko izbjegava posao, dodaje on, pa prepušta drugome brigu za zajedničku stvar kao što se redovito događa tamo gdje ima previše službenika. Nije teško uvidjeti potpunu istinitost ove tvrdnje. Kad bi se dobrima zajednički upravljalo, ili kad bi se dodijelila na određene godine ili vremenske razmake, odnosno kad bi se ukinulo pravo nasljedstva, time bi bilo uništeno svako valjano upravljanje, onemogućen svaki napredak, štaviše : nestao bi u ljudskom duhu poticaj za nove pronalaske. Svatko bi se oslanjao na drugoga, prirodna lijenost ljudi izgubila bi svoju protutežu, zatim bi brzo zavladala te bi i sama zemaljska dobra obezvrijedila. *Drugi* je razlog, kaže sveti Toma, taj što se samo priznavanjem pojedinačnog prava vlasništva može osigurati red koji je neophodan za uspješno upravljanje zemaljskim dobrima, jer bi inače nastala opća zbrka kad bi se svatko brinuo za sve. Ova je istina također neosporna. Ljudska su zanimanja naime beskrajno mnogostruka, pa ih je potrebno usuglasiti u jedan veliki sustav ukoliko se žele zadovoljiti sve potrebe prema mogućnostima što ih Bog nudi čovjeku u prirodi. Kad bi se taj sustav poremetio, bila bi ugrožena dobrobit čovječanstva. No obiteljsko vlasništvo upravo bitno pridonosi tom općem sustavu i ravnoteži rada jer zajednički određuje životni poziv članova obitelji, pa sprečava nagle

poremećaje i prijelaze velikih masa iz jednoga posla i načina života u drugi. Kakva bi strahovita radna zbrka nastala kad bi se neprestanim razvrstavanjem ovaj snažan i čvrsto povezan sustav morao razbijati. Napokon, *treći* je razlog, kaže sveti Toma, taj što se mir među ljudima može sačuvati samo ako se pojedincima prizna pravo vlasništva. Iskustvo pokazuje da zajedničko vlasništvo lako dovodi do svađe i kavge. Ako se već braća i sestre ne mogu složiti kad žele podijeliti očevu baštinu, ako se zavade stanovnici iste kuće, iako trebaju podijeliti samo isti zrak u kući i vodu u istom bunaru, što bi bilo od ljudskog roda kad bi svaki posjed i svaki rad uvijek opet iznova trebalo podijeliti?! Cijelo bi se čovječanstvo rastrglo u svađi i prepirkama.

Prema tome, sveti Toma na temelju tih triju nepobitnih razloga podržava pojedinačno pravo vlasništva u pogledu skrbništva i upravljanja, potpuno je u skladu s Božjom zapovijedi : Ne ukradi! i s Katoličkom crkvom, a strogo se i nepomirljivo suprotstavlja komunizmu naših dana. Uzme li se komunizam u tom smislu da zemaljska dobra treba uvijek iznova dijeliti, on proturiječi naravnom zakonu jer onemogućava uspješno upravljanje zemaljskim dobrima, širi nered i neprijateljstvo te ukida uvjete ljudskog života.

Ali u pogledu drugog momenta koji se sastoji u pravu na upotrebu dobara, to jest u pogledu prava da se plodovi zemaljskih dobara uživaju, sveti Toma postavlja jedno potpuno drugo načelo. Prema njegovoj nauci čovjek nikada ne smije smatrati plodove svojim vlasništvom, nego zajedničkim dobrom svih ljudi. Stoga mora biti spreman da ih rado dijeli drugima koji su u nevolji. Zato je rekao Apostol : Bogatašima ovoga svijeta prenesi... da rado daju i dijele drugima (I Tim 6, 17—18).

Kao što smo dakle u prvom slučaju vidjeli da se kršćanska nauka suprotstavlja lažnom komunizmu, tako sada vidimo da se ne manje odlučno suprotstavlja lažnoj nauci o pravu vlasništva i uspostavlja pravi komunizam. Bog je stvorio prirodu zato da nahrani sve ljude i taj se cilj mora postići. Stoga svatko mora plodove svoga vlasništva pretvoriti u zajedničko dobro i na taj način pridonijeti prema svojim mogućnostima ostvarenju toga cilja.

Mi smo, eto, pokušali cjelovito raspraviti misao svetoga Tome o pravu vlasništva u kojoj smo ujedno prepoznali nauku Katoličke crkve, i čini nam se da je gotovo nepotrebno napomenuti kako ta nauka uvelike nadilazi dvije nepomirljive i neistinite suprotnosti koje se danas u svijetu bore oko prava vlasništva.

Kriva nauka o nepromjenljivom pravu vlasništva jest produžetak grijeha protiv naravi jer ona ne vidi nikakvu nepravdu u tome da se ono što je Bog namijenio za hranu i odjeću svih ljudi upotrebljava za zadovoljavanje neograničene lakomosti i razuzdanog putenog uživanja, da se suzbijaju najplemenitiji osjećaji u ljudskim grudima, da se ljudi odgajaju na tvrdokornost i bešćutnost prema bijedi drugih kakvu je teško naći i među životinjama, da se ustaljena krađa proglašava pravom : naime, kao što kaže jedan crkveni otac, nije lopov samo onaj tko uzme za sebe tuđa dobra.[4] Zloglasna izreka : Vlasništvo je krađa[5] sadrži osim jedne velike laži i jednu strahovitu istinu. Ona se ne može ukloniti samo izrugivanjem i prezirom. Moramo ukloniti iz nje istinu kako bi se opet pokazala kao potpuna laž. Dok god bude imala u sebi samo djelić istine, moći će razoriti sav svjetski poredak.[6] Ali kao što bezdan doziva bezdan (usp.

---

4) Ketteler misli na tekst Ambrozija koji citira Toma Akvinski: »Nije manje zlodjelo uzeti onome tko ima nego uskratiti onima koji nemaju, dok si moćan i imaš viškova« (usp. *Suma teologije*, II—II, q. 66, a. 3, obj. 2a). Ovaj tekst potječe od sv. Bazilija.

5) Poznata izreka P. J. Proudhona »La propriété, c'est le vol!« (usp. *Qu'est ce que la propriété?*, Paris 1840).

6) Sličnu je misao iznio Baader u svojoj spomenici iz 1834. *O proleterima* (vidi: Marulić, br. 3/1981, str. 249). Iz toga vidimo da nosioci katoličke društvene nauke nisu manihejski odbacivali ni komunizam ni liberalizam, nego su ukazivali na dio istine na kojemu im počivaju uspjesi.

Ps 42,8), tako jedan grijeh protiv naravi izaziva drugi. Iz opakog prava vlasništva proizišla je kriva nauka komunizma. Ta je nauka također grijeh protiv naravi jer će pod krinkom ljubavi prema čovjeku srušiti čovječanstvo upravo u suprotno, u najdublju propast, uništit će marljivost, red i mir na Zemlji, izazvat će borbu svih protiv svih i uništit će uvjete ljudskog opstanka.

Istina Katoličke crkve jasno nadilazi ta dva lažna stajališta. Ona priznaje u njima ono što je istinito i ujedinjuje to u svojoj nauci, a u obima odbacuje neistinu. Ona ne priznaje čovjeku bezuvjetno pravo vlasništva nad zemaljskim dobrima, već samo pravo na upotrebu prema poretku koji je Bog ustanovio. Ona štiti pravo vlasništva tvrdeći da valja priznati diobu dobara među ljudima, kako je dosad prakticirana, zbog uspješnog skrbništva i upravljanja, u interesu reda i mira. Ona odobrava komunizam ukoliko plodove vlasništva ponovno proglašava zajedničkim dobrom svih ljudi.

Ne mogu napustiti ovu temu a da u zaključku ne ukažem na to kako ovo shvaćanje o pravu vlasništva zadire u jedan viši plan Božje providnosti i kako je u Božjem poretku sve jedinstvo i sklad. Čovjek mora ispuniti Božju volju na zemlji. Svojim spoznajnim sposobnostima treba prihvatiti Božje misli, a svojom voljom mora ih prema vlastitim mogućnostima sprovesti u djelo. Misao i volja čovjekova moraju ispuniti molitvu : Budi volja tvoja. Da bi pak Bog obdario čovjeka dostojanstvom i zaslugom samoodređenja, dao mu je slobodnu volju. Stoga čovjek samo onda djeluje ljudski i njegove radnje samo onda imaju ćudorednu vrijednost kad se sâm opredijeli da će izvršiti Božje djelo na zemlji. Bog poštuje slobodu čovjeka i ne želi je uništiti čak ni onda kad je upotrebljava na svoju propast. Primijenimo ova načela na našu nauku o pravu vlasništva. Bog je stvorio zemlju sa svojim proizvodima da bi čovjek iz njih uzdržao svoj tjelesni život. Bog je mogao taj cilj postići tako da je naredio neka se dioba dobara odvija po nekoj prirodnoj nužnosti. Ali to nije bila njegova uzvišena namjera, nego je htio otvoriti potpuno slobodan prostor slobodnoj volji i samoodređenju čovjeka. Htio je svoje djelo prenijeti na čovjeka, očovječiti ga, da bi čovjek vršeći Božja djela bio pobožanstvenjen. Zato je odredio da dobra budu nejednako podijeljena u pogledu imetka i upravljanja kako bi čovjeka učinio djeliteljem svojih dobara subraći. Na taj način čovjek je trebao biti uključen u život one ljubavi kojom se Bog brine za nas; dijeleći dobra istom ljubavlju kojom ih je Bog namijenio svim ljudima čovjek je trebao postati sudionik Božjih namisli ispunjenih ljubavlju. Kada dioba zemaljskih dobara uopće ne bi zavisila od slobodne volje ljudi, kad bi se sve to događalo prirodnom nužnošću ili kad bi se skrbništvo iznudilo policijskim mjerama, odnosno državnim zakonima, onda bi presahnuo najljepši izvor najveće plemenitosti u čovječanstvu. Jer doista, kršćanska braćo, život koji se odvija u djelima samopožrtvovnog milosrđa i ljubavi pobožanstvenjen je. Promatrajte takav život u slabašnom stvorenju jedne sestre milosrdnice[7] i ja vas pitam ne pokazuje li takav život više odvažnosti, dostojanstva, ljepote i ljubavi negoli možda i život cijeloga velegrada. O, vratimo se tom divnom životu ljubavi, prihvatimo u toj ljubavi sve svoje potrebe, podložimo sebi svijet snagom te ljubavi i privedimo ga natrag križu od kojega se udaljio. Neka nam na tom putu djelotvorne kršćanske ljubavi prednjači drevni grad Bonifacijev[8] Mainz jer ćemo samo tada sačuvati svoju vjeru. Vjera u Krista može postojati samo ako je povezana s ljubavlju prema Kristu! Još jednom vas molim, kršćanska braćo, dajte da djelima ljubavi nadvladamo svijet i da ga privedemo katoličkoj vjeri! Amen.

Izvornik: SÄMTLICHE WERKE UND BRIEFE I, 1, str. 23—33, Mainz 1977.

7) Misli se na najstariju kongregaciju milosrdnih sestara Karla Boromejskog koju je osnovao Emanuel Chauvenel 1652. u Nancyju za njegu napuštenih bolesnika.

8) Bonifacije je bio biskup Mainza 746—747. godine.

Bogovima nesličan

»Ja se tebe stidim. Stidim se što si mi rođak. Idi kamo znaš. Ja ću sama kući.«

Okrenuvši mu leđa nekim brzim, gotovo baletnim pokretom, da joj se zavijorila plisirana suknjica, Monika po prvi put te večeri posegne za nečijim cigaretama, koje su se nalazile na pijaninu. Vatru joj je ponudilo mnogo ruku, što je bilo dokaz da je društvance na njenoj strani.

Monika nervozno i nespretno pripali, odmahnu rukom i pođe k prozoru, tražeći makar privid samoće, koja joj je odjednom ustrebala.

Vani je večer svojim sjenama obavijala i uljepšavala banalne predmete u ovoj neuređenoj prigradskoj ulici. Bio je trenutak kad zakašnjele zrake već nestalog sunca stvaraju ono pomalo tajanstveno, poetsko osvjetljenje, koje ne pripada ni danu ni noći.

Prašni, mačjim izmetom uprljani bagremov grm kraj dvorišnih vrata postao je romantičnim ljubičastim stablom gravira iz osamnaestog stoljeća, blatne lokve podsjetiše Moniku za trenutak na magičnu vodu Biševske spilje, čak je i zarđali lim na krovu pseće kućice blistao u polumraku kao da je od zlata.

Osjetivši kako joj društvo, ne sluteći njenu želju za osamom, dobroćudno prilazi, odmahne po drugi put rukom i svom se snagom nasloni na prozorsku dasku. Čutjela je kako joj nezaobljeni rub drva lomi struk, kako je tišti i reže po nježnom trbuhu, ali se nije odmakla, jer joj je taj neočekivani fizički bol na neki način u ovom čudnom trenutku prijao.

Pogledom u kome je gnjev već počela smjenjivati sućut promatrala je pognutu mladu mušku spodobu koja se žalosno približavala, dolazeći s kućne strane, metalnim dvorišnim vratašcima. Bio je to njen rođak Tvrtko, koji ju je dopratio ovamo na proslavu prijateljičina rođendana.

Sunčeve su zrake potpuno već nestale, ali je ploha električne svjetlosti, što je dopirala s nezastrtih prozora prijateljičina stana, zahvatala vrata i komad ceste. Stidljivi je mladić zastao u mračnom dijelu dvorišta oklijevajući da stupi u puni vidokrug svojih »neprijatelja«. Ali nije imao izbora. Trčeći prođe kroz metalne vratnice zalupivši njima i nehotice vrlo jako, što su svi protumačili kao dodatnu drskost. Onih petnaestak metara strmine Tvrtko je prešao žurno, ne pazeći kamo staje, sav u znoju — a kad je zašao u širi i ravniji dio ulice, nedaleko od tramvajske stanice, jedva se micao. Pustio se bolnim sjećanjima i maštanjima.

Razmišljao je o svojoj neuspjeloj studijskoj godini na klasičnom odsjeku Filozofsko-istorijskog fakulteta u Beogradu.

Za školovanja u goraždanskoj gimnaziji bio je najbolji đak škole, ljubimac klasičnog filologa Kulenovića, koji je veoma trpio što svoj predmet mora djeci podavati u ptičjim dozama. Svoju je muku Kulenović liječio tako što je pred nadarenim mladićima izlagao cijelo svoje znanje u okviru »klasične sekcije«, koja je, među ostalim grupama tzv. slobodnih aktivnosti, djelovala na školi.

Tvrtka je najviše oduševio, i naveo da pođe njegovim stopama. Na sarajevskom Filozofskom fakultetu nije bilo klasične filologije (grčki se jezik uopće nije predavao dok je latinski bio prirepak romanskoj filologiji), u Zagrebu su se pak na tu grupu primali samo kandidati iz klasičnih gimnazija, pa se tako mladi poletni latinist, Kulenovićevo duhovno čedo, obreo u Beogradu.

Rođak Tvrtko živio je inače s roditeljima u Goraždu (otac mu je bio odvjetnik) u obiteljskoj katnici uz Drinu s okućnicom i voćnjakom, u uzornoj obiteljskoj ljubavi i slozi. Monika je prebivala u dvosobnom stanu, u jednom od četiri nova solitera sarajevske Čengić-vile, s majkom i neudatom tetkom. Njen otac, liječnik, napustio je obitelj i živio u Ljubljani, ostavivši ženi i kćeri sarajevski stan.

Iako Goražde nije daleko od Sarajeva, Tvrtkovi roditelji nisu imali mnogo dodira sa sarajevskim rođacima dok je Monikin otac, specijalizirajući kirurgiju u bolnici Koševo, boravio u krugu obitelji. Srodništvo je bilo dosta tanko, a na razini doista krvne veze postojalo je samo između Tvrtkove majke i Monikine majke i tetke. Jednom-dvaput godišnje razmjenjivale su se čestitke, a Goraždani su, prilikom poslovnih dolazaka u Sarajevo, ponekad telefonirali u stan na Čengić-vili. Ako nisu dobili odgovora, nisu pokušaj ni obnavljali. Ako su pak vezu i uspostavili, to nije značilo da je nakon telefoniranja uvijek slijedio i posjet. Kad god bi se javio Monikin otac, čovjek zle ćudi i načelno suhoparan u dodiru sa svijetom, sve se svršilo samo s pozdravima i dobrim željama. Majka ili tetka pozvale bi rođake na kavu, ali oni nisu uvijek imali vremena.

Između Monikinih roditelja došlo je do velikih nesporazuma, jer je majka, žena osjećajna, pa i romantična (frustrirana suprugovim sebičnjaštvom i cinizmom, koji su se povećali otkako mu je, na radu u velegradskoj bolnici, gdje je njegova kirurška sposobnost bila zapažena, porastao ugled) — preko dopuštene granice popustila udvaranju očeva znanca. Nakon razvoda otac je našao još bolje mjesto u vojnoj bolnici Moste u Ljubljani, zajedno s modernim stanom. Odselio je i nije pokazivao nikakva daljeg zanimanja za bivšu ženu i dijete, a na supruginu sestru nije se ni dotad obazirao. Monikina mati slom je teško odbolovala, ali vrijeme liječi rane.

Nekako istodobno s liječnikovim preseljenjem u Ljubljanu izgrađen je u Sarajevu novi kolodvor u samoj Čengić-vili, odakle su srebrnasti šinobusi za nepuna dva sata prevozili Sarajlije u Goražde i Goraždane u Sarajevo. Sada su rođaci, kad ih je put nanosio u Sarajevo, odmah kretali u stan Monikinih, jer je od nove postaje do njihova solitera trebalo pješačiti samo dvije minute, a sestre su ih, u odsutnosti suhoparnog i strogog kirurga, primale prijaznije i toplije. Monikina mati, odnedavno nastavnica osnovne škole na Čengić-vili, bila je dosta često kod kuće, jer nije imala punu nastavnu normu, a njena je sestra, profesorica talijanskog jezika bez zaposlenja, bila u stanu uvijek, baveći se prevođenjem, dajući satove iz talijansskog jezika stručnjacima za vanjsku trgovinu, koji su se spremali na odlazak u predstavništva svoje tvrtke u Italiji. Dakako da je obavljala i sve kućne poslove, jer je bila »besplatno« na stanu i hrani kod sestre, koja je osim nevelikog osobnog dohotka imala samo još alimentaciju za kćer, što ju je bivši muž uredno slao. Profesorica je gospodarila mudro. Mala zajednica živjela je dobro.

U djetinjstvu se Monika slabo zanimala za dječake, baš kao i Tvrtko za djevojčice. Njihovi su dodiri, u okviru obiteljskih susreta, bili beznačajni, sve do Tvrtkova prijemnog ispita za studij na medicinskom fakultetu u Sarajevu, kamo se spremao po očevoj volji, nakon neuspjeha u Beogradu. A tada se u Monikinu stanu, u pratnji oca advokata, pojavio visok, crn ljepotan, pametnih i sanjarskih očiju, snažnih ruku i nogu. Taj novi, odrasli Tvrtko sa šaljivom je zbunjenošću zurio u slično raspoloženu nježnu i draženu mladicu velikih čokoladnih očiju na preplanulu licu tenisačice i nježnih malih grudi ispod snježnobijele dolčevite.

Monika je šutke uzela Tvrtka pod ruku, tako s njim obišla pola Sarajeva — koje je najljepše u rujnu — pokazujući ponosno svoga rođaka svakoj prijateljici. Prvi put je u tome rujnu bio povod izletu Goraždana u Sarajevo upravo Tvrtko, nešto u vezi s Tvrtkom, dok je dotad on bivao samo usputni, zapravo suvišni pratilac oca ili majke u njihovim poslovnim putovanjima, a posljednjih je godina, budući da je kao odrasli dječak mogao ostati sam u obiteljskoj kući u Goraždu, sasvim izostajao.

A sada, ova dva-tri dana, koliko su otac i sin morali ostati u gostima kod Monikinih (ispit se nije polagao odjednom), bila su neprekinuti blagdan, sve-

čanost mladosti i nježnog prijateljstva za Tvrtka i Moniku. Ona je povela rođaka žičarom na Trebević, a on ju je častio malim konjakom i kavom u planinarskom restoranu. Bili su u kazalištu na Obali i u disko-klubu u Skenderiji. Monika se prepustila »milovanju« Tvrtkove samo za nju ustreptale rječitosti, bez obzira na predmet razgovora. Mala je ženčica šutjela i gledala ga pravo u oči, kao da mu neprestano nazdravlja.

Trećeg dana objavljena je u auli fakulteta lista kandidata koji se pripuštaju studiju. Bilo je i Tvrtkovo ime. Otac i sin ručali su oproštajnu sogan-dolmu u stanu Monikinih. Za mjesec dana počinjala je nastava, i Tvrtkov je otac pitao šogoricu može li mu pomoći savjetom u traženju sobe za budućeg medicinara.

»A zašto ne bi Tvrtko kod nas stanovao?« klikne Monika spustivši naglo s usta nedopijenu čašu limunade te mazno pogleda Tvrtka.

»Gdje zaboga?«

»Gdje god hoće. Eno mu sećije u kuhinji, eno mu kauča u djevojačkoj sobici... Stvari će držati u mome ormaru.«

Tehnički, Monikin je prijedlog bio izvodljiv. Djevojačka sobica do kuhinje nije ni u liječnikovo vrijeme bila nastanjena. Ponekad je služila, kao i ovaj put, za nečije spavanje poslije ručka ili kad doputuju gosti.

Nastao je tajac, što ga je otac protumačio zbunjenošću sestara zbog djevojčina istrčavanja. Požurio je da tu tišinu ispuni bujicom pristojnih riječi. Unaprijed je odbijao Monikinu želju, jer zaista »nema potrebe« da se smanjuje udobnost stanara. Tvrtko je bez uspjeha pokušavao izraz lica podesiti smislu očeva govorenja. Nije mogao odoljeti radosti zbog Monikine izjave, niti je mogao skinuti pogled s drage rođakinje. Njih dvoje mladih u tom skupu starijih djelovalo je draženo urotnički.

Uostalom, Tvrtkov je otac krivo procijenio raspoloženje sestara.

»Ja nemam ništa protiv, ako ti hoćeš«, reče tetka Monikinoj majci kao glavnoj. »Imat ćemo bar mušku glavu u kući, a mislim da će me Tvrtko prije poslušati nego Monika kada bude trebalo ići štogod kupiti.«

»Moniku će imati tko pratiti navečer kući, s plesa ili iz kazališta«, doda sestra. »Ja se tome baš radujem. Dapače...«

Likujući, Tvrtko i Monika odjuriše na kolodvor da kupe karte za šinobus, davši starijima vremena da se dogovore o mjesečnoj uplati za hranu i o drugim tehničkim pojedinostima Tvrtkova preseljenja u Monikin dom.

Ima u ljudskoj prirodi jedna čudna crta. Veća se dobrohotnost ukazuje svemu što je novo i kratkotrajno nego ičem što je dio svagdašnjosti. Zaručnici se više vole nego supruzi, kratko poznanstvo u vlaku bogatije se osjeti nego uhodano prijateljevanje po dosadnim ambijentima u mjestu stalnog boravka; lijep odnos šarmantna razrednika i radoznala, svakom dobru sklona đačkog odjeljenja u rujnu pretvara se, počevši nekako od drugog tromjesečja, u ubitačno međusobno natezanje do kraja školske godine.

Monika je Tvrtkovo doseljenje jedva dočekala, ali već nakon prvog zajedničkog izlaska osjetila je lako razočaranje milim rođakom. Tvrtko se ne zna obući. Kakve se to užasne kravate prodaju u Goraždu? Taj propali filolog govori preglasno i ne zna zatvarati vrata.

Majka i tetka također su bile ovim ili onim nezadovoljne kod Tvrtka. Predugo ostaje u kupaonici, ne da nikom u nju. Što li tamo radi, jer šampion čistoće nije! Tvrtku je bila muka živa pri jednominutnom dolasku u stan, ako ga je dolje čekao drug zbog knjige koju mu je Tvrtko išao donijeti, izuvati obuću, pa je pribjegavao malom licemjerstvu i ulazio u cipelama ako je znao da nikoga nema kod kuće. Otkriše ga po tragovima i prigovoriše mu. Obzirno doduše, ali — pred Monikom. Dakle, ugled mu je u njenim očima, i u okviru obitelji, bio umanjen.

Prilikom rujanskog trodnevnog boravka Tvrtko je oduševio Monikine drugarice. Sada, došavši trajno, suočen sa zahtjevima koje postavlja studij medicine, uključen odmah u psihozu straha pred kolokvijem iz osteologije, koji se zbog selekcije studenata polaže već na kraju prvog semestra (najlakši dio, metakarpij, ima već desetak sitnih kostiju, kojima treba reći latinske nazive i prepoznati

svaku pojedinu za sekundu na zelenom ispitnom pultu!), Tvrtko je odlučio ni jednoj djevojci ne poklanjati pažnju — i točka! A mnoge su Monikine kolegice, upoznavši ga za onog trodnevnog ljupkog izleta u Sarajevo, za onog sna o sreći, sanjale o Tvrtku i željele da im on udvara. Razočarane, udariše u povjerljivim djevojačkim razgovoima u druge diple! Dok su prije, zaljubljenički uobrazivši da su mu se svidjele, a i zato jer ih je doista impresionirao, govorile o njemu kao o budućem kralju sarajevskog korza i dodvoravale se Moniki kao njegovoj u neku ruku sekretarici, danas su mu iznalazile sad ovu sad onu manu, bile hladne i kratkorjeke kada bi njih dvoje srele — i tako liječile svoje komplekse »unaprijed ostavljenih« djevojaka.

One druge, nelijepe i neduhovite, kojima je uvijek teško naći bolje društvo, osjetivši da je Tvrtko mek i dobar, sručivale su se na nj povodnjem svojih osjećaja, te ih mladić nije umio izbjegnuti. To mu je nanosilo četverostruku štetu: gubio je dragocjeno vrijeme za učenje, provodio je sate ispunjene čamom, dosadom i neurastenijom, gubio ugled u sredini u kojoj se kretao, stjecao Monikinu omrazu.

Monika je bila u posljednjoj godini školovanja u klasičnom odjeljenju Prve gimnazije, koja je sačuvala taj naziv i nakon grupiranja svih učilišta usmjerenog obrazovanja u obrazovne centre. Unatoč želji, pa i pritisku sa svih strana, profesori i ostali radnici te stare sarajevske škole nisu nikako pristajali na udruživanje s drugim školama u centar. Monika nije bila po naravi snob, ali ju je dugo druženje s učenicima i učenicama te, za sarajevske prilike, snobovske škole uvelo u prilično ekskluzivni krug sarajevske zlatne mladeži, koja doduše nipošto nije bila po strani od općih zbivanja u redovima omladine (upravo je brigada Monikine škole dobila ljetos prijelaznu zastavicu za izgradnju nove serije bungalova na Tjentištu), ali je u reljefu tih zbivanja njeno vlastito brdašce bilo veoma oštro osjenčano.

Kada su Monika i Tvrtko bili pozvani na proslavu rođendana Monikine susjede iz školske klupe, Tvrtko je iz sućuti doveo i djevojku koja mu je trenutačno udvarala, s kojom se svake večeri pokušavao posvaditi, ali ga je pasji pogled žućkastih mokrih djevojčinih očiju navodio svaki put na pristajanje na novi sastanak. Bila je to Moniki jedva poznata Bosa, s prve godine medicinskog fakulteta, pretankih nogu, uvela lica... Sve Bosino sudjelovanje u razgovoru svodilo se na pretjerane, promašene komplimente o frizuri, haljini, poanti u razgovoru. Opterećena osjećajem manje vrijednosti, prihvaćala se užurbano na žurevima raznih manje-više kućnopomoćničkih poslova, kako bi ozakonila svoje prisustvo. Ove večeri Monika nije s njom progovorila ni riječi, domaćica-svečarka obraćala joj se samo kratko i poslovno, pa se jadna Bosa pripila uz Tvrtka kao bršljan, te je i on tako ostao u ozračju bojkota.

Frustriran i rastužen, Tvrtko je nakon dugog sata pasivne patnje i popušenih desetak suvišnih cigareta, izgubio živce i sebe i pratilju fizički doslovno progurao u skupinu glavnih. Prekidao je goste u pola riječi, davao preglasna obrazloženja vlastitih mudrosti, gledajući kadšto toplim pogledom Moniku kao da je poziva za svjedoka.

Jedan mirni mladić iz Monikina razreda blago je prihvatio polemiku i strpljivo čekao kraj Tvrtkovih argumenata, kako bi ih odmah jasnom logikom oborio. Monika im sjede preko puta. I ne pogledavši rođaka, osmjehnula se s odobravanjem njegovu suparniku, Džemi, a Tvrtko je taj osmijeh utvrdio po njegovu odrazu na Džeminu licu.

»Sad kad si tako plaho sjela kao srna na log i pogledala u me,« reče Džemo, »sjetio sam se Šapfine pjesme u kojoj pjesnikinja sebe proglašava jednakom bogovima ili čak blaženijom od njih, jer je ljubljena učenica sjela preko puta nje i obdarila je smiješkom.«

»Samo, to je bila sapfička ljubav,« na to će Monika, »a mi smo muško i žensko.«

»Dobro, ono sapfička, a ovo džemička — Boso, dodaj nam po jednu žemičku — ali svakako i jedna i druga erotička.«

Tu se iznenada uplete neugledna Tvrtkova djevojka i prvi put u životu poče nekom da protivrječi. Nikom drugom nego mudrom i smirenom klasičaru Džemi.

Jedini je Tvrtko znao što ju je pokrenulo. Bosa je imala tetku, koristicu u kazalištu, prononsiranu lezbijku. To je za Bosu bila silna trauma, pa je samoobrana njene psihe podatak o sramoti voljene i njoj odane tetke potjerala iz svijesti. Ne samo tetkino lezbijstvo nego sapfičku ljubav uopće! Da bi mogla biti mirnom, morala je tu pojavu naprosto smatrati nepostojećom, brisati je iz svijesti, preciznije: boriti se protiv njezina postojanja, priznavanja.

»Zašto misliš da je bilo nečeg erotičnog između Sapfe i učenice? Ja ne vidim razloga za takve zaključke«, krenuo je Tvrtko u pomoć Bosi, obuzet željom da Džemi oponira.

»Ali, zaboga, pogledaj kakve erotikom nabijene slike imamo u pjesmi. Sapfi se jezik zapliće, sva zatreperi, čula joj obamiru od slasti kad sretne to djevojče. Znaš li ti uopće tu pjesmu?«

»Prelazim, Džemo, preko te uvrede da uštedimo na vremenu. Sapfa je živjela u davnoj starini. Način izražavanja u njenom kulturnom krugu nije bio kao danas. Konotacije su bile znane i spontane samo ljudima antike. Današnji čitalac nema pojma što je koja metafora izazivala u umu ondašnjih znalaca te Sapfine pjesme. Kada nakon koju tisuću godina bude netko doslovno preveo današnje, odnosno jučerašnje izraze poput »Markovi konaci«, »ljubim ruke«, »sluga sam pokoran«, »u srcu gori vatra«, dogodit će mu se isto što i sada tebi. U nedostatku socio-kulturnog konteksta semantika će im biti doslovna, i to prema doslovnosti daleke buduće kulturne ere.«

Društvo načuli uši.

»Je li ti poznato da je Katul preveo ovu Sapfinu pjesmu na latinski?« — upita Džemo blago.

»Kako si došao na Katula?«

»Odmah ću ti reći, ali bih prije htio od tebe čuti mišljenje da li Katul i Sapfa pripadaju istoj kulturi?«

»Sigurno«, pohvali se Kulenovićev ljubimac Tvrtko kulturnopovijesnim znanjem. »Dijeli ih doduše golem vremenski razmak, jer je Katul živio u mnogo mlađe doba, ali je kultura čiji je on bio izdanak direktno proizašla iz grčke kulture Sapfina vremena. Grčka je kultura odgojiteljica Rima. Rim ju je vojnički pokorio, ali je zlatno doba rimske kulture, kamo pripada i Katulova lirika, repriza zlatnog doba grčke kulture, kamo pripada Sapfa.«

»Da li je, dakle, Katul imao uvjete da shvati kontekst Sapfinog izražavanja, točno i od Sapfe mišljeno značenje izraza i stilskih figura?«

»Pa... imao je, Džemo.«

»Da li je Katulovo pjesništvo, kojemu je predmet dragana nazvana Lezbijom, erotično?«

»Glupo pitanje!«

»Namjerno je glupo da bi nekoga učinilo glupim. Ali tumačim tvoju uvredu kao potvrdan odgovor na moje pitanje. Jesam li u pravu, Tvrtko?«

»Pa... jesi.«

»No dobro. Među pjesmama upućenim toj Lezbiji, u kojima se nalazi pregršt izraza konkretne i nedvojbene spolne ljubavi, imamo i prepjev Sapfine pjesme ‚Onaj mi se čini **bogovima sličan**...'«

»Hvala na obavještenju. Hoćeš li da je recitiram grčki, latinski i hrvatski, hoćeš li da čuješ prepjev Tona Smerdela iz Ježićeve i Krklečeve Antologije svjetske poezije ili najnoviji prepjev zasad najboljeg Katulova prevodioca profesora Dubravka Škiljana...«

»Nemamo, Tvrtko, vremena. Bolje je rasuđivati nego memorirati! Ali ipak hvala. Nadam se da je očigledno ovo: pjesmu koju Sapfa pjeva djevojci, osobi istog spola kao i pjesnikinja, Katul namjenjuje dragani, nesumnjivu erotičkom objektu! Katul, koji je, kako nam je Tvrtko lijepo objasnio maloprije, imao sve uvjete da istoznačno razumije Sapfine termine i figure. Dakle sam te uvjerio,

Tvrtko, da si u krivu, to jest da je i Sapfina pjesma jednako erotična kao i njen od Katula rađeni prepjev, da ona erotički, lezbijski ljubi djevojku. Ili?«

Monika prezirno okrene glavu. Tvrtko je ostao »bez teksta«, besprizivno nadigran u diskusiji sa svog područja, osramoćen kao nitko. Već prije utučen i frustriran, počeo se sada prostački nalakćivati, piti, gadljivo jesti. Ona mu se neukusna goraždanska kravata zaprljala kečapom. Bosa mu pristupi s papirnatim ubrusom, ali on njenu kretnju pogrešno protumači, trgne se, gurne domaćicu koja je svečano unosila u sobu visoku tortu...

Monika prasne od gnjeva:

»Ja se tebe stidim. Stidim se što si mi rođak. Idi kamo znaš. Ja ću sama kući.«

Ponižen kao pseto, Tvrtko je bez riječi napustio društvo i sam se zaputio kući. Nakon tužnog snatrenja, kada je film posljednjih događaja mučio oči njegova duha, Tvrtko je došao do tramvaja, koji ga je već davno doveo nadomak njegova solitera, ali se nije usudio poći u lift bez Monike. Što će reći tetkama? Stao mu je sat na ruci, prošeta onih stotinjak metara do malog kolodvora Čengić-vila, gdje je željeznička ura. Bilo je pola 11, ne tako kasno. Hodao je gore-dolje dok se nisu počeli kupiti putnici za posljednji vlak za Goražde. Pogledavao je prema ulici pred soliterom neće li naići Monika. Napokon krene umorno prema soliteru. Možda je Monika nezamijećeno prošla, jer ipak nije svake sekunde pogledavao prema ulazu u soliter dok je hodao po kolodvoru.

Uđe u kućnu vežu, lijen da pali stubišno minutno svjetlo. Začuje glasove iz pravca tramvajske postaje, Džemin i Monikin. Tvrtko se zastidi što je ovoliko Moniku čekao. Odluči čekati skriven u veži dok Monika ne bude sama i ne pođe gore, a onda će za njom. Bez Džeme je stid manji.

Uđe dublje, prisloni se uz »krletke« za pivo, što ih u njihovoj veži ostavljaju radnici iz obližnjeg dućana. Džemo i Monika beskrajno su se dugo došaptavali kod ulaza. Kad su se počeli ljubiti, Tvrtko uzdrhta od stida i ljubomore, a i od straha da ga ne zamijete.

Zagrljaj se otegao, a suparnikova je ruka klizila niz plisiranu suknjicu i gužvala je pri dnu, gužvala.

U tišini jeknu pad tri-četiri pivske spremnice, začu se i struganje nečijih cipela. Par se razdvoji.

— Netko je unutra.

— Idi sad, molim te, nezgodno mi je, vidjet ćemo se...

Džemo se hitro i tiho udalji u smjeru tramvajske postaje. Tvrtko pun želje za ispričavanjem, sa smiješkom klauna na oblaku blijeda lica, iziđe pred Moniku, koja je pretrnula od straha.

Gledao je lice te jadne, male srne, što treperi ljupko i u suglasju s vječnošću, jer je sada njeno vrijeme, sada su godine treperenja. Moniko, dušo.

Monika ga nije prepoznala u mraku dok nije došao blizu. Lice joj je bilo spremno na strašljiv pozdrav, na neku spasonosnu i lukavu umiljatost, koja će razoružati tu iznenadnu sablast. Čim prepozna rođaka, lice joj dobije gadljiv izraz.

— I to je tebi slično.

— Čekao sam te. Morao sam. Što bi tetke rekle da dođem bez tebe?

— Ma idi, molim te.

Monika mu okrene leđa i zakorači na stube bojeći se ovako kasno ući u lift, jer je baš jučer bio mučan zastoj. Tvrtko izađe na prag haustora. Zaputi se prema kolodvoru. Osjeti klin Monikina pogleda na zatiljku.

— Tvrtko, kamo ćeš?

Monika pođe za njim.

— Kamo ćeš, Tvrtko, zaboga? Idemo kući.

Šinobus je bio u stanici. Tvrtko odlučno uskoči u najbliži vagon. U posljednji čas, jer je vlak već bio krenuo. Radost, koju je osjetio kad mu je iz dubine duše došla spoznaja da mu je odluka o povratku kući pravilna, otjera u hipu svu Tvrtkovu večerašnju tugu.

Stanislava ADAMIĆ

U kasu Apokalipse

Slažemo ih jedno pored drugog
jedno na drugo
umrlu tek rođenu djecu
Slažemo bezimeno izjalovljene priče
napregnuti u očekivanju
zvuka i kretnje i leta ptice
Ovako slažemo
čas na čas
dan na dan
bezbrojne vječnosti nemira i vira
Nije li raj
tapkanje slijepca
fatamorgana
kad srca i krv i žuč
druge obale bira
Kad sve
i tijelo i zamisliva duša
samo jednu s v o j u nutarnju tjeskobu kuša.

I tako slažemo
tako listamo
lica svoga lica
fosile stoljetnih kostura
jednog kostura ustremljena nebu-crvojedu
I tako iz krvi rađamo boje stiha
I crtamo skelet
I crtež je goruća opepeljena slika.

Jedno po jedno
tijelo nerođeno
tek rođena čeda —
u ovom času
u nezaustavljivom kasu
Jahača Apokalipse.

Gojko A. POLEGUBIĆ

I ti ćeš voljeti

Mom sinu

i ti ćeš voljeti
rijeke otrovane ugljikom
i spiralne sprovode
u napuštenim koritima

... oči ugasle daljinom
i počešljane ribama

živa sjećanja nasuprot smrti
cvjetove
što se maze i vesele
Božjem povratku

voljet ćeš
pružene grane u suhoj zvonjavi
umornu cestu
u plodovima jeseni
... vraćenu uvertiru života

odnošene kadulje s mrtvih usana
prožete milošću spasenja
u nektaru dobrote...

Bruno BULIĆ

Rat i ratnici

Godine 1916. moji roditelji, braća i ja bili smo još uvijek u Omišu. U skučenim uvjetima življenja tog ratnog vremena radost mi je bila usmjerena prema veličanstvu jedinstvene omiške okolice. Okomite goleme planinske stijene Ali nadasve kula Mirabela što je stražarila nad gradom. To ponosno zdanje bezbroj puta sam obradio u svojoj crtanki i nastojao da ga što vjernije prikažem. Naravno, to sam radio iz nizine, iz mišje perspektive. Volio sam izrađivati male jedrenjake-igračke koje bih bordižavao uz morsku obalu, ali načinio sam i jednu podmornicu što mi je zbog gustoće drvene mase pri prvom porinuću nepovratno zaronila u morsku dubinu.

U našem mjestu nalazio se i jedan mali garnizon trećepozivnika s odgovarajućom komorom. Jadno su izgledali ti naši konjušari, unovačeni iz obližnjih sela, zajedno s taljigama i zapregom konja, mazgi a i volova. Ti komoraši u starim, već mnogo godina u vojničkim skladištima pohranjenim, ponošenim odoramа nisu izgledali nimalo ratoborno. Naprotiv, svaku su ratnu rabotu izlagali ruglu. Rukavi i nogavice bili su im ili prekratki ili predugi. Čake na glavama ili su im plivale, ili bi im uronile do uha. Na tamnoplavoj odori zlatile su se pahuljice slame i konjske nečisti. Oko tih ljudi, koji su vonjali na staju, rojile su se muhe.

Od vremena do vremena u općinskoj zgradi povjerenstvo za novačenje pregledavalo je vojne obveznike. Srećom, tu je bio jedan vrlo čovječan i rodoljubiv liječnik iz Mimica, i on Mimica. Taj Mimica redovito je sve zdrave proglašavao bolesnima ili neuračunljivima. Premda je pretpostavljenima postao vrlo sumnjiv, znao se hrabro boriti za svaku glavu. Oslobodio je tako vojničke dužnosti i moga oca. U međuvremenu na općinskoj oglasnoj ploči popisi poginulih »na polju časti« bili su sve duži a malodušnost sve veća. Momci su se služili samokljaštrenjem, možda krivo shvaćajući evanđeosku poruku: »Ako te tvoje oko... ili ruka...« Trljali su svoje oči, najčešće samo desno, svim mogućim upaljivim sredstvima: češnjakom, slanim sardelama, paucima pa čak i trahomom. Prste desne ruke, naročito kažiprst, sjekli su sebi stoički, to jest hrabro i ravnodušno. Mnogi su se pretvarali da su ludi dok nisu doista oboljeli. Jedan naočiti mladi Omišanin upregnuo je svoja dva vatrena vranca za neka lagana kola i munjevitim kasom projurio s njima preko Fošala pa se skotrljao u rijeku. Srećom su i konji i on isplivali. Njega su proglasili ludim i poslali u šibensku bolnicu na liječenje.

Tusti major, naš čovjek, i njegov ađutant, poručnik, dugonogi Mađar, gotovo svako popodne mačevali su se sabljama na Fošalu pred općinom. Skakali su amo-tamo. Ploštimice su po bedrima tukli jedan drugoga. Ponekad, kad bi sablje silovito ukrižili, iz oštrica sabalja frcale su iskre. Redovito bi major dobio turnir i zadovoljno bi sabljom pozdravio podređenog koji je mudro znao odglumiti poraženog.

Slika tog ratnog logora ne bi bila potpuna da ne spomenem i tri ratna zarobljenika, jednog Rusa i dva Ukrajinca. Možda jedina tri slobodna čovjeka između dvije crkve — one na jugoistoku (Gospa od Anđela) i one u Priku (Sv. Petar). Ta trojica nasmijanih i vedrih momaka uključili su se u našu

svagdašnjicu. Kad bi nekud morali poći po radnom zadatku izvan Omiša, bilo je teško naći za njih propisanu stražarsku pratnju. Pomalo su oni i tome doskočili pa su čuvali sami sebe i uz punu se stegu uvijek na vrijeme vraćali. Rus Ivan, mužik, znao je bez tutkala i čavala izraditi svakojake drvene igračke, kutije za nakit, zmije i velike čvrste ormare. Svi su mu se divili. Pogotovu su se divili tome kako je znao vješto ugraditi daske jednu u drugu u čvrstu cjelinu. Pjotr, omanji krivonogi Ukrajinac, tanka crnoga brka, koga si uvijek mogao vidjeti sa zabačenom šubarom na zatiljak, uveo je i u našoj konobi električnu struju. Znao je popravljati satove i šivaće strojeve a bio je i dobar postolar. Nikita, nespretni dugajlija, svirao je zanosno i osjećajno okarinu. Slušateljima bi se od milja, mimo njihove volje, pojavile suze u očima. Najviše kad bi odsvirao »Volga, Volga«. A znali su i odigrati hopak. U tome je Pjotr bio pravi majstor. O njihovoj daljnjoj sudbini saznao sam samo toliko da su po završetku rata pošli u Slavoniju i nastanili se među Rusinima. Tako nešto.

Tog ljeta došao je k nama jedan naš znanac iz Dubrovnika. Pero, mali od palube na Dubrovačkoj plovidbi. Zbog ratnih neprilika, brod mu je ostao usidren na Elbi u Hamburgu. On se uz velike tegobe dokopao Splita, gdje mu netko reče da smo mi u Omišu. Došao je do nas iscrpljen od puta duga više od mjesec dana, a u velikoj nevolji. Od mene je bio stariji samo koju godinu, žuljevitih ruku i naborana čela ali bistra, pametna oka. Ostao je kod nas gotovo dva mjeseca. Oporavio se i bio nam je svima od velike pomoći. Jednom me upita da li znam igrati šah. Odgovorio sam da ne znam, ali da sam čuo da je to strašno teška igra. »Ma ke,« reče mi, »vidio sam da ti pape ima dosta čepova za botilje, načinit ću ti figurice a ti imaš tuša i kartuna, pa ćemo napraviti crnobijelu ploču i igrati.« Smišljeno i rečeno-učinjeno! Do nekoliko dana već sam toliko znao igrati šah da sam mogao izgubiti igru u dvadesetom potezu. S vremenom sam dotjerao i dotle da sam igru gubio u šezdesetom potezu. A dvaput ili triput čak sam i remizirao. Ali Pera nikad nisam pobijedio. Remizirajući sa mnom, on je postupio na najplemenitiji način. Zahvaljujući njemu, postao sam tako prvi Poljičanin šahist. Meni do igre nikad nije bilo naročito stalo, nego do suigrača. Proučavao sam ruke i lica protivnika. Njegove kretnje, poglede i otpore. No protivnika u šahu nikad nisam smatrao neprijateljem. Šah — šeh. Šah — mat. Ne znam da li ijedan vojskovođa osjeća takvu slast pobjede kao što je osjeća uspješni šahist kad nadigra suigrača. Samo mi se ne sviđa onaj izričaj kod te igre nad igrama: »Pojest ću ti konja!« Pojesti, pojesti. Tu ima nečeg ljudožderskog i okrutnog što se krije u tim naoko bezazlenim riječima.

Omiš je živio svojim uobičajenim životom premda je kruh bio sve crnji i oskudniji. Masti i ulja bilo je vrlo malo. Kao začin sve se više udomaćio loj iz Livna i obližnjih zagorskih mjesta. Navečer se šetalo glavnom ulicom, ali neobično tiho, sablasno, bez one mladenačke živosti. »Coprifogo« — zamračenje, redarstveni sat. Nije ni trebalo zabranjivati kretanje jer su se ionako svi rano povlačili u kuće.

Na početku ljeta brat Nino i ja pošli smo na nekoliko dana didu i babi u Tugare, na Osić. Didu smo odnesli nove vojničke cokule, ali s umjetnim potplatom od ljepenke, a babi nešto šećera u kockama. Našli smo dida kako uz pomoć rođaka Frane, našega vršnjaka, obrađuje lemešom jedan neuzorani dolac. Upregnuli su samo jednog vola jer su drugog vojničke vlasti prisvojile i odvele u nepovrat. Brat i ja htjeli smo pomoći didu i Frani. Dobili smo zadatak da nešto krupnije kamenje odstranimo s oranice i naslažemo ga po međama. Činio se to vrlo lagani posao, ali su se ubrzo naši dlanovi pretvorili u žuljeve a leđa su nas boljela kao da smo izbičevani. Did nas je gledao sa žaljenjem i dobrostivo nas je potapšao po ramenima: »Eh, dico moja, teško je iz zemlje umisiti pogaču.«

Lijepo je bilo boraviti u didovoj kući, starodrevnoj postojbini nas Bulića. Kuća je bila sagrađena od velikih kamenih blokova odvaljenih od mosorskih stijena. Krov od kamenih ploča, dvorište ograđeno i popločeno. Bila je to kuća na kat na koji se popinjalo vanjskim stubištem preko balature ispod koje se ulazilo u konobu. Na dvorištu s jedne strane zdenac a s druge kuhinja (dva

važna elementa življenja — voda i vatra). Na katu u sredini dvorana boravka, u njoj dugi stol od hrastovine i police za jedaći pribor a na zidu stalak za tri puške ostraguše. U sredini zida na počasnom mjestu vrlo staro drveno raspelo, do njega slika u majolici »Sv. Obitelj« što — kad se navije — odsvira »Zdravo, Marijo«. U sobi s desne strane nekoliko škrinja krcatih odjevnim predmetima i u kožu uvezanim knjigama napisanim glagoljicom i hrvačicom. Tu je bilo još koječega što je moje oči zanimalo, kao onaj sanduk ukrašen zastavama Kine i austro-ugarske mornarice iz one daleke enklave u Tsing-Tsanu. I još mnogo toga.

Ali živjeli smo u ratno doba. Sve se nekako svodilo na to kad će rat prestati i što će biti poslije. Mi mladi sve smo to gledali nekako budalasto, kao cirkus što pruža prilike za junačke čine. Ali kad bi pismonoša donio listove naših suseljana s bojišta, označene Feldpost Nummer XY, onda bismo se i mi postupice počeli otrežnjavati. No to nam nije smetalo da tu i tamo u svoje igre unesemo i rat kao nadahnuće ili oblik natjecanja. Dječje doba pretvara sve u jednostavno i vedro, bezazleno. Svi naši osićki vršnjaci i prijatelji željeli su s nama dvojicom sudjelovati u našim pothvatima, bilo da smo čistili suvišno raslinje s glavne ceste, ili sadili borove za neki perivoj.

Na jednom proplanku uza zapadni rub Osića, okruženu borovima a sa sjevera omeđenu cestom i jednom po prilici šest metara visokom mogilom, brat Nino i ja pripremili smo simulirani vojnički okršaj. Stvorili smo i pravila tog sukoba. Municija bijahu isključivo borovi češeri što su svukud ležali u docu. Nismo se smjeli služiti kamenjem, praćkama i motkama. Nino je imao pravo prvi odabrati svoju vojsku. Svakom je dječaku slobodno bilo pristupiti k njemu ili k meni. Brat će sagraditi svoje utvrde na području mogile, a ja svoje na jugozapadnom rubu u jednom jarku iza niskog žbunja, nasuprot mogili. Sutradan je nedjelja, pa ćemo oko tri sata poslije podne početi bitku. Svi naočitiji i krupniji poletarci pristupili su Ninu. Bilo ih je desetorica. Preostali, slabašni mališani, bilo ih je također desetorica, nisu imali kud pa su došli na moju stranu.

Osvanula je napokon vedra, prekrasna nedjelja. Poslije moje slabo prospavane noći did, baba, Frane i nas dvojica uputili smo se u župnu crkvu na misu. Putem mi je Nino neprestano davao upute kako se trebamo junački držati jer je u pitanju naš ugled gradske djece. Upravo kako to čine i velike svjetske sile kad opravdavaju svoje postupke u ime visokih i plemenitih zasada. Ja sam klimao glavom, ali sve nekako dvosmisleno jer je to klimanje bilo na bugarski način. U ugovoreno vrijeme našli smo se na tom našem bojnom polju. Postrojili smo se po dogovorenom protokolu. Prethodno smo napunili džepove češerima, okruglim i još zelenim. Moji borci, većinom bosi, s pokrpljenim turovima i crvenkapama, predstavljali su sve one koji uvijek gube u životu, dok su naši protivnici predstavljali jake i sretne. Nas dva vojskovođe viteški smo se pozdravili i svaka je strana pošla iza svojih utvrda. Oni, protivnici, priznati se mora, bili su marljivi. Izgradili su od kamenja gotovo metar visoki zid u kojem su bile i male, nazovimo ih tako, puškarnice. Čuketa, više mladić nego dječak, postavi se u sredini brisanog prostora i smotanim papirnatim valjkom u obliku trube zatrubi svoj »Tatarататататататааааа«. Bio je to znak za početak našeg »ratnog igrokaza«. Mi se brže bolje povukosmo, svaki u svoje zaklone. Domalo moju vojsku sustignu prvi češeri. Mi smo također počeli odgovarati kako smo znali i mogli. Meni dođe sretna misao i šapćući naredim svojim drugovima da stave nisko između žbunja svoje crvenkape. A Petipan i Tonko da i dalje žustro tuku protivničku utvrdu. Ja sa svojim preostalim borcima, pognuto i tiho, u velikom luku zaobiđem borilište i ni od koga viđeni dođemo u zaleđe mogili. Bilo je dosta njih koji su promatrali našu igru. Među njima je bila i naša baba Antica, mnogo dječurlije i dosta staraca, ali našeg dida Ivana nismo primijetili. Popesmo se na vrh mogile i opazismo protivničke delije kako šćućureni s mnogo ratničkog žara tuku naš šanac. Sad mi odozgo tučom češera zaspemo nezaštićene protivnike. Vika, strka i bježanje na sve strane. A mi na mogili kao neka alegorija pobjede. Čuketa opet sa svojom trubom »Tatarататата« dade znak da je svima dosta rata. Brat mi priđe i potapše me po ramenu: »Bravo, Bua, ponosim se s tobom.«

Navečer, okupljeni svi oko dida i babe za velikim stolom, molili bismo krunicu. Did je zazivao pozdrav Gospi a mi smo odgovarali. Kod litanija did je tihim sabranim glasom molio »Od kuge, glada i rata...«, a mi smo svi skrušeno odgovarali »... oslobodi nas, Gospodine«. Tada se dosta postidjeh što sam varkom nadvladao jače. Ali opet, nije li strategija i taktika svake igre više-manje nepoštena? Kartaši dopuštaju blef, ali ne opraštaju kartu više. Sada znam da drukčije nije postupio ni Hanibal kod Kane, ali tada o tome nisam imao ni pojma. Bljesak nadahnuća i uspjeh je tu. Tako su Tugare doživjele poslije maršala Marmonta ratnu igru u kojoj su Poljičani pobijedili Poljičane.

Uskoro je došla jesen. Roditelji su odlučili da se s nama djecom vrate u Trst. Fronta kod Soče nije bila neposredno ugrožena. A pitanje našeg školovanja postalo je važno. Sada su i mlađa braća Mate i Karlo bili dorasli za prvi razred pučke škole. Nino je išao u četvrti gimnazije. A ja? Nisam htio o tome ni misliti. Želio sam polagati ispite i preskočiti jednu godinu. Hoću li uspjeti?

Teško se bilo rastati s dragim Osićem, didom Ivanom, babom Anticom, rođakom Franom, strinom i Tonkom. Naročito mi je bilo žao bidnog dida. Neumorno je radio u polju i hrabro se borio za svoju obitelj u tim nevjerojatno teškim ratnim okolnostima. A i u Omišu sam imao divne prijatelje. Gvardijana Marušića sa Skalica koji me je poučavao u latinskome. Našu susjedu gospođicu Olgu Lonzanđić, pjesnikinju i dobru vilu rane moje mladosti, koja mi je od svih bila najdraža. Rastao sam se i s Mirabelom, tim živim znamenjem postojanosti i prkosa.

Vraćali smo se istim putem kojim smo došli na Jadran. Šume oko Prijedora sada su bile življe. Sječa je bila jača. Trebalo je drvene građe da se podboče ratni rovovi i mostovi, sagrade barake i sve ostalo što traži rat. Putovanje nije bilo nimalo veselo. Pogotovu kad smo stigli u Šunju i kad je otac u jednom tovarnom vagonu vidio svog najmlađeg brata, našeg strica Marina. On je bio teže ranjen, povrijeđena mu je bila ključna kost i ruka. Rane su mu bile omotane slamom jer nije bilo vate. Čekajući na slobodan prolaz, izmijenili smo sa stricem nekoliko riječi, a bilo je i suza. Taj nehigijenski vlak s ranjenicima po još ljetnoj žegi smradom je kužio ionako ustajali kolodvorski zrak. U Zagrebu nekoliko sati odmora. Slikovite Šestinčanke na Jelačićevom trgu i nezaboravna kokošja juha u jednoj gostionici u Dugoj ulici. Putovanje smo nastavili noću, uz česta zaustavljanja. Osvanulo jutro, i mi s Južnog kolodvora u Trstu požurismo s mnogobrojnom prtljagom kući u Piazza Borojević numero 22. Za dobrodošlicu dočekala nas je žalosna vijest da je stric Lovre poginuo na bojnom polju kod Soče u trideset sedmoj godini života. Ostavio je ženu i četiri nejake djevojčice; najstarijoj bilo je sedam godina.

Stric Lovre bio je od onih ljudi koji ne bi ni muhu ubili. Ali rat je od njega učinio tvrdog borca. 29. lipnja te godine na Soči je bilo prekrasno vrijeme. Pred bojnim rovovima tu i tamo se bojažljivo zeljenjela trava. Da sve to bude još nevjerojatnije, pojavilo se i nekoliko leptira. Nije se pucalo. Bodljikava žica, zarđala od krvi, bila je vješto isprepletena tako da je donekle pouzdano čuvala od mogućih iznenađenja. Straža na puškarnici nije primijetila niti mogla primijetiti da protivnici Sardinci nešto pripremaju. Stric je sjedio u dubokoj zavjetrini šanca. Na koljenima mu je bila Feldpostkarta. Pisao je po svoj prilici svojoj obitelji. Bio je opušten, trom. Kad najednom doleti »Sipe«, ručna bomba u obliku malog ananasa. Lom i trijesak. Kud će već ravno u strica Lovru. Od njega je ostala samo krvava masa. Tako su ocu pričali preživjeli očevici. Toga dana drugo se ništa nije dogodilo. Mislim da taj sardinski bacač nije postupio iz nužne obrane, već iz zločinačkog nagona za ubijanjem. U veliki službeni rat utkao je i svoj mali privatni, doprinos ubojice. No, metak do metka — pobjeda.

Trst je u mnogo čemu poprimio onaj sivotmurni izgled ratnog logora. Noću su našom ulicom nepregledne povorke komore prolazile prema fronti, uglavnom konjske zaprege. Prozori kuća bili su zastrti pokrivačima ili neprozirnim tamnoplavim papirom jer su već tu i tamo talijanski zrakoplovi počeli svoje ratne pothvate. Po danu bi se oni pojavljivali oko podne, kad je sunce na zenitu, pa ih je teško bilo pogoditi. Tada bi se na nebu pojavio kapetan Banfild, austrijski as-pilot. U vratolomnim spiralama jurio je za talijanskim zrakoplovima i često

puta obarao uljeze. U tome se natjecao s poznatim Nijemcem Richthofenom. Nakon završetka rata Banfild se, sakat i s pregršt odlikovanja, nastanio u Puli — kao talijanski državljanin.

Jednog takvog vedrog prijepodneva pojavio se nad gradom talijanski zračni brod »Città d'Este«. Grdosija, prava zračna neman. Protuzrakoplovno topništvo otvorilo je bijesnu paljbu, ali ništa. No nekom mornaru s broda »Sankt Georg«, kad se zračni brod spustio na malu visinu tamo povrh Milja, uspije puščanim metkom probušiti mu trup. Dirigeable zahvati plamen. U blizini Pule zračni brod »Città d'Este« survao se u more.

Na Piazza Grande bi postavljen osam metara visoki drveni kip ratnika. Svatko tko uplati krunu mogao je u taj kip čekićem zabiti jedan brončani čavao. To je bio moj prvi susret sa skulpturom od čavala. Najzanimljiviji na tom drvenom kipu bio je šljem. Drveni šljem. Jer do tada su se borci kojekako pomagali da zaštite glave. U domaćoj radinosti izrađivali su se neki debeli olovni lonci za pokrivanje glava. Vidio sam i prsobrane načinjene od debelih kovinskih ploča koje bi remenjem vezali od ramena do trbuha. Pa još kojekakve buzdovane, toljage i štošta drugo iz arsenala hladnog oružja.

S galicijske fronte stizali su i povratnici, ratni invalidi. Među ostalima vratio se i mladi Vladi, bez očiju, praznih očnih šupljina. Ispod ruke pridržavala ga je mlada bolničarka, njegova supruga. Koračao je uzdignute glave, s dobrostivo nasmiješenim usnama, kako to čini većina slijepih. Sjećam ga se iz doba mira. Bio je to neobično ozbiljan mladić. Krasne plave oči, oštar pogled, odlučan u kretnjama, ali nasmijan nikad nije bio. No bilo je i radosnih slučajeva. Poneki bi se vojnik, proglašen da je poginuo na bojnom polju, vratio doduše bez noge ili ruke, ali s glavom na ramenu, živ živcat. Premda su katkada takvi iznenadni dolasci prouzročili obiteljsku tragediju, jer su njihova mjesta već zauzeli nepozvani uljezi. Obični ranjenici imali su na lijevom rukavu uniforme prišivenu crvenu kratku traku. Koliko je tih traka bilo postavljenih jedna ispod druge, toliko je puta vojnik bio ranjavan u različitim okršajima.

Mi smo se braća pripravljali za nastavak školovanja. Školska godina 1916/1917. naglo se bližila. Najstariji brat pošao je u Slovensku trgovačku akademiju, gdje mu je profesor bio istaknuti znanstvenik dr. Lavoslav Čermelj. Ja sam namjeravao završiti, ako uspijem preskočiti četvrti razred, svoju Volksschule. A dva mlađa brata postat će prvoškolci. Meni nekako u to vrijeme dospije u ruke roman Maksima Gorkog. Prava kupusarija što se tiče opreme i kakvoće papira. Bio je to roman preveden na njemački »Die Satten und die Hungrigen«. Bilo mi ga je teško čitati jer je za moj uzrast i poznavanje njemačkog jezika bio nedokučiv. Ali sam ga svejedno čitao veoma zaneseno i radoznalo. Poslije te knjige prihvatim se čitanja »Bijednih ljudi« F. M. Dostojevskog. Danas mislim da mi je tu ranu literaturu podmetao naš susjed, mladi Slovenac, prijatelj moga oca, koji je kasnije postao glumac u tršćanskom Narodnom domu. Dostojevski mi je od tada bio najmiliji književnik i zarana sam se s njim poistovjetio.

Bio sam premlad da bih smio sam posjećivati muzeje i slične ustanove. Ali je možda moja bezazlenost ili mladenački žar za znanjem udobrovoljila čuvare gradskog muzeja Revolfella. U taj sam muzej hodočastio svake nedjelje poslije mise. Ne da gledam sve iznova, nego samo neka naročita djela koja su me svojim verizmom opčinila. Prvenstveno slika J. Geoffroya iz Pariza »Ogladnjeli«. Na toj velikoj uljenoj slici prikazani su starci i djeca kako se natječu da uzmu sebi iz velikog kotla obrok pure. Zatim me je opčinila velika slika »Epizoda franko-pruskog rata« pariškog slikara Morceau de Toursa. Ne znam, još uvijek ne znam u čemu je zapravo snaga slikarstva, ali ta slika i danas djeluje na mene snagom svoje istine i ljepotom slikarske tvari. Raskoš odora i užas krvarenja rana. Ova slika ujedno niječe svaku uzvišenost i viteštvo ratnog posla. Sve ono što sam poslije u slikarstvu vidio vrlo često bilo je vrhunska umjetnost, ali estetska. Spomenuta slika vrhunska je umjetnost, ali etička.

Prijateljevanje moga oca s kiparom Ivanom Rendićem navelo je vodu na moj mlin. Otac pokaže Rendiću neke moje crteže. Meštar Ivan se o njima povoljno izrazio pa reče mom ocu da me dovede u njegovu radionicu u Via San

Francesco. Dogovoreno i učinjeno. Tako sam ja dva puta nedjeljno po pola dana dolazio tom našem velikom umjetniku. Sve mi je bilo na raspolaganju, papir i olovka, ali ne i gumica. Morao sam od prve dobro nastojati da moji potezi po papiru budu ispravni. Vrlo laganim, gotovo nevidljivim crtama nacrtao bih cjelinu, bez suvišnih pojedinosti. Postupice sve više i više, sve oštrije i jasnije nadodavao sam kosturu crteža život. Rendić je bio sjajan zabavljač, šaljivčina. Vrijeme bi učas prošlo. Rad je napredovao bez osobitog napora. U to vrijeme bi kod Južnog kolodvora postavljen možda najljepši Rendićev spomenik »Elizabeta carica i kraljica«. Na žalost, zbog odiozne političke predrasude, nigdje ni kod nas, a ni u Trstu, o tome nema ni glasa. Kao da svjetska likovna umjetnost nije ovjekovječila mnoge manje dostojne glave. Rimski je cezarizam u takvim slučajevima postupio racionalno. Na torza svrgnutih imperatora nakalemio je glave novih glavešina. Usput spominjem da u prevratničkim razdobljima na kipovima najviše smetaju nosovi. U Trstu je, iza Sv. Antuna Novog, bio od kararskog mramora podignut spomenik Giuseppeu Verdiju. Glazbeniku koji nije slava samo Italije nego čitavoga svijeta. Prigodom jedne demonstracije razularenih »rodoljuba« neustanovljena roda i koljena ovaj je Verdi ostao bez nosa.

Na ulicama su se, nekako tajanstveno, prorijedile kočije i kočijaši. Dok su tramvaji imali konduktere, mi obični pješaci hodali smo u drvenim sandalama s potplatima sastavljenim od dviju daščica. Mogli smo u njima hodati, ali je njihovo klopotanje bilo neizdrživo, razdražljivo. Osim toga koža je na tim sandalama bila zamijenjena papirom. Za lijepa vremena to nam je služilo nekako, ali kad je kišilo, onda — nikako. Živežne namirnice dobivali smo na »tessere«, bonove. Za svaku namirnicu posebni bonovi. Bonovi su grafički bili vrlo ukusno oblikovani, pa je to, za razliku od namirnica, veselilo oči. Glumci i primadone poslije uspješne kazališne predstave primali bi na dar »tessere«. No bez obzira na bonove, pred dućanima se stajalo u dugim redovima. Sivilo života od vremena do vremena prekidale su bubnjarske vatre na zapadnom obzorju, nešto podalje od Miramara. Dirigenti-rokeri Borojević i Cadorna izmjenično su svirali na tom golemom clavicembalu. Odjednom bi sve utihnulo. Tek izuzetno bi se gdjekada nebom prošetao neki radoznali »caproni«.

Došla je tako, »ex offo«, i jesen. Škola i prilagođavanje sve gorim životnim uvjetima. Moj razrednik bio je još uvijek učitelj Karl Pultzer. Češki Nijemac, ali iskreni prijatelj svih Slavena, pogotovu Hrvata i Slovenaca. Pripremao me je da preskočim u drugo godište gimnazije, što mu je i uspjelo. Ponovno sam sa svojim školskim drugovima. Svi smo se nekako produžili, da ne kažem produhovili. Neuhranjeni i preozbiljni. Za domaći zadatak zadali su nam da od papira, vreća i tutkala izradimo uloške za vojničke postole. Ne da se hvalim, ali moji su ulošci bili daleko najbolji. To stoga što je majka dala da te uloške izradi jedna stara krojačica. I danas se toga rado sjećam, pogotovu kad pomislim da su ti ulošci možda pomogli nekom promrzlom vojniku i olakšali mu hod po bljuzgavici.

22. studenoga stiže vijest da je u Schönbrunnu preminuo car Franjo Josip I. U školi užurbano, ali tiho komešanje. Na prstima. Tu činjenicu učitelj nam je saopćio slomljenim glasom. Međutim, u tom saopćenju bilo je i nešto dvoličnо: »Djeco, ako nam netko dođe u razred, plačite!« Tog jutra morali smo nekoliko puta tuliti, šmrkati i kreveljiti se. Pa ipak, car Franjo Josip ostao mi je u sjećanju sa stranica početnice »Fibel« i drugih školskih knjiga, izvan konteksta svake političke diskriminacije, kao figura dobroćudnog djedice s onim svojim značajnim i osebujnim »backenbartom«. Njegova dugotrajna vladavina započela je ratom i ratom završila. Na njegovu nepouzdanu prijestolju naslijedio ga je Karlo Posljednji.

Moj razrednik Karl Pultzer morao je u rat, na frontu. Tu mu se zameo svaki trag. Nikad više o njemu nisam ništa saznao. Poslije njega odgajale su nas učiteljice. To je za nas dječake bio svojevrsni šok. Uz učiteljicu osjećali smo se kao mala djeca uz dadilju. Moj preskok u drugu gimnaziju, na polugodištu, srećom je uspio. Nova sredina, novi drugovi, novi voditelji, novi profesori posvema me zaokupiše. Premda je rat s Italijom bjesnio, ništa se nije promijenilo u

odnosima između profesora i đaka talijanske narodnosti, ali jest u odnosima između profesora i nas đaka Slavena. Izuzeci su bili profesor matematike Proròk, Čeh, kateheta Ukmar, Slovenac, i profesor Makota, Slovenac, koji je bio premješten iz pučke škole na ovu gimnaziju. Neki su đaci, Nijemci i Talijani, nosili značke s izrekom: »Gott strafe England«. Kateheta Ukmar jedanput je jednoga od tih đaka, bubuljičavog Njemčića, upozorio da ne treba zazivati Božji gnjev nad neku zemlju koja ne mora biti kriva za ratno stanje. Moj ti se Njemčić požali svom rodoljubivom ocu, i kateheta Ukmar dobi višemjesečni zatvor. Ukmar je bio dika Crkve i slovenskoga naroda. U dubokoj starosti umro je u Kopru, oko godine 1960.

Profesor Seidl, akademski slikar iz Münchena, crvenokos, s malom španjolskom bradicom, zapazio je na svojim predavanjima da se ja zanimam za ornamentiku. Jednoga lijepog dana dade mi za moga oca pisamce u kojem je zahtijevao da toga i toga dana popodne dođem k njemu u školu. Kad sam ocu predao pismo, strogo me pogleda: »Da ti to, Bruno, nisi osuđen na karcer?« Veoma sam se uplašio jer tri takve kazne — i učenik leti iz gimnazije. Javio sam se u određeno vrijeme. Profesor Seidl prijateljski me dočeka i reče mi da mu pomognem izraditi neke ornamente na jednoj diplomi. Kad je to bilo gotovo, dade mi opet pismo za oca. U pismu se zahvalio što sam mu pomogao i ujedno se preporučio za ubuduće. Otac je bio ugodno iznenađen pa me je od dragosti, smiješeći se, potapšao po ramenu.

U profesorskoj zbornici sve se pročuje, pa se tako pročula i moja spretnost u crtanju. Profesor Leder, asistent velikog zoologa Müllera, dade mi šarene krede da mu u razredu na velikoj crnoj ploči naslikam krokodila u prirodnoj veličini. Pun treme, ne toliko zbog zadatka, nego zbog straha od toga velikog nastajućega gmizavca, počeo sam krokodilu kredom dodavati sve više života. U očima sam mu naslikao i one takozvane krokodilske suze. U razredu je zaorio pljesak. Profesor Leder počne trstikom pokazivati na slici pojedine krokodilove udove. Bilo mi je neugodno pri duši kao da sam sukrivac što krokodil ima ralje koje prijete bjesomučnom žestinom. Bilo je to moje prvo veće djelo, ali podložno zakonu mokre spužve. Gmaz je ostao na ploči nekih desetak dana, a onda ga je crnina ploče povukla u svoje tajanstvene dubine nepostojanja. Ostao je (iza mojih leđa) samo porugljiv šapat: »Krokodil«.

S posebnom sam ljubavlju uz latinski učio i »slovenščinu«. Milozvučan taj nimalo brbljav jezik ima u sebi nešto posvećeno, suzdržano. Posljedica toga bila je da sam često sa starijim bratom odlazio na dramske predstave u Narodni dom. Sa svojim drugovima Slovencima bio sam naročito povezan. Rat je i dalje trajao. Svi su mučili muku kako doći do hrane. Kruh kao da je bio izmiješen od ilovače i nije ga bilo dovoljno. Dobivali smo »cavoli navoni«, neku vrstu bijele repe koja se obično daje stoci, pa nekih osušenih travurina kao što je cikorija i slično. Domišljatiji su sušili, pržili i mljeli koštice od grožđa pa su od toga kuhali »kavu«. Borci s obližnjeg ratišta, prigodom dolaska u Trst, nerijetko su donosili sa sobom omote riže, čokolade i ostale poslastice. Nisu to prodavali za krune, već mijenjali za rakiju i duhan. Do tih poslastica dolazili su oni veoma jednostavno. Slali su im ih Talijani u zamjenu za neke nama nepoznate usluge. Talijani bi, između dviju pucnjava, bacali u austrijske rovove tobožnje granate. A te »granate« bile su napunjene rižom, čokoladom i drugom hranom. Eto kako katkada izgledaju neprijateljstva među vojskama. Tuku se na zapovijed, divlje i rodoljubivo. Da bi zatim privatno prijateljevali.

Dalibor F. JELIĆ

Crvena Hrvatska

Popis znanstvenih povijesnih rasprava

BANAŠEVIĆ Nikola, **Letopis popa Dukljanina i narodna predanja**, Beograd, 1971.

BARADA Miho, **Seoba Hrvata i Srba**, Nastavni vjesnik, sv. XLII, Zagreb, 1933-34.

Međunarodni državnopravni položaj Hrvata za narodnih vladara, Godišnjak, Zagreb, 1942.

Topografija Porfirogenetove Paganije, Starohrvatska Prosvjeta, sv. 1-2, Zagreb-Knin, 1928.

BJELOVUČIĆ Nikola Zvonimir, **Crvena Hrvatska i Dubrovnik**, Zagreb, 1929.

Hrvati uz obalu od Neretve do Bara, Zagreb, 1930.

ĆOROVIĆ Vladimir, **Historija Bosne**, sv. I, Beograd, 1940.

DABINOVIĆ Antun, **Hrvatska državna i pravna povijest**, Zagreb, 1940.

FIGURIĆ Ante, **Trebinje nekad i danas**, Ljubljana, 1930.

FORETIĆ Vinko, **Smještaj Hrvata i Srba u srednjem vijeku s naročitim obzirom na Crvenu Hrvatsku**, Dubrovnik br. 4, Dubrovnik, 1969.

GOGALA-DOMINIS Federik, **Kada je održan sabor na Duvanjskom polju?**, Šibenik, 1965.

GRAFENAUER Bogo, **Pitanje srednjovekovne etničke strukture prostora jugoslovenskih naroda i njenog razvoja**, Jugoslovenski istorijski časopis, sv. 1-2, Beograd, 1966.

GULDESCU Stanko, **History of medieval Croatia**, Haag, 1964.

GUŠIĆ Branimir, **Naše primorje**, Jubilarni pomorski zbornik, sv. I-II, Zagreb, 1962.

HADŽIJAHIĆ Muhamed, **Pitanje vjerodostojnosti sabora na Duvanjskom polju**, Godišnjak VIII. Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Centar za balkanološka ispitivanja, sv. 6, Sarajevo, 1970.

HAUPTMANN Ljudmil, **Konstantin Porfirogenet o porijeklu stanovništva dubrovačkog zaleđa**, Iz dubrovačke prošlosti. Zbornik u čast Milana Rešetara, Dubrovnik, 1931.

Kroaten, Goten und Sarmaten, Germanoslavica, Heft 3-4, Brünn, 1935.

Istorija Crne gore, sv. I, Titograd, 1967.

JELIĆ Luka, **Duvanjski sabor**, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, sv. X, Zagreb, 1908-9.

KLAIĆ Nada, **Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku**, Zagreb, 1971.

KLAIĆ Vjekoslav, **Crvena Hrvatska i Crvena Rusija**, Hrvatsko kolo, sv. VIII, Zagreb, 1927.

Hrvati i Hrvatska. Ime Hrvat u povijesti slavenskih naroda, Zagreb, 1890.

Narodni sabor i krunisanje kralja na Duvanjskom polju, Zbornik Matice Hrvatske o tisućgodišnjici hrvatskog kraljevstva, Zagreb, 1925.

Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća, sv. I, Zagreb, 1899.

MANDIĆ Dominik, **Crvena Hrvatska u svjetlu povijesnih izvora**, Chicago, 1957.
Hrvati i Srbi dva stara različita naroda, München-Barcelona, 1971.
Bosna i Hercegovina. Sv. I. Državna i vjerska pripadnost sredovječne Bosne i Hercegovine, Chicago, 1960.
Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti, Roma, 1963.

MIJUŠKOVIĆ Slavko, **Ljetopis Popa Dukljanina**, Titograd, 1967.

MILOBAR Fran, **Dukljanska kraljevina**, Glasnik zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, sv. XI, sv. XII, Sarajevo, 1899, 1900.

MOŠIN Vladimir, **Ljetopis Popa Dukljanina**, Zagreb, 1950.

MURVAN Vjekoslav, **Hrvatska i Hrvati**, Chicago, 1953.

NOVAKOVIĆ Relja, **Da li su svi Zahumljani poreklom Srbi**, Istorijski časopis, sv. XXII, Beograd, 1975.

OSTOJIĆ Ivan, **Vjerodostojnost sadržaja IX. glave Ljetopisa Popa Dukljanina**, Krapina, 1968.
Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463., sv. I., Sarajevo, 1942.

PUHIERA Samuilo, **O IX glavi Ljetopisa popa Dukljanina**, Istorijski zapisi, sv. 3-4, Titograd, 1959.
Porijeklo naziva »Crvena Hrvatska« Istorijski zapisi, sv. 1-2, Cetinje, 1958.

RADOJČIĆ Nikola, **Ilarion Ruvarac i Crvena Hrvatska**. Zapisi, sv. 1, 1933.
Kako su nazivali Srbe i Hrvate vizantinski pisci XI i XII veka
Jovan Skilica, Nikifor Brienije i Jovan Zonara, Glasnik skopskog naučnog društva, sv. II, Skoplje, 1926.
O najtamnijem odeljku Barskog rodoslova, Cetinje, 1951.

RADOJKOVIĆ M. Borislav, **Država kralja Svetopeleka i njegovih potomaka**, Istorijski zapisi, sv. 3-4, Titograd, 1962.

S. B., **Hrvatstvo starih Dubrovčana i bosansko-hercegovačkih muslimana**, Koprivnica, 1927.

SAKAČ Stjepan Krizin, **Pravo značenje naziva »Bijela« i »Crvena Hrvatska«**, Život, br. 6, Zagreb, 1938.

SRKULJ Stjepan, **Hrvatska povijest u 19. karata**, Zagreb, 1937.

ŠIŠIĆ Ferdo, **Letopis Popa Dukljanina**, Beograd, 1928.
Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb, 1925.

ŠUFFLAY Milan, **Crvena Hrvatska**, Pantheon, br. 1, Zagreb, 1929.
Srbi i Arbanasi. Njihova simbioza u srednjem vijeku, Beograd, 1925.

ŠTEDIMLIJA Savić Marković, **Crvena Hrvatska**, Zagreb, 1937.
Tragom Popa Dukljanina, Zagreb, 1941.

VEGO Marko, **Povijest Humske zemlje (Hercegovine)**, sv. I, Samobor, 1937.

ZELIĆ-BUČAN Benedikta, **Dukljaninova vijest o Crvenoj Hrvatskoj u svjetlu novije historiografije**, Hrvatska književna revija »Marulić«, br. 1, 2., Zagreb, 1976.

ŽUPANIČ Niko, **Značenje barvnega atributa v imenu »Crvena Hrvatska«**, Etnolog, sv. IX-X, Ljubljana, 1937-39.

Viktor KOPAČ

Jedna nepoznata pjesma Mirka Bogovića

Ideje francuske revolucije iz kolovoza 1789. godine prodirale su u naše krajeve nešto sporije. Revolucija širi misao deklaracije o pravima čovjeka i naroda te proglašuje slobodu, bratstvo, društvenu i političku jednakost. Nasilno se lomilo i skidano je obručje eksploatacije koje je stezalo i tištilo podjarmljeno pučanstvo zemalja Evrope.

Na početku XIX. stoljeća Napoleon I. ratuje s austrijskim carstvom i pobjeđuje kod Austerlitza. Mirom u Požunu Austrija je prepustila Napoleonu I. svoja područja u Veneciji, Istri, Dalmaciji i Boki Kotorskoj. Dolaskom Francuza u naše prostore šire se ideje liberalizma i nagriza konstitualizam državnog centralizma i germanizma (štedeći latinski službeni jezik kod Hrvata); ukida se Dubrovačka republika.

U ono vrijeme u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji nanovo se počela buditi narodna svijest. Cilj je narodnjačke akcije bila integracija hrvatskih zemalja. Preporoditelji su se u tu svrhu služili ilirskim imenom, pa je poznat u povijesti ilirski pokret (1836-1842). Beč je ilirsko ime zabranio naredbom od 17. siječnja 1843.

Među hrvatske preporoditelje pripadao je i Mirko Bogović. Rođen je 2. veljače 1816. godine u Varaždinu. Gimnaziju je završio u Varaždinu a filozofiju u Zagrebu. Nakon kadetske škole u Petrovaradinu služio je u vojnom puku u Osijeku. Istupivši iz vojske studira u Zagrebu. Nemirne prirode i vatrenog značaja M. Bogović kao gorljivi pristaša ilirskog preporoda sudjeluje u političkim sukobima kod restauracije zagrebačke županije na Markovu trgu na dan 29. srpnja 1845. godine. Tom prilikom vojska je pucala u pučanstvo. Posljedica toga bilo je 13 poginulih i 27 ranjenih osoba. I Bogović je teško ranjen. Nakon tih nemira putuje u Beč kako bi ishodio naknadu za izvršeno liječenje. Po povratku iz Beča službuje u ugarskom inspektoratu na Rijeci. Nastupom Kossuthove vlade (1848) odrekne se te službe. Došavši u Zagreb posvećuje se odvjetničkim poslovima i književnom radu. Prijateljuje s Antunom Nemčićem, Ljudevitom Vukotinovićem, Ivanom Mažuranićem i brojnim drugim književnicima. Živahna ćud M. Bogovića očituje se u njegovoj krilatici: »Sila mojeg prava daje i meni pravo sile.« Kao urednik književnog lista »Neven« suđen je na dvije godine zatvora zajedno s Ivanom Filipovićem, autorom pjesme objavljene u »Nevenu«. Poslije zatvora postaje aktivni političar. U hrvatskom saboru (1861) bio je zastupnik grada Zagreba; na tu je dužnost ponovno biran 1865. godine. Veliki župan zagrebački postaje 1867. Od 1871. on je savjetnik u Budimpešti na kojem položaju ostaje do stupanja u mirovinu 1875. g. Vrativši se u Zagreb ostaje u njemu do smrti. Osnutkom Jugoslavenske akademije izabran je za pravog člana te ustanove. Preminuo je 4. svibnja 1893. godine i sahranjen je na Mirogoju u ilirskoj arkadi.

Kao pjesnik prvu zbirku pjesama »Ljubice« (1844) posvećuje gđici Juliji Lentulaj. Pjesme »Smilje i kovilje« objavljuje 1847. i posvećuje ih svom pašancu Antunu Nemčiću. Na Rijeci 1848. godine tiska knjigu pjesama »Domorodni glasi«. Napisao je i tri tragedije: »Frankopan« 1856, »Stjepan, posljednji kralj bosanski« 1857. i »Matija Gubec, kralj seljački« 1887. godine. Poznat je i kao pripovjedač.

Mirko Bogović bio je veliki ljubitelj knjiga. Čitao je kako na francuskom tako i na njemačkom jeziku. Najviše je volio lirska djela. Svaku nabavljenu knjigu obilježio je svojim imenom i prezimenom a ponegdje je utisnuo i svoj žig. Kod čitanja imao je običaj uz rub stranica bilježiti svoje napomene i dojmove. Pisac ovih redaka posjeduje jednu knjigu iz biblioteke M. Bogovića. Tiskana je u Leipzigu 1846. godine, autor je Karl Beck a naslov joj glasi: **»Lieder vom armen Mann«. Mit einem Vorwort an das Haus Rothschild.** M. Bogović kupio je tu knjigu za svog boravka u Beču u svibnju 1846. Potaknut sadržajem ove knjige pjesama napisao je svojom rukom (na jednoj praznoj strani primjerka dotične knjige), gotskim pismom na njemačkom jeziku, sljedeću pjesmu:

AN DIE REICHEN DIESER ERDE!

Horch! es tönen wie Glockenklänge
Mahnend aus Herz die ins Armen Gesänge
Dich jedoch, traun, kümmerts wenig,
Er ist dir ja unterthänig! — —
Doch es wird ein Tag einst kommen,
Das Weh wird von seinem Herzen genommen
Und der Himmel wird des Armen
Endlich einmal sich erbarmen, —
Dann wird sein Morgen blutroth tagen —
Jedoch dein Herz berugn schlagen —
Denn statt gewohnten Liedergesang
Wird furchtbar antönen der Schwerter Klang.

Wien 18/5 846. **E Bogović**

Ante ŽUŽUL

Kada šapnem davno ime

Spavaj — spavaj — milo moje
Ja ću za te skladat rime
Probudit ću srce tvoje
Kada šapnem davno ime

Neka suton svoje sprema
Kovitlac mi k nebu želi
Nije da se ništa nema
Moj je eto — cvijet uveli

Pjesmo moja — liro mila
Čežnja ova nekud vuče
Ti raširi bijela krila
Neka golub ljubav guče

O kad ona zora svane
Odzvanjat će pjesme moje
Ja ću pjevat dane davne
I probudit srce tvoje

Benedikta ZELIĆ-BUČAN

Opis hrvatskih priobalnih gradova u jednom putopisu iz 1486. g.

Edo Pivčević: KONRAD VON GRÜNEMBERG'S VISIT TO CROATIAN COASTAL TOWNS IN 1486. — *British-Croatian Review, 17, Bristol 1980.*

Ljeti 1974. god. na inicijativu i troškom prof. dra Ede Pivčevića pokrenuta je u Bristolu u Engleskoj, gdje Pivčević predaje filozofiju na tamošnjem sveučilištu, vrlo korisna publikacija: British-Croatian Review (Britansko-hrvatska revija). Od tada je izišlo 17 svezaka ovog časopisa, kojem je dr. Pivčević ostao stalni izdavač i glavni urednik. Namjera je izdavačeva da preko ove revije na engleskom jeziku upoznaje prvenstveno britansku kulturnu javnost, a potom i široko područje s upotrebom engleskog jezika, s hrvatskom kulturom. Revija ima više rubrika, ali su tri posebno značajne i uz to najredovitije. To su rubrike: Članci, Prijevodi i Prikaz knjiga. U svim ovim rubrikama sudjelovali su svojim prilozima kako domaći tako još većim dijelom britanski autori. Navodim za ilustraciju samo neke pojave i kulturne stvaraoce o kojima se pisalo na stranicama ove revije u rubrici Članci: o M. Krleži (br. 1, 7), Stj. Radiću (1), Ruđeru Boškoviću (1, 6), F. Vrančiću (6), Lukačiću i Jeliću (8), Jurju Dalmatincu i hrvatskoj umjetnosti XV. st. (7), L. Ružički (10), O Poljicima i Poljičkom statutu (11—12), O Vinodolu i Vinodolskom zakoniku (14); o Marku Maruliću (13), Petru Hektoroviću i njegovu *Ribanju* (15), Marinu Držiću i njegovu *Dundu Maroju* (17); o hrvatskom naivnom slikarstvu (5) i o nekim drugim temama.

Neobično značajnu ulogu ambasadora hrvatske kulture vrši rubrika Prijevodi. U njoj su britanskoj javnosti u engleskom prijevodu predstavljeni barem manjim svojim radovima neki suvremeni hrvatski književnici (L. Perković, V. Desnica, Vj. Kaleb i R. Marinković), a od starijih objavljeni su prijevodi Gundulića (*Dubravka*, br. 9), N. Pelegrinovića (*Jeđupka*, br. 13), P. Hektorovića (*Ribanje i ribarsko prigovaranje*, br. 15), M. Držića (*Novela od Stanca*, br. 17). Od hrvatske povijesne građe objavljeni su Poljički (br. 11/12) i Vinodolski statut (br. 14), pismo Marka Marulića papi Hadrijanu VI (br. 13) i pismo A. Vrančića Hasan-begu (br. 13). Svi ovi prijevodi popraćeni su odgovarajućim člancima o autorima i njihovu djelu, o predmetu i kraju o kojem se radi (Poljica, Vinodol). U vrijeme održavanja Mediteranskih igara u Splitu čitav br. 16 posvećen je Splitu, njegovoj privrednoj i kulturnoj prošlosti.

U rubrici Pregled knjiga predstavljena su značajnija izdanja u domovini, kao: R. Filipović, *Englesko-hrvatske književne veze* (3), *Hrvojev misal* (4),

Belostenčev *Tesaurus* (6), *Misal* iz 1483 (10), I. Ostojić, *Metropolitanski kaptol u Splitu* (10), J. Andreis, *Povijest hrvatske glazbe* (13) i još nekoliko drugih knjiga, uglavnom pregleda većih razdoblja hrvatske književnosti.

Posljednji, 17. svezak BCR uz već spomenuti prilog o Marinu Držiću i prijevod njegove *Novele od Stanca* donosi i prijevod jednog njemačkog putopisa s kraja XV st., u kojem je opisano i nekoliko hrvatskih priobalnih gradova od Poreča do Dubrovnika.

Tražeći ljeti 1979. god. u biblioteci u Gothi podatke o dvojici hrvatskih teologa, »disidenata« Kat. crkve, Matiji Vlačiću Iliriku i Mark-Antunu de Dominisu, izdavač BCR dr. Edo Pivčević namjerio se na rukopis Konrada von Grünemberga: *Pilgerreise von Konstanz nach Jerusalem 1486* (Hodočašće od Konstanze u Jeruzalem 1486). U ovom putopisu autor, uz ostalo, što po vlastitim zapažanjima, što po ranijem znanju i informacijama, opisuje ljude i krajeve zemalja kroz koje, odnosno mimo kojih je hodočašće prolazilo, pa tako opisuje i istočnu jadransku obalu i posebice nekoliko priobalnih gradova od Poreča do Budve. Grünemberg se, naime, pridružio jednom njemačkom hodočašću u Sv. zemlju. Hodočasnici su se sabrali u Veneciji i odatle su mletačkim brodom proslijedili put Istoka. Konrad von Grünemberg bilježio je iz dana u dan zgode i nezgode tog putovanja (prilike na moru, smještaj i prehranu na brodu) kao i zemlje i gradove mimo kojih su plovili. Kako se brod od Venecije usmjerio prema istočnoj jadranskoj obali te plovio uz zapadnu obalu Istre i duž srednjeg i južnog jadranskog primorja, autor putopisa zabilježio je i svoja zapažanja i dojmove s ove dionice puta. Opisao je tako, ili barem spomenuo, gradove Poreč, Rovinj, Pulu, Zadar, Šibenik, Hvar, Korčulu, Dubrovnik, Budvu i Ulcinj. Najduži su mu i najsvestraniji opisi Zadra, Šibenika i Dubrovnika. Grünemberg ne opisuje samo izvanjski izgled gradova, njihove utvrde i javne zgrade nego i povijesne okolnosti onog vremena, a ponekad veoma živim stilom opisuje pojedinosti etnografskih i kulturnih prilika koje su se njemu činile posebno zanimljive.

Za Zadar kaže da je velik i divan grad. Opisuje njegove brojne crkve i druge javne zgrade. Vrlo je slikovito opisao jednu svadbenu povorku. Žene su, pripovijeda, imale odjeću ukrašenu brojnim nakitom i šarenim vrpcama a mlada je nosila zlatnu krunu s kamenjem i povrh nje cvjetni vijenac na glavi. Iz svih kuća mimo kojih je prolazila svadbena povorka na mladenku su s prozora prosipali sjemenje svakovrsnih žitarica, kao znak dobre želje da mladenkina buduća djeca žive u trajnom izobilju. Iz radoznalosti je i sam pošao za povorkom u crkvu i prisustvovao bogoslužju na staroslavenskom jeziku. Obred mu se učinio čudan zbog neuobičajenog ponašanja kako svećenika tako i vjernika.

U šibensku luku nisu uplovili, nego se brod usidrio ispred luke, ali je on s nekolicinom odličnih hodočasnika posebnom lađom doplovio u luku da razgleda ovaj grad. U luci ih je mimo njihova očekivanja dočekao mletački providur s pratnjom zaželjevši im dobrodošlicu. Potom im je pokazao znamenitosti grada i pozvao ih u svoju kuću gdje ih je bogato počastio. Na povratku im je dao posebnu lađu s oružanom pratnjom i k tome jednog tumača,

koji je govorio više jezika, za razgovor. Od ovoga su saznali mnogo o povijesti Dalmacije i grada Šibenika, koji legalno pripada Hrvatsko-ugarskom kraljevstvu, ali kako ih ugarsko-hrvatski kralj nije mogao štititi od turske sile, to su oni prihvatili mletačko vrhovništvo, koje im i nije teško jer se Mlečani ne miješaju u njihov nutarnji život i običaje.

Iz Šibenika su otplovili prema Hvaru i Korčuli, a potom su nakon drugog pokušaja pristali ispred Dubrovnika. Kao zanimljivost napominje da su tri sata čekali na službenu kontrolu broda jer je dubrovačka općina u slabim odnosima s Mlečanima (čijim su brodom hodočasnici plovili). Na čamcima su se prevezli s broda u grad u kojem su se zadržali dva dana. Dubrovnik je divan grad, opasan velikim utvrdama. To je glavni kraljevski grad u Hrvatskom kraljevstvu (die kungklich hobtstat in Croattien dem kungkrich). Grad priznaje suverenitet hrvatsko-ugarskog kralja, ali kako su Turci zaposjeli već svu hrvatsku zemlju u gradskom zaleđu, to oni ipak moraju Turcima plaćati godišnji danak od 25 tisuća dukata za miran život. Opisuje ga kao veliki trgovački centar na čijim se ulicama vidi šarenilo raznih nošnji i jezika, sve samih plemenitih ljudi i trgovaca. Na nj je poseban utisak učinila živopisna nošnja turskih trgovaca, pa ju je ilustrirao jednim posebnim crtežom.

Posljednja mjesta koja spominje na našoj obali jesu Budva i Kotor, odnosno Ulcinj, ali o njima ne iznosi nikakva posebna zapažanja.

Autor ovog putopisa, Konrad von Grünemberg, rodom iz Konstanze na Bodenskom jezeru, bio je vrstan umjetnik heraldičar. On je priredio 1483. god. glasoviti Grbovnik (Wappenbuch) koji se smatra najkompletnijom zbirkom kako njemačkih tako i grbova nekih susjednih zemalja. To njegovo osnovno zanimanje potaklo ga je da je uz svoje putopisne bilješke pravio i crteže panorama gradova kao i značajnijih pojedinosti u njima. Ovaj dio putopisa (koji se odnosi na hrvatsku obalu) ilustrirao je crtežima panorama gradova Poreča, Zadra, Šibenika, Hvara, Korčule i Dubrovnika. Od detalja tu su crteži zadarske katedrale sv. Stošije, šibenskog sv. Jakova i jedan crtež koji prikazuje turske konjanike u Dubrovniku.

Iako je ovaj putopis bio do sada dva puta objavljivan, prvi put u prijevodu na suvremeni njemački jezik u Leipzigu 1912. god. a drugi put je po ovom njemačkom izdanju 1947. god. priređeno holandsko izdanje u Amsterdamu, čini se ipak da je ovaj izvor ostao nepoznat, ili barem neiskorišten u hrvatskoj historiografiji. Spoznavši značenje ovog putopisa kao vrijednog izvora za hrvatsku historiografiju, dr. Edo Pivčević je onaj dio koji se odnosi na hrvatsku obalu i njezine gradove objavio u 17. sv. Britansko-hrvatske revije. Tu je on objavio usporedno transkripciju staronjemačkog izvornika i engleski prijevod. Tekst je popratio potrebnim bilješkama i kraćim uvodnim člankom o ovom rukopisu i njegovu autoru i o onodobnim političkim prilikama u Hrvatskoj. Pivčević je objavio i Grünembergove crteže, koji sami za sebe predstavljaju historijski izvor, posebno za povijest hrvatske umjetnosti i graditeljstva u XV. st. Na kraju su preneseni iz Grünembergova Grbovnika i grbovi kraljevine Hrvatske i Dalmacije.

Neosporna je zasluga BH-revije i njezina izdavača što je britanska i svjetska znanstvena javnost upoznata s ovim izvorom. Ipak, bilo bi poželjno da jedan dobar germanist i historik priredi i objavi kritičko izdanje tog dijela Grünembergova putopisa i u jednoj domaćoj stručnoj publikaciji kako bi ovaj vrijedni povijesni izvor postao što pristupačniji domaćoj hrvatskoj historiografiji.

S. LUKIĆ

Šetnja po bijelom mraku

Za sve, Gospodine, ipak nisam kriv.
Sve u meni nije moje.
Zlo se krilo i prije ljubavi tvoje.
Već na početku ponori su zjali.
Oni su prije mene.
Samo ti znaš tko sve diše u meni.
I neizliječivo boluje.
Rane su moje stare i duboke.
Zar mogu biti kriv za otrove i tuđe i svoje?

Gle, kako je noć bijela i čista.
A u meni toliko nemira i tuge.
Mjesec, naivan dječak, sve jednako obasjava.
I mene mutna i zabrinuta.
Koja razlika između nas.

Dobro si učinio što presiječe
niti mog života. Hvala ti za to.
Potomci bi moji još bjedniji bili.
Tako, ti od nereda praviš Smisao.
To može samo ljubav. Ljubav je svemoćna.
Dosta, Gospodine. Ne govori više ove noći bijele.
Umrijet ću od čežnje za mirom.
Dopusti da se utopim u nevinost ove mjesečine.
I moja je nekad bila ovaka.

Još me čekaj. Ne umori se, molim te,
čekajući. Da se narazgovaramo, kao nekad,
bijeli i lagani poput lahora na mjesečini.

Juraj LONČAREVIĆ

Sadašnji trenutak u kulturnom životu Hrvata u Mađarskoj

Kao fundamentalno pitanje treba istaći u prvom redu sve ono što se vezuje uz problematiku *školovanja* na svom jeziku pripadnika naše manjine u Mađarskoj. Temeljni je problem što prevladavaju osnovne škole tipa gdje je hrvatski jezik samo jedan od predmeta. Upis se u takve škole obavlja dobrovoljno a učenje tog jezika često je puta izvan redovne satnice tako da se dolazak djece na te satove i ne forsira. Zato su se rezultati mogli i predvidjeti. Taj se tip osnovnih škola širio na račun drugoga tipa škola koje se nazivaju dvojezičnima. Njih je danas veoma malo; nastava se u njima izvodi na našem jeziku, bar što se tiče većine predmeta. Školske godine 1975/76. bilo je stanje ovakvo: samo je 8 škola za Hrvate u Mađarskoj bilo dvojezično, dok je 58 ostalih bilo takvo da je hrvatski jezik u njima bio samo jednim predmetom.

Baš je zbog toga Demokratski savez Južnih Slavena (DSJS) u Mađarskoj, koji predstavlja sve naše narodnosti u susjedstvu, podnio mađarskom Ministarstvu nastave prijedlog o uvođenju dvojezične nastave u 12 naših osnovnih škola, što je u uporedbi s dosadašnjih 8 samo mali porast; zatim se traži još i uvođenje nastave hrvatskog jezika u neke srednje i stručne škole u kojima je do sada nikad nije bilo. Osnovni je razlog za takvu akciju bila činjenica da više ni obitelj ne predstavlja garanciju da će dijete u njoj savladati svoj vlastiti jezik u takvu obliku da bi se kasnije moglo lako uključiti u manjinsku nastavu u svojoj budućoj školi. Zato se danas u Mađarskoj same obrazovne ustanove moraju prihvatiti zadatka što bi ga u normalnim prilikama obavljala obitelj. Na prvom su mjestu vrtići kojima opet manjka odgovarajući stručni i nacionalni kadar. Evo podataka iz mađarskih izvora: šk. g. 1973/74. bez stručne je kvalifikacije bilo 16% odgojitelja a 60% nije znalo našeg jezika! Postoji, doduše, mogućnost studija našeg jezika u obiteljskim školama u Kečkemetu, Sombatelju i Pečuhu, ali je sve to nedovoljno da bi se izobrazio kadar za 40 predškolskih ustanova u koje idu naša djeca. Zato je i pokrenuta akcija osnivanja tzv. OKRUŽNIH ŠKOLA koje bi bile dvojezične a obuhvatile bi i veću areu. Takve bi se škole osnovale u ovim mjestima: Gornji Martinci, Sredahelj, Petrovo Selo, Tukulja i Lukovišće. Ta su mjesta imala naše škole a sada bi one preuzele na dvojezičnom principu »pokrivanje« većeg teritorija na kojem se nalaze naša naselja. Isto će se tako izgraditi novi kompleks gimnazije, osnovne škole i đačkog doma u Budimpešti premda takvo lociranje naših škola ne predstavlja sretno rješenje jer oko glavnog grada, ili u njemu, i nema našeg življa u većim koncentracijama. Druga su mogućnost da se naša nacionalnost u Mađarskoj održi — KLUBOVI za njegovanje našeg jezika. Prvi je osnovan 1957. u Pečuhu, ali je bio kratka vijeka. Naime, službena vlast je izrazila bojazan da takvi klubovi mogu postati sredstvom otuđenja našeg naroda od sredine u kojoj živi. Ipak se i tu krenulo naprijed, pa se danas spominje npr. Bunjevački klub u Kaćmaru (odakle potječu Matoševi preci) koji je osnovan 1970. Klub je razvio djelatnost na području predavanja, folklora, kazališnog i društvenog rada. A kazališna je tradicija ovdje postojala od predratnog vremena zahvaljujući vrijednim pojedincima među kojima se ističu svećenik i ćavoljski župnik IVAN PETREŠ i ANTE KARAGIĆ — kazališni pisac samouk. Ipak se pretežna većina danas osnovanih klubova — osnovanih inicijativom »odozdo« — nalazi na štokavskom području koje nastava hrvatski narod dok, recimo, u ma-

đarskom dijelu Gradišća postoji samo jedan klub u Koljnofu, a Hrvati u Pomurju i Podravini nemaju ni jedan; ovdje je asimilacija bila najjača. U Baranji postoje klubovi samo u Mohaču, Pečuhu i u Šiklošu, dok u samoj Baji, nekadašnjem središtu Bunjevaca takvog kluba nema. Postoji, doduše, u »Donjem gradu« tog mjesta čitaonica, ali u njoj djeluje samo naša dječja folklorna grupa i orkestar. Međutim, rad je tih klubova tako zamišljen da oni postanu poticaji za njegovanje vlastita jezika i kulture. Najbolji su oblik, dakako, predavanja, susreti s piscima i rad klupskih biblioteka gdje se može posuditi naša knjiga, ali ne i naš tisak koji je uopće rijetkost u toj zemlji među našim ljudima. U klubovima se mogu zadovoljiti i drugi interesi naših ljudi (tehnički, medicinski itd.). U nekim klubovima djeluju (u suradnji s mjesnim bibliotekama) tzv. *čitalačke grupe* pomoću kojih se razvija čitalačka kultura naših ljudi na vlastitom jeziku.

Prije dvadeset godina pokrenut je i tzv. *zavičajni pokret* kojim se željelo nešto učiniti da bi se očuvala narodna folklorna tradicija. Počelo je pisanje kronika, zapisa itd. Za razliku od drugih akcija, ova je izrazito došla iz same baze, dakle od našeg naroda na terenu. 1975. osnovana je pri *DSJS* ZAVIČAJNA SEKCIJA pa je tako taj pokret dobio i službenu potvrdu i nije se više trebao bojati etiketiranja da je nacionalistički. U radu je tog pokreta imao vidnu ulogu BAŽIČNI MUZEJ u Mohaču koji je osnovao i veoma ga uspješno vodi dr. ĐURO ŠAROŠAC. Svake se godine održava lokalhistorijski, etnografski sakupljački TABOR a broj dobrovoljnih sudionika sve je veći. Radi se i na otvaranju ZAVIČAJNIH KUĆA pa je prva takva BUNJEVAČKA KUĆA otvorena u Baji (predgrađe VANCAGA) 1979. U tom je mjestu 1977. održan prvi sakupljački TABOR. Kuća je vlasništvo bunjevačkog Hrvata Stipana Sokčevića i nalazi se u ulici Pandur 51b a otvorena je za posjet 4 sata dnevno. Povijesno je posve vjerna, čak je u »avliji« ostavljeno sve ono što se u svakom dvorištu nalazi, od životinja i gospodarskih zgrada do oruđa. U samoj kući sve je kao nekad. U »pridnjoj sobi« mogu posjetitelji vidjeti »kolijevku«, stare krevete na kojima su jastuci i dunje, pa tkalački stan, prelju, konjske hamove itd. Uz otkrivanje kulturnih tragova našeg naroda cilj je ove akcije organiziranje putujućih izložbi, poticanje na rad suvremenih likovnih stvaralaca, vođenje kulturnih kronika i informiranje javnosti o postignutim rezultatima. Surađuje se i sa Zemaljskim zavodom za zaštitu historijskih spomenika pa se zajedno s njim priprema topografija sakralnih i svjetovnih spomenika kulture našeg življa. Negdje su opet postavljene ZAVIČAJNE ZBIRKE (kao npr. u Štefanovcima, Čavolju, Koljnofu, Santovu i Serdahelju). U vezi s tim pokretom razvila se i izdavačka djelatnost.

Edicija *Etnografija Južnih Slavena* (unutar koje je već izišao 4. svezak) donosi priloge s terena, često puta i onih koji samoinicijativno prikupljaju etnografske podatke s terena, zapisujući ih obično po pričanju starih ljudi, jedinih svjedoka onoga što se nekad događalo. Edicija *Iz naše prošlosti* također tretira kulturnu tradiciju hrvatskog, slovenskog i srpskog naroda u Mađarskoj. Iduće godine izlazi i treći svezak u kojem će biti obrađena povijest našeg tamošnjeg školstva. Danas postoji cijeli niz akcija na terenu da se očuva narodno nazivlje u vezi s imenima i prezimenima ljudi, biljem, životinjama, zemljopisnim pojmovima, kao i s predmetima i priborom u gospodarstvu i gazdovanju. Na osnovi toponomastike može se utvrditi da su ovaj teren Hrvati naselili već u 11. stoljeću. Toponimi svjedoče o podrijetlu doseljenika, o samim seobama, otkrivaju prijašnju i suvremenu etničku sliku terena, način života, obrade zemlje. Toponimijska je građa korisna i za arheologiju (arheološka nalazišta, stara groblja, iskopine, nekadašnja naselja), i za etnografiju (zaboravljena vjerovanja, narodni običaji itd.). *Seoske kronike* počinju se voditi za mnoga mjesta. Zapisuje se sve što treba oteti zaboravu Glavni su suradnici nastavnici osnovnih škola. U Čavolju je otvoren zaslugom našeg čovjeka Komornika »Seoski muzej« koji ima 3000 eksponata. Na našem jeziku se priprema edicija »800-godišnjica Čavolja (1198—1962)«. I ova će publikacija pokazati kada su se Hrvati naselili u ovim krajevima.

Inače, izdavačka djelatnost DSJS još je uvijek skromna. Kao prva poslijeratna knjiga tiskana je antologija naših pjesnika 1969. pod nazivom *U kolo*. Zatim, nakon gotovo dvadeset godina, izlazi zbirka najtalentiranijeg i na žalost rano preminulog hrvatskog pjesnika u Mađarskoj JOSIPA GUJAŠA ĐURETINA pod nazivom

Povratak u Podravinu (1977), pa MARKA DEKIĆA, drugog pjesnika po popularnosti, *Duga nad zavičajem* (1979) dok su u tisku zbirke STIPANA BLAŽETINA i MATIJE ŠINKOVIĆA, rano preminulog pjesnika Gradišćanskih Hrvata koji nastavaju Mađarsku. U prozi je stanje još skromnije, jedini je pripovjedač modernije fakture MIJO KARAGIĆ.

Godine 1970. osnovana je i Mađarsko-jugoslavenska mješovita komisija za izdavanje udžbenika na obim stranama, i za Hrvate u Mađarskoj, i za Mađare u nas. Ovdje je suradnja tek na početku premda je izašlo nešto knjiga za osnovne i srednje škole. Mnogo udžbenika na našem jeziku još uvijek nedostaje.

Treba nešto reći i o tradiciji gostovanja folklornih i drugih družina iz naše zemlje u Mađarskoj. U proteklim su godinama tu zemlju posjetili Zagrebačko kazalište mladih, Dječje kazalište iz Šibenika, folklorna sekcija i kazališna družina iz Buševca, solisti Radio-Osijeka i Zagreba dok su u nas opet gostovale folklorne grupe iz Mohača, Tukulje, Ate, Pečuha, Koljnofa, Petrovog Sela i Deske, dakako i na Smotri folklora. U tom se pogledu nastavlja i davna kazališna tradicija koja je mnoge pripadnike našeg naroda između dva rata očuvala od asimilacije. Jer ne treba zaboraviti da je u Mađarskoj prvo Bunjevačko prelo održano već 1930. godine. Na njemu je u režiji dr. Miše Jelića prikazan komad župnika Petreša *Dva bila gavrana*. U organizaciji Prela ćavoljski je župnik bio aktivan sve do svoje smrti 1937. I nakon rata, 1948, današnji funkcioner DSJS Mišo Mandić, ćavoljski učitelj, postavio je na scenu *Katicu* Ante Karagića, predanog organizatora dobrovoljnih kazališnih družina našeg naroda u Mađarskoj između dva rata.

I na kraju, sadašnji kulturni trenutak naših ljudi u Mađarskoj mogli bismo okarakterizirati ovako: unatoč još uvijek prisutnim problemima u vezi s opstankom naše manjine, napose u pogledu njezina školovanja na vlastitom jeziku, može se ipak uočiti izvjesni napredak. On se očituje ponajprije u proširenju interesa i akcija za sve ono što se može dovesti u vezu s njegovanjem i očuvanjem narodnog života i njegove tradicije. Tu je postignuto izvjesno poboljšanje. Ponešto je promijenjen i stil rada DSJS koji je po prvi put od osnutka zakoračio i u područje znanstvene obrade problematike našeg svijeta na mnogim sektorima. Pritom se već očituju prvi uspjesi novoizobraženog kadra naših intelektualaca, već danas sposobnih da probleme ovog terena ponesu na svojim leđima. Kad bi se još u pogledu problematike našeg tamošnjeg življa intenzivirale veze između Mađarske i naše zemlje, to bi u budućnosti mnogo doprinijelo uklanjanju svih nesporazuma.

NOVE PUBLIKACIJE

1. **T. J. H. Mar: NOĆURCI U KRAJOLIKU.** Zbirka pjesama. Opremio Bruno Bulić. HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1981. Cijena 150 d.
2. **Damjan Damjanović: MAJKA BOŽJA KAMENITA.** Opremila Zdenka Sertić. HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1981. Cijena 50 d.
3. **Georges Huber: IVAN PAVAO I.** Preveo R. Grgec. HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1981. Cijena 90 d.
4. **Josip Vrana: PETO EVANĐELJE.** Liber, Zagreb 1981.
5. **Karlo Jurišić: FRANJEVAČKI SAMOSTAN ZAOSTROG.** Zaostrog 1981.

Mirko SLADE-ŠILOVIĆ

Boje za jesensku sliku Trogira

Kao što su anđeli trobrodnih crkvica
naslikani nitima starinskih svila,
kao što se zagrljaj mora i neba
osjetit može tek u poplavi modrila,
tako za jesensku sliku Trogira
sanjivih preliva žutih i sivih boja treba:
od žutog bljedila zorinih krila
pa sve do sutonskog sivoga mira.

Žutog ko meki vosak srebrnih kandelira,
ko umiranje lozinog lišća,
sivog ko kamenje teškoga svoda
il' vlaga i plijesan bunara bez voda;

sivoga, mnogo sivoga, sive smrti što više,
žutila ruža sa ikona najviše,
ko zlato izlizanih filigrana,
ko zadnji treptaj ugaslih ferala,
minijature evanđelistara,
molitvenika miris požutjelih strana,
ko sunce što tone podno pustih žala;

sumrtvih boja još više,
kao oblaka, kao bolesne kiše,
a dušu krhku i prepunu tuge
što s jugovinom jeca,
što umire sa svakim listom
kroz noći duge
kad zvono samo breca.

Gospe na slikama Blaža Jurjeva Trogiranina

Kako ste ponosne u svom miru!
Skrivene u brnistre hvojama
kneževskih polja sunčevim bojama,
izmučene masline na mîru

kao majke što su nas rađale,
na krosnama duge dane tkale,
pokoru čineć za naše zloće
darivale Križu svoje samoće.

Gotičkih gospa prsi su bijele
tople, kao onih što su nas dojile,
pod zvonima ljubavlju pojile
noć do noći krunice cijele.

Rad mladosti naše stranputice
žalosno i blago im je nagnut
ružičasti vrat, brižno lice
i za kajanja kasna pruženi skut.

Ko mendule zelene im oči
nabrekle bdjenjem u samoći,
za sve moleć tihoga smirenja
od životnih nevera spasenja.

Prijestolja im, Blažu majstore,
zvijezdama kitiš, modre prostore
u naručja mećeš gospama,
za hvale kruniš zlatnim ružama.

Stanislava ADAMIĆ

Bila si sve

Ovaj čas bespredmetno je sve
I ovaj govor Tebi
Ako me gledaš
ako me čuješ
učini da Te
očnim vidom vidim
Uđi u moj glas
prožmi moje kretnje
Sve naše pradavne riječi
i želje nedavne
u staze pretvori cvjetne.

Sva si u srcu
ali to nije dosta
Ja bih da Ti ruke ljubim
za blagoslov do nogu Ti klečim
Reci majko ima li cijena posta
hodočašća najsurovija
za čudo Tvoga glasa
pogleda najglasnijega.

Zalog suze Ti dajem
neizrecive odjeke tjeskobe —
napor da iz svake stvari
živi Ti iznudim lik
jer s v e Ti s i b i l a

Ako me čuješ
ako me vidiš
bar jednu riječ l j u d s k u reci
Uvjeri me dodirom ruke
da si kraj mene Mati
kao nekad
Kao nedavno ž i v a.

Miroslav VUK

Čiča Ivo Čakalić kao likovni umjetnik

Uz 10-godišnjicu smrti

O rukopisnim zbirkama toga nadarenog seljaka što je zapisivao narodne umotvorine i opisivao narodni život i običaje svoga rodnog požeškog kraja te i sam literarno stvarao izašao je u »Maruliću« 1/1977. članak dra Vinka Žganca. Autor navodi da je Čakalić jednu svoju bilježnicu i ilustrirao. Nacrtao je tako svatove za stolom i lik čauša (čaje, gospodina), zatim kako »mlatiči mlate pšenicu« i žene »tuku župu«, mladića s barjakom što se nosio »na Spasovo uvečer u selo od marve« i napokon svoje rodno selo Doljanovce »u prošlosti i sada«.

Čakalić je, međutim, stvorio i mnogo samostalnih likovnih djela. Da se otmu zaboravu, eto o tome nekoliko podataka (za koje zahvaljujem župniku iz Kaptola kraj Požege vlč. Miji Bestiću).

Kao slikar slikao je čiča Ivo na platnu i staklu. U župnoj crkvi u Stražemanu nalazi se slika sv. Josipa. Na dnu slike desno od sv. Josipa prikazana je crkva sv. Petra u Rimu, a lijevo župna crkva u Stražemanu. (Vlč. Mijo Bestić tumači da je Ivo time htio naglasiti kako je sv. Josip zaštitnik Crkve Kristove.) U selu Bešincima nedaleko od Doljanovaca nalazi se na glavnom oltaru njegova slika sv. Blaža, patrona crkve, a lijevo i desno slike sv. Mateja i sv. Antuna Padovanskog. U župnom uredu u Kaptolu dvije su Čakalićeve slike na staklu: sv. Florijan i sv. Marija Judska. Veliku većinu svojih slika (neutvrđeni broj) poklonio je za života prijateljima, svojim »sestrama i braći« s kojima je hodočastio, drugovao i vodio duhovne razgovore.

Kao kipar radio je u drvetu. Po čitavoj Požeškoj kotlini ima raspela, svetačkih kipova i kipića koje je izradio Ivo. Među većim i poznatijim njegovim kiparskim radovima spominjem ponajprije mrtvog Isusa u Božjem grobu u župnoj crkvi u Stražemanu. U kapeli u Doljanovcima stoje kipovi Gospe Lurdske, sv. Josipa i sv. Ivana Krstitelja. Izradio je nadalje Kalvariju, po vlastitoj zamisli bez drugog i trećeg križa. Samo je Isus i osobe pod križem. Sve je u poluotvorenom ormariću. Vrijedi spomenuti i mlin kašikar u minijaturi kao i rodnu kuću kakve se sjećao. Ovdje posebno dolazi do izražaja namještaj i sve što se u kući nalazilo.

Vrhunac je Ivina rezbarenja i kiparenja njegova »katedrala« na kojoj je prema vlastitim riječima radio gotovo 9 godina. Najprije je počeo izrađivati i rezbariti crkvu Judske Gospe (Đud u Mađarskoj). Kad je opazio da bi mu sve bilo premaleno, onda je stvorio novu odluku i zamislio da načini svoju katedralu. Prvi dio judske crkve ugradio je u tu katedralu kao jednu od kapela. Čitava je građevina u baroknom stilu. Sam pokojni Ivo ovako je opisuje:

... »Crkva je u mojoj sobi na trpezi, misleći u sebi da ću nju načiniti samo za sebe, jer kad ostarim neću moći u crkvu pa ću sisti na svoju klupčicu i uzeti svoju krunicu i pogledati u crkvicu i slaviti sv. Majku Divicu. I krio sam ju niko vrime i bojo sam se vlasti radi sv. Vire naše. Ali kad je jedan komšija opazio, reko je drugima i tako su dolazili svi redom i čudili se i koji god su u selo dolazili svatko je došo viditi tu crkvu moju pa i općinari i milicie i komunisti i radnici i seoski gosti, da mi je već dosadno...

Crkva je visoka preko jedan meter, a tako i duga. Ima 4 tornja i kupolu, ima u njoj priko 60 prozora što na crkvi, što na tornjevih. U tornjevima su i zvona, a u crkvi ima 9 lipi oltara i sve što Katoličkoj crkvi triba. Izvana je sva ukrašena sa kipićima svetaca kojih ima što u crkvi, što vani priko 40 kipova. Imo sam u njoj i svitlo, sad nije. A teška je da dva čovika imaju šta nositi. I sva je lipo isfarbana... Kod mene je bilo toliko naroda da sam brojio ili piso bilo ih na iljade i iljade...«

Ova je crkva Ivu sjećala na njegovo prvo proštenje kod Judske Gospe, sjećala ga na dragu majku i na križ koji mu je tamo kupila i koji ga je pratio čitav zemaljski život.

Ante ŽUŽUL

Otvaram vrata starog juga

Otvaram vrata starog juga
Tu opet kuca mrka ura
Pitam za zdravlje dobrog druga
Pa šanem — gdje je stara cura

Ja vidim opet vlada piće
Uz istu pjesmu drug moj drijema
Pa veli meni — bacam iće
Od one male ništa nema

Zatvori škure dan će proći
Ne marim više koje doba
Ja slutim uru kad će doći
Da mirno pođem do svog groba

Taj zeman stari — neću više
O novo doba meni treba
A bećar tugu — tugom briše
I tako nađe vršak neba

Već jeka javlja da sam bio
I da me eto — više nema
Al nikad ne znaš gdje se skrio
Taj vrli bećar koji drijema

Ivan BOŠKOVIĆ

O Bajamontijevu »Requiemu« za Ruđera Boškovića

Zagrebačka Muzička akademija priredila je 21. travnja 1978. u Hrvatskom glazbenom zavodu u Zagrebu cjelovečernji koncert posvećen stvaralaštvu starog hrvatskog skladatelja Splićanina *dr. Julija Bajamontija* (1744—1800), što je, nesumnjivo, vrlo pohvalno i poticajno. Na rasporedu koncerta nalazile su se slijedeće skladbe: duet »*Mille volte, o mio tesoro*«, tercet »*Gelido palpitante*«, zborovi »*Che bel sentir*« i »*Se un core annodi*« (coro terzo dell'Achille) kao i »*Requiem*« u F-duru za *Ruđera Boškovića* a na šapirografiranom programu bilo je naznačeno da se radi o prvim izvedbama u Zagrebu.

Koncert je bio najavljen pod gotovo senzacionalnim nazivom — »*Bajamontijevo uskrsnuće*«[1] iako se nije radilo ni o kakovom »uskrsnuću«[2] a sama priprema koncerta bila je pomalo čudna i neuobičajena.[3] Međutim, to i nije bitno za sam predmet ovog članka, nego niz netočnih tvrdnji o izvedenom »Requiemu«, kao i o samom Bajamontiju i Boškoviću, što su se mogle pročitati i čuti u razgovorima s dirigentom *Zoranom Juranićem*, objavljenim u »Večernjem listu«[4] i »Vjesniku«,[5] u nepotpisanom popratnom tekstu na šapirografiranom programu i u osvrtima *Jagode Martinčević-Lipovčan*[6] i *Đorđa Šaule*.[7] Te netočnosti mogle su se čuti i pročitati i u najnovijim izjavama Zorana Juranića[8] a, na žalost, počinju ulaziti i u stručnu literaturu.[9]

Te pogrešne tvrdnje mogu se svesti na nekoliko bitnih točaka:

1. »Requiem« je naručio Senat Dubrovačke Republike.[10]
2. Dugo se vremena mislilo da je partitura »Requiema« izgubljena, a sad (?!), kad je pronađena, vidjelo se da nije potpuna, pa ju je trebalo rekonstruirati iz sačuvanih dionica i ulomaka partiture.[11]
3. Zborni dio skladbe je »nekim detaljima ukazivao da ga je Bajamonti zamišljao u četveroglasju«, pa je rekonstruktor partiture (Juranić) dopustio sebi slobodu da ga (»Requiem«) preradi za četveroglasni zbor, orkestar i vokalne soliste.[12]
4. Poslije godine 1787 (privatna izvedba u Dubrovniku) »Requiem« za Ruđera Boškovića više nije izvođen.[13]
5. Činjenica da je tako opsežna skladba posvećena osobi izvan crkvenih ili političkih krugova nema presedana u tadašnjoj povijesti glazbe.[14]
6. Boškoviću ne bi pristajala živahnost Bajamontijeve vizije smrti.[15]
7. Requiem je oratorij.[16]
8. Bajamonti je splitski Talijan.[17]

Budući da se, kad je riječ o Bajamontijevu »Requiemu« za Ruđera Boškovića, radi o višestruko zanimljivom i vrijednom djelu iz hrvatske glazbene baštine, koje se danas već češće nalazi na repertoaru pojedinih naših glazbenih tijela,[18] i dvojici najznačajnijih hrvatskih enciklopedista, potrebno je upozoriti na te netočnosti da se ne bi ponavljale.

Pođimo redom.

1. *»Requiem« nije naručio*[19] *Senat Dubrovačke Republike, nego ga je Bajamonti samoinicijativno skladao, o čemu postoji vjerodostojna i autentična dokumentacija — Bajamontijeva korespondencija.*

Iz pisma što ga je pisao *Luki Sorkočeviću* 11. svibnja 1787. doznajemo da je 9. svibnja primio Lukino pismo od 24. travnja, kojim dubrovački skladatelj od svog splitskog prijatelja i kolege, tada na službi u Hvaru, traži neku prikladnu laganu misu za mrtve koja bi se mogla izvesti na svečanim zadušnicama što ih Senat Republike priređuje u svibnju. To Lukino pismo, na žalost, nije sačuvano (bar ga ja nisam uspio naći), ali za njegov sadržaj doznajemo iz Julijeva odgovora.

Budući da zatraženu skladbu nije imao u vlastitom arhivu (zbirci muzikalija), niti ju je mogao pronaći na drugom mjestu, Bajamonti je odlučio da *sam* skladа requiem, o čemu opširno izvještava Luku Sorkočevića u pismu pod spomenutim datumom:

»Vaše pismo od 24. travnja stiglo mi je tek prije dva dana preko nekog trgovca sitničara koji mi kaže da ga je primio tu od gospodina Angiolina svirača. Budući da među svojim glazbenim papirima nemam mrtvačkih misa, marljivo sam ih tražio ovdje kod drugih, ali nisam našao nego samo dvije franjevačkoga ukusa, bez instrumentalne pratnje, i koje nisu (prikladne) *da se pjevaju jednoj matematičkoj duši. Onima pak splitskoga kapelnika* (Benedetta Pellizzarija — primjedba I. B.), *koje bi uostalom bile vrlo prikladne, nedostaje instrumentalna pratnja; budući da je ondje* (u Splitu — pr. I. B.) *određena cijena sprovodima s glazbom, skup bi pjevača-svećenika ponešto bio prikraćen kad bi morao platiti još kojega svirača svjetovnjaka. Što se tiče konte Šimunića, guslača-amatera i elegantnog glazbenika, mislim da je on toliko daleko od toga da bi među svojim papirima držao mrtvačku misu, pa se bojim da bi se, iako sam mu i obiteljski i osobni prijatelj, uhvatio sa mnom kad bih se usudio od njega tražiti takvo nešto. U takvim prilikama i u nemogućnosti da Vam o tomu brzo odgovorim, pomislio sam da ja sam napišem mrtvačku misu koju bih, ako ne nastupi kakva izvanredna zapreka, dovršio u malo dana. Budući da mi nije poznat opseg glasova tamošnjih crkvenih pjevača, mislim se držati srednje mjere i skladati harmoniju* (skladbu) *za dva tenora i jednoga basa jer su to lakši i redovitiji glasovi. S obzirom na orkestar znam da tamo, osim gudalačkih, ne nedostaju duhačka glazbala, pa ih mislim uvesti u svoju skladbu, ali tako da bi se mogla izvesti i sa samim violinama. Izrada je već počela, a možda će protivni vjetar, koji će prema svim izgledima još potrajati, učiniti da ću je dovršiti prije nego Vam budem mogao poslati drugi odgovor. Međutim, spremam ovaj list koji ću poslati prvom prigodom da biste se u nedostatku drugih mrtvačkih misa mogli poslužiti mojom. Ako ona zbog upornosti vremena na moru ne stigne tamo ovaj mjesec, sigurno ne bi smjela zakasniti početkom slijedećega, a to bi možda moglo pogodovati dostojnim i vrijednim nastojanjima tamošnje Republike, budući da obred, što ga kani obaviti, nije bitno vezan radije uz ovaj nego uz slijedeći mjesec, te da ga Senat, koji ga je odredio za svibanj, odgodi do lipnja. U svakom slučaju se nadam da će moje nastojanje biti ugodno, pa i ako ne bi imalo uspjeha. A Vama ću biti uvijek zahvalan što ste mi, iako posredno, udostojili pružiti prigodu da priložim svoje djelo, bilo ono kakvo bilo, u čast (barem prema mojoj nakani) neumrloga Vašega sugrađanina i u poslužbu tamošnje gospode, posebno Vašu.«*[20]

»Requiem« je uistinu ubrzo bio gotov, pa Julije već 23. svibnja 1787 (dakle poslije dvanaest dana) daje upute Luki Sorkočeviću u vezi s izvedbom tog djela:

»Čast mi je poslati skladbu Vama, koji ste zaduženi za orkestar u povodu svečanih zadušnica što se tu (u Dubrovniku — pr. I. B.) *imaju obaviti za upokoj velike duše Vašega slavnoga sugrađanina. U nedostatku drugih vrijednosti, ova skladba mora — po mom mišljenju — imati prednost koju ste upravo Vi tražili, a ta je da je lagana. Ako za koju dionicu ne bi bilo pjevača, koji bi volio ostati usamljen, to jest da pjeva solo, tada bi ga možda mogao nadomjestiti koji pjevač neke druge dionice. Tako bi prvi tenor ili bas, osim svojih sola, mogao*

otpjevati s o l o drugoga tenora, a taj s o l o prvoga tenora ili basa. Ako se pak ta izmjena ne bi mogla provesti u svim s o l i m a, sigurno će se moći izvesti u većini takvih mjesta. Zatim, što se tiče pratnje, znam da tamo osim gudalačkih ima i duhačkih glazbala, pa mislim da ne će biti potrebna zamjena. Svakako, ako kojim slučajem ne bude oboâ, ili flautâ, ili rogovâ, ili trublje, moći će se na obvezatnim mjestima zamijeniti s dvije violine ili s orguljama. Sada ne nedostaje ništa drugo, nego pogodno vrijeme i neposredna ili posredna prigoda da bi Vam stigla partitura ove mise koja je potpuno gotova i koja želi da se predstavi Vama i preko Vas svoj tamošnjoj gospodi u kojih Vas molim da joj pribavite naklonost, što je ona ne zaslužuje ni zbog čega drugog, nego zbog dobre namjere auktora, koji — pun štovanja, koliko prema uzvišenom i besmrtnom Boškoviću, toliko prema svoj tamošnjoj gospodi — izriče posebnu i duboku odanost.«[21]

Sutradan, 24. svibnja 1787, javlja Luki da misi prilaže sonet što ga je ispjevao u povodu Boškovićeve smrti[22] i moli ga da mu pošalje sve prigodne sastave što će biti objavljeni u Dubrovniku.

»Ne znam kojim obrazom misi prilažem sonet! Pomišljajući na lijepe i odlične stvari koje će ispjevati tamošnji izvrsni pjesnici, ja nisam smio iznijeti ništa svojega. Međutim, želja me odvažuje da i ja počastim velikoga Boškovića i njegovu domovinu. Uvjeren sam da ćete biti dobri (i) *poslati mi pohvalni govor i druge prigodne sastave. Nadam se da će to biti tamo tiskano i da ću sve vidjeti.«*[23]

Istog dana javlja i Lukinoj nećakinji *Deši Gozze* da njezinom ujaku šalje misu i sonet[24] a 2. lipnja 1787. obavještava svog dubrovačkog prijatelja da je jučer (1. lipnja) filukom narednika Resića poslao »Requiem«.[25] Na žalost, Bajamontijeva je skladba zakasnila te nije izvedena na svečanim zadušnicama, nego na privatnom koncertu, kako se to razabire iz Julijeva pisma Luki Sorkočeviću od 19. srpnja 1787:

»Onaj Splićanin, koji Vam se na lijepi i pošteni način prikazao da će mi predati Vaša pisma, narugao se i s Vama i sa mnom. Njegovom krivnjom još nisam mogao doznati je li moja misa stigla tamo na vrijeme za Boškovićeve zadušnice. Tek iz Vašega pisma od 25. lipnja dobivam razlog zadovoljstvu da ste rečeni moj sastav Vi i tamošnja gospoda ljubezno primili na privatnom koncertu. S drugim Vašim pismom od 26. rečenog mjeseca primio sam hrvatsku pjesničku pohvalu pokojnikove sestre (Anice Bošković — pr. I. B.) *auktoru komemorativnog govora, pa uglednoj gojiteljici narodnih muza zahvaljujem što me se sjeća. Zahvaljujem i gospođi Gozze, Vašoj nećakinji, što mi je poslala gorerečenu pohvalu, ali koju ja nisam dobio.«*[26]

Iako nije u neposrednoj vezi sa samim »Requiemom«, potrebno je spomenuti da je Lukino pismo od 26. lipnja 1787. jedno od samo dva njegova lista što su sačuvana u Bajamontijevoj ostavštini. Njemu je Luka priložio hrvatsku pjesmu Anice Bošković u čast auktora komemorativnog govora *Brnje Zamanje*[27] a ujedno ga je obavijestio da mu je Deša Gozze poslala taj govor, koji, kako se vidi iz gore navedenog pisma od 19. srpnja 1787, Bajamonti nije primio. Sorkočević je ujedno izvijestio svog splitskog kolegu da su u povodu zadušnica, *»bilo iz skromnosti — bilo iz prevelikog štovanja«*, latinske muze zapale u *»duboki muk«*, pa mu, osim priložene Aničine pjesme, nema što drugo poslati (misli na prigodne sastave za koje ga je Bajamonti zamolio u pismu od 24. svibnja 1787). Ako se te muze *»jednog dana probude«*, Luki će biti čast da mu pošalje zbirku a nastojat će da se u nju uvrsti i Julijev *»prelijepi sonet«*.[28]

Iz svega dosada navedenog i više je nego jasno da je Bajamonti *samoinicijativno* skladao to djelo, pa je potpuno bespredmetno raspravljati zašto je *»dubrovački senat naručio 'Requiem' od Bajamontija, Splićanina, a ne nekog od dubrovačkih skladatelja«*.[29]

2. *Već davno se znalo da partitura »Requiema« nije sačuvana u cijelosti, pa je godine 1968. rekonstruirana prema sačuvanim dionicama i ulomku partiture.*

Nepotpunu partituru »Requiema« imala je u rukama već godine 1953. *Ana Urukalo* kad je pisala diplomski rad[30] a ja sam je imao krajem godine 1959. Naime, budući da se bližila 250-ta obljetnica rođenja Ruđera Boškovića (18. svibnja 1961), *Žarko Dadić*, jedan od organizatora simpozija što se tom prigodom imao održati u Dubrovniku, zainteresirao je tadašnjeg dirigenta dubrovačkog Gradskog orkestra *Antona Nanuta* za prigodnu izvedbu tog djela a moj je zadatak bio da upravu Glazbenog arhiva splitske prvostolnice zamolim za posudbu te skladbe. Na žalost, svoj posao nisam uspio obaviti jer sam u arhivu tada našao *samo* ulomak partiture. Tadašnji upravitelj Glazbenog arhiva splitske prvostolnice mons. *Mladen Alajbeg* obratio se muzikologu *Albi Vidakoviću*, koji je svojedobno popisivao skladbe u splitskom arhivu, i Ani Urukalo da bi od njih doznao jesu li prigodom svog rada imali cjelokupnu partituru i dionice. Od njih smo doznali da partitura nije sačuvana u cijelosti, ali da postoje dionice koje ja, međutim, nisam uspio naći. Tada sam zabilježio samo osnovne podatke o djelu i posvetu s ulomka partiture a godine 1961. objavio sam te podatke i posvetni tekst u talijanskom izvorniku i hrvatskom prijevodu.[31]

Nekoliko godina poslije mog uzaludnog traganja dionice »Requiema« pronašao je muzikolog *Milo Asić*. One bijahu zametnute. Asić ih je, kako me je svojedobno informirao, našao u ormaru kad je izvadio čitav snop različitih skladbi (Glazbeni arhiv splitske prvostolnice u to je vrijeme bio prilično nesređen, zbijen u jednom ormaru, pa se tako dogodilo da su dionice »Requiema« ispale iz ulomka partiture i zapale među druga djela). Kasnije je, prema narudžbi I. programa Radio-Zagreba, rekonstruirao partituru. Dionicu viole, koja nije sačuvana, napisao je skladatelj *Krešimir Fribec*, kako me je osobno obavijestio u travnju 1978. Asićeva partitura pohranjena je u Muzičkom arhivu Radio-Zagreba a mikro-snimka u Muzeju grada Splita.[32]

U Glazbenom arhivu splitske prvostolnice u istom omotu s nepotpunom (izvornom) partiturom i dionicama čuva se i pismo Mile Asića od 23. travnja 1968, upućeno tadašnjem upravitelju arhiva mons. *Pavi Žaniću*. Vraćajući mu posuđeni (izvorni) materijal, Asić ga obavještava da je dovršio rekonstrukciju partiture; da će »Requiem« biti izveden na Radio-Zagrebu tijekom godine 1968. ili 1969. te da će ga na vrijeme obavijestiti o datumu izvedbe (emisije).[33] Uz to pismo Asić je na posebnom papiru zabilježio da je rekonstrukciju partiture dovršio 15. travnja 1968. — dakle *gotovo punih deset godina prije Juranićeve rekonstrukcije.*

3. *Bajamonti je »Requiem« skladao za troglasni m u š k i zbor i orkestar, pa se iz partiture ne može naslutiti da je pomišljao na četveroglasni m j e š o v i t i zbor.*

Iz navedenih Bajamontijevih pisama Luki Sorkočeviću od 11. i 23. svibnja 1787. vidjeli smo da je *svjesno* napisao skladbu za *troglasni muški zbor* i orkestar te da je određena mjesta unutar vokalnih dionica povjerio pojedinim pjevačima, a ne solistima u pravom značenju te riječi. Budući pak da je splitski skladatelj to djelo pisao za liturgijski obred, za zadušnice, a ne za koncertnu izvedbu, sasvim je razumljivo da nije ni mogao pomišljati na *mješoviti* zbor jer su mu kao praktičnom crkvenom glazbeniku sigurno bili dobro poznati propisi o liturgijskoj glazbi njegova doba; oni nisu dopuštali ženama pristup u crkvene zborove, držeći se one Pavlove: »Žena neka u crkvi šuti!« Stoga su Juranićeve tvrdnje[34] bez osnove a njegova rekonstrukcija, odnosno preradba, iznevjerava i auktorovu namjenu i zamisao i značajke crkveno-liturgijske glazbe Bajamontijeva doba.

4. *Ne stoji tvrdnja da »Requiem« poslije godine 1787. više nije izvođen.*

»Requiem« je u novije doba, prema Asićevoj rekonstrukciji partiture, izveo Komorni orkestar i *muški* zbor Radio-televizije Zagreb sa solistima *Mitjom Gre-*

goračem (tenor), *Marijanom Bujanićem* (bariton) i *Franjom Petrušancem* (bas) a pod ravnanjem Antona Nanuta u crkvi Gospe od Zdravlja na Dobrom u Splitu 16. lipnja 1971. u okviru XVII. splitskog ljeta na koncertu *Iz hrvatske glazbene prošlosti XVIII. stoljeća.*[35]

Postoji i magnetofonska snimka zagrebačke izvedbe iz godine 1973; po jedan se njezin primjerak čuva u Glazbenom arhivu splitske prvostolnice i u Muzeju grada Splita.

Nisam posve siguran, ali mi se čini da je »Requiem« i prije te godine izvođen u Zagrebu.

5. *Potpuno je bez osnove tvrdnja da je Bajamontijev »Requiem« za Ruđera Boškovića posvećen osobi izvan crkvenih ili političkih krugova.*

I više je nego poznata činjenica da je Ruđer Bošković bio isusovac, a nakon ukinuća Družbe Isusove godine 1773. pa do smrti svjetovni svećenik (abbé Boscovich). Bio je u neku ruku i političar; godinama je zastupao Dubrovačku Republiku u raznim diplomatskim misijama a kao diplomat sudjelovao je i u raščišćavanju razmirica između Republike Luke i Vojvodine Toscane što ga je i odvelo godine 1757. u Beč, gdje je slijedeće godine i objavio svoju glasovitu *»Teoriju prirodne filozofije«*. Zar te činjenice nisu bile poznate nepoznatom (nepotpisanom) sastavljaču popratnog teksta na koncertnom programu?

6. *Također ne stoji tvrdnja da Boškoviću ne bi pristajala živahnost Bajamontijeve vizije smrti.*

Ruđer Bošković, kako je već rečeno i kako je dobro poznato, bijaše svećenik a kao takav smrt nije shvaćao u zastrašujućoj viziji Verdijeva »Requiema«, nego je bio daleko bliži *»ljupkoj pastoralnosti«* Bajamontijeve skladbe. O tomu svjedoči i on sam u jednom pismu što ga je pisao nekoliko mjeseci prije smrti: *»Smrt nije ništa drugo nego povratak iz progonstva u domovinu«* (»La morte... non è,... che il ritorno dall'esiglio alla patria.«)

7. *Requiem nije oratorij, nego misa za mrtve.*

Oni koji pišu i govore o glazbi morali bi znati što je oratorij (»duhovna opera«). Također bi morali znati da se obrazac mise za mrtve razlikuje od ostalih misa i da se po prvoj riječi introitusa (»Requiem aeternam dona eis, Domine...«) i u crkvenoj i u glazbenoj praksi za tu vrstu misa ustalio naziv *requiem.*[36]

8. *Julije Bajamonti nije bio ni splitski, ni bilo čiji Talijan!*

Obitelj Bajamonti jest podrijetlom iz Italije, ali se Julije Bajamonti nije osjećao *»splitskim Talijanom«*, pa ga stoga nije ni uputno ni potrebno tako nazivati, kako je to učinio Đorđe Šaula u osvrtu na koncert Muzičke akademije, emitiranom na I. programu Radio-Zagreba 22. travnja 1978. ujutro, kao i tri godine prije toga u osvrtu na Bajamontijevu skladateljsku večer u okviru XXI. splitskoga ljeta.[37]

Iz jednog razgovora sa Šaulom u ljetu 1979. uočio sam da on zapravo zamjenjuje Julija Bajamontija s njegovim nećakom, vođom splitskih autonomaša dr. *Antonijem Bajamontijem.* Na žalost, nije on jedini koji u tomu griješi.[38]

O svom nacionalnom osjećaju i pripadnosti Julije Bajamonti neposredno govori na više mjesta u svojim književnim i drugim djelima a možda najjasnije i najsnažnije u *»Povijesti Splita«* (»Memorie della città di Spalato in Dalmazia«), kad za *talijanskog* isusovca *Ardelija Della Bellu*, auktora »Rječnika talijansko-latinsko-hrvatskoga« (»Dizionario italiano-latino-illirico«), kaže:

»Ovaj s t r a n a c dade n a š e m narodu jedno svoje djelo, nama neophodno potrebno, a također i strancima koji bi željeli pravilno naučiti n a š jezik...« (moja potcrtavanja).»

* * *

Na kraju, opovrgavajući na temelju autentične dokumentacije i vjerodostojnih činjenica razne netočnosti, koje se navode u vezi s Bajamontijevim »Requiemom« za Ruđera Boškovića, samim Bajamontijem i Ruđerom Boškovićem, ukratko ponavljam ispravke tih netočnosti:

I. Bajamonti nije napisao »Requiem« za Ruđera Boškovića prema narudžbi Dubrovačke Republike, nego ga je samoinicijativno skladao za svečane zadušnice što ih je Republika priredila u dubrovačkoj stolnici.

2. Već davno se znalo da partitura »Requiema« nije sačuvana u cijelosti, pa ju je godine 1968, prema narudžbi I. programa Radio-Zagreba, rekonstruirao muzikolog Milo Asić. Stoga je nije bilo potrebno ponovno rekonstruirati godine 1978.

3. Bajamonti je svjesno svoju skladbu napisao za troglasni muški zbor, što je bilo potpuno u duhu liturgijsko-glazbenog stvaralaštva njegova doba, pa kad se danas prerađuje za četveroglasni mješoviti zbor, iznevjerava se i zamisao samog skladatelja i odstupa se od zakonitosti koje su vrijedile za crkvenu (liturgijsku) glazbu njegova doba.

4. »Requiem« za Ruđera Boškovića izvođen je i poslije godine 1787: u Splitu 1971. i u Zagrebu 1973. Stoga se izvedba Muzičke akademije iz godine 1978. ne može smatrati ni prvom izvedbom poslije godine 1787, ni prvom izvedbom u Zagrebu.

5. Ruđer Bošković bijaše i svećenik i diplomat, pa ne stoji tvrdnja da Bajamontijev »Requiem« za Ruđera Boškovića predstavlja presedan u povijesti glazbe tog doba jer da je posvećen osobi izvan crkvenih i političkih krugova.

6. Također ne stoji tvrdnja da Boškoviću ne bi odgovarala Bajamontijeva živahna vizija smrti jer sam Ruđer Bošković smrt nije shvaćao kao tragičan kraj ljudskog života, nego kao »povratak iz progonstva u domovinu«.

7. Requiem je misa za mrtve, a ne oratorij.

8.Iako su Bajamonti podrijetlom iz Italije, Julije se Bajamonti nije osjećao Talijanom, pa nije potrebno ni da mu mi taj osjećaj pripisujemo.

To su, eto, činjenice o Juliju Bajamontiju, njegovom »Requiemu« za Ruđera Boškovića, njegovu nacionalnom osjećaju i o samom Boškoviću. Te činjenice proučavateljima naše glazbene baštine i onima koji o njoj pišu i govore (a i drugima) ne bi smjele biti nepoznate. Da se u vezi s tim i ubuduće ne bi ponavljali dosadašnji propusti i netočnosti, smatrao sam potrebnim i korisnim na njih upozoriti.

BILJEŠKE:

1. **S. ELEZOVIĆ:** ***Bajamontijevo uskrsnuće.*** **Uz sutrašnji koncert u Hrvatskom glazbenom zavodu. »Večernji list«, 20. travnja 1978, str. 11.**
2. **Da je Bajamonti kao skladatelj »uskrsnuo« davno prije koncerta Muzičke akademije od 21. travnja 1978, potvrdit će i slijedeći podaci o izvedbama njegovih skladbi u novije vrijeme, to jest prije spomenutog koncerta:**
   Godine 1969. i 1970. na Splitskom ljetu izveden je njegov oratorij *»Prijenos sv. Dujma«* (prvi hrvatski oratorij). To je djelo kasnije izvođeno i u Zagrebu, i u Osijeku.
   Na XVII. splitskom ljetu godine 1971. izveden je njegov *»Requiem«* za Ruđera Boškovića.
   Na XXI. splitskom ljetu godine 1975. Slovenski komorni orkestar izveo je pet Bajamontijevih simfonija i Kvartet u F-duru što ih je pisac ovih redaka otkrio godine 1973. pri sređivanju Glazbenog arhiva splitske prvostolnice. Ta je djela kasnije izveo i splitski Komorni orkestar »Lukačić« na

Danima hrvatske glazbe u Zagrebu 9. prosinca 1976, zatim u Splitu 10. siječnja 1977. i na XXIII. splitskom ljetu 2. srpnja 1977. a Komorni orkestar Hvarskog ljeta izveo ih je na Hvarskim ljetnim priredbama 1977.
Kvartet u F-duru od godine 1975. do 1977. u nekoliko su navrata izveli: Školski orkestar Muzičke škole »Luka Sorkočević« iz Dubrovnika, Kvartet »Pro arte« iz Zagreba (na prvim Osorskim glazbenim večerima 1976) i Splitski gudački kvartet.
Splitski gudački kvartet i splitski mandolinski ansambl »Samonikli« izveli su nekoliko puta Bajamontijevu jednostavačnu »sinjsku« Simfoniju u C-duru. Trostavačna Simfonija u C-duru iz zbirke Udina-Algarotti u više je navrata u izvornom obliku ili u raznim preradbama izvođena na Radio-Zagrebu ili na javnim koncertima, primjerice: na Varaždinskim baroknim večerima godine 1974. i na koncertu Društvenog orkestra Hrvatskoga glazbenog zavoda 20. listopada 1974. Spomenuti orkestar tu je simfoniju snimio i na svojoj ploči.
Na gramofonskim pločama snimljene su još neke Bajamontijeve skladbe: motet »*Coelo tonante*«, Kvartet u F-duru, dva zbora iz »*Prijenosa sv. Dujma*«.
Bajamontijeve skladbe bile su izvođene i u televizijskim emisijama; na primjer motet »*Coelo tonante*« u svibnju 1964. a simfonije 1977.
Poslije svega navedenog, očito je da koncert Muzičke akademije iz godine 1978. ni u kojem slučaju ne predstavlja »uskrsnuće« Julija Bajamontija.
Iako široj javnosti manje poznat, Bajamonti kao skladatelj zapravo nikad nije »umro« jer se cijeli niz njegovih skladbi izvodio u splitskoj prvostolnici čitavo XIX. stoljeće a »*Credo*« za basa-solo, troglasni muški zbor i basso continuo iz godine 1775. i u Šibeniku (1844), Makarskoj (1851), Visu (1860), Zadru (1862. i 1865) i u Splitu 1874.

3. Tadašnji župnik splitske prvostolnice mons. *Frano Bego*, koji je ujedno bio i upravitelj arhiva, nakon Elezovićeva članka »Bajamontijevo uskrsnuće« pismom se obratio dekanu Muzičke akademije skladatelju *Stanku Horvatu*, tražeći razjašnjenje postupka oko nabave materijala iz Glazbenog arhiva splitske prvostolnice budući da njega nitko nije pitao ni za posudbu partitura, ni zatražio dopuštenje za fotokopiranje i slično, a sam Juranić, prema župnikovoj izjavi, nikad nije bio u tom arhivu; to je u suprotnosti s Juranićevom tvrdnjom u »Večernjem listu« da je koncert Bajamontijevih djela rezultat njegovih istraživanja.
Tom sam se prigodom i sam našao u nezgodnoj situaciji budući da je Zoran Juranić izjavio da ga je »*o nekim pronalascima ... informirao kolega koji je radio na sređivanju arhivskog materijala Katedrale u Splitu*«. S obzirom na to da sam ja sređivao taj arhiv (ekipa Muzikološkog zavoda kasnije je obavila popis arhiva), župnik i neki članovi Prvostolnog kaptola bili su uvjereni da sam — bez njihova znanja i dopuštenja — priređivačima koncerta dao partiture i ostale materijale izvedenih skladbi. Međutim, poslije se utvrdilo da u tom nisam imao nikakva udjela, nego da je navodno svojedobno župnik Bego ekipi Muzikološkog zavoda dao neformalni pristanak da za potrebe tog Zavoda fotokopiraju neke skladbe starih splitskih skladatelja, a toga se župnik uopće ne sjeća.
4. Vidi bilješku br. 1.
5. J. M. L.: *Bajamontijev Requiem za Ruđera Boškovića*. Uz prve izvedbe nekih skladbi splitskog kompozitora u Zagrebu. »Vjesnik«, 25. travnja 1978, str 11
6. J. MARTINČEVIĆ-LIPOVČAN: *Ljupka pastorala* Uz prvu izvedbu »Requiema za Ruđera Boškovića« u produkciji Muzičke akademije iz Zagreba, Hrvatski glazbeni zavod 21. travnja. »Vjesnik«, 24. travnja 1978, str. 7.
7. Šaulin osvrt emitiran je na I. programu Radio-Zagreba 22. travnja 1978. u jutarnjim vijestima.
8. Razgovor sa Zoranom Juranićem u stanci koncerta Zagrebačkih simfoničara i Zbora RTV-Zagreb, Radio-Zagreb, I. program, 22. listopada 1980.
J. MARTINČEVIĆ-LIPOVČAN: *Caskamo s (?) Zoranom Juranićem*, OD—DO, mjesečnik Koncertne direkcije Zagreb, br. 12 (19), 1. prosinca 1980, str. 14.
9. L. ŽUPANOVIĆ: *Stoljeća hrvatske glazbe*, Školska knjiga, Zagreb, 1980, str. 94, bilješka 51a.
10. Vidi bilješke br. 1, 5 i 6.
11. Vidi bilješku br. 1.
12. Vidi bilješku br. 8.
13. Vidi bilješku br. 5.
14. Program koncerta od 21. travnja 1978, str. 5 (nepaginirano).
15. Vidi bilješku br. 6.
16. Vidi bilješku br. 5.
17. Vidi bilješku br. 7.
18. **Bajamontijev »Requiem« za Ruđera Boškovića izveo je 26. rujna 1980. Muški pjevački zbor Društva zanatlija iz Varaždina uz orguljsku pratnju *Željka Marasovića* u isusovačkoj crkvi u okviru desetih** Varaždinskih baroknih večeri a Zoranićevu preradbu tog djela Zagrebački simfoničari i Zbor RTV-Zagreb 22. listopada 1980. u koncertnoj dvorani »Vatroslav Lisinski« u Zagrebu.
Prema pismu mo Ive Frlete sadašnjem župniku splitske prvostolnice i upravitelju njezina glazbenog arhiva Ivanu Cvitanoviću Bajamontijev »Requiem« (ne znam u kojoj verziji!) izveden je na Ljetnim priredbama otoka Krka godine 1979. i na istim priredbama 8. i 9. kolovoza 1980.
19. Mislim da je do netočne tvrdnje o narudžbi dubrovačkog Senata, odnosno Dubrovačke Republike, došlo zbog Juranićeva pogrešnog prijevoda posvetnog teksta. On je očito glagol *decretare* (narediti, odlučiti, zaključiti) zamijenio s *ordinare* ili *commettere* (naručiti). Tekst posvete glasi: »*Per le solenni esequie/ decretate dal Senato di Ragusa/ a suffragio dell'anima dell'immortale/ ab. Boscovich.*« Iz stilizacije teksta jasno je da se mjesto »*decretate*« odnosi na naređene zadušnice, a ne na Bajamontijevu skladbu.
20. Al s(igno)r Conte Luca Sorgo. A Ragusa.
Da Lesina 11 Maggio 87.
La sua lettera dei 24 Aprile pross(imo) pass(ato) m'è pervenuta solam(en)te due giorni fa col mezzo di un venditore di bagatelle, il quali dice di averla ricevuta costa dal sig(no)r Angiolino sonatore. Non avendo io messe da morto fra le mie carte di musica, ò usato ogni diligenza per trovarne qui presso qualcheduno altro, ma non ne ò trovato che due, di gusto zoccolante, senza strumenti, e da non cantarsi a un'anima matematica. Quelle del maestro di capella di Spalatro, che per'altro sarebbone ben opportune mancano pur dell'accompagnamento istrumentale; perchè

essendo colà determinato il prezzo de'mortorj in musica, il quoziente de'preti cantori patirebbe qualche sottrazione alorchè s'avesse a pagare anche qualche laico sonatore. Quanto al conte Simunich, dilettante di violino, a di musica galante, io lo credo tanto lungi dal tenere fra la sue carte una messa da morto, che par quanto io abbia con lui amicizzia, e di famiglia e di persona, temerci che se la pigliasse meco, se io giungesi a fargli una ricerca di questo genere. In tale stato di cose, e non essendomi possibile per la contrarietà de'tempi di farle avere una pronta risposta sopra ciò, ho pensato di scrivere io stesso una messa da morto, che quando non mi si frappongano straordinarj imbarazzi, spero di compire in pochi giorni. Non essendomi nota la portata gutturale di cotesti sacri cantori, penso di attenermi a una misura media, e di comporre l'armonia a due tenori u un basso che sono le voci più ordinarie. Perciò che riguarda l'orchestra, sò che costà oltre gli strumenti d'arco non mancano quei da fiato, i quali io penso di far'entrare nella mia composizione, in modo però che possa eseguirsi anche coi soli violini. La fattura è già incominciata, e forse il vento contrario, che secondo tutte le apparenze vuol durare ancora, farà ch'io la finisca prima di averle potuto mandare altra risposta. Ma intanto io apparecchio questo foglio che spedirò colla prima occasione, perchè Ella veda se mai Le poteste comodare, in mancanza di altre messe da morto, di servirsi della mia, la quale se per l'ostinazione de'tempi non arrivasse costà entro a questo mese, certamente non dovrebbe mancare di arrivarvi nel principio del prossimo venturo; il che forse ancora potrebbe convenire alle giuste e degne premure di cotesta Reppublica, non essendo essenzialmente legata a un mese piuttosto che a un'altro sussegnente la funzione che si vuol fare, e potendo il Senato che la decretò per Maggio ordinarne la dilazione fino a Giugno. In ogni caso io spero che saranno graditi i miei sforzi, benchè fossero senz'effetto; e a Lei sarò sempre obbligato dell'occasione che si è degnata di darmi, benché indirettam(en)te, d'impiegare la, qualumque siasi, Opera mia in onore /almeno p(er) mia intenzione/ di un immortale Loro Concittadino, ed in serviggio di cotesti Signori, e di Lei in particolare, a cui rispettosamente mi prottesto... Julije Bajamonti: *Pisma I.*, list 14.—14' — Bajamontijeva ostavština, Arheološki muzej — Split (dalje: *Pisma I.*).

21. Al Sig(nor) Co(nte) Luca Sorgo a Ragusa.
Da Lesina 23 Maggio 87.
La composiz(io)ne Musicale che ò l'onore di trasmettere a Lei siccome incaricato dell'Orchestra p(er) i solenni funerali da farsi costà in suffraggio della grande anima di un loro illustre* Cittadino, in mancanza d'altri pregi dee avere, come credo, q(ue)llo della facilità che appunto da Lei si cercava. Se mai in alcuna delle parti non vi fosse cantore che amasse di restare isolato, voglio dire di cantare i *solo;* alloro potrà forse supplire un cantore di un'altra delle parti: così un primo tenore o un basso oltre ai *solo* proprj potrebbe fare i *solo* del tenore secondo, a questo i *solo* del primo o del basso: che se q(ues)to cambio non potesse aver luogo in tutti i *solo*, potrà certam(en)te effettursi nella maggior parte de med(esi)mi. Perciò che riguarda gl'accompagnam(en)ti, so che costà ò hanno stromenti da fiato oltre a q(ue)lli d'arco, e credo che non ci sarà bisogno di sostituz(io)ni: a ogni modo se mai p(er) qualche accidente mancassero gli Oboè, o i Flauti, o i Corni, i la Tromba, si potrà ne'passi obbligati supplire con due Violini, o coll'organo. Ora non manca altro che 'l tempo favorevole e una occasione o diretta, o mediata p(er) farle giugnere lo spartito di q(ues)ta Messa ch'è prontiss(i)mo, e che desidera di presentarsi a Lei, e col di Lei mezzo a cotesti Sig(no)ri tutti, presso a'quali la prego di conciliare al med(esi)mo quella indulgenza ch'esso non merita p(er) altro se non per la buona intenz(io)ne dell'autore, il quale pieno di venerazione e per il sublime ed immortale Boscovich, e per tutti cotesti Signori, con particolare stima, ed altamamento si protesta.
* Prethodno napisano *immortale*.
Pisma I., list 14.'—15.

24. quali cose tutte io spero di vedere colle stampedi costà...

22. Osim »Requiema« i soneta, Bajamonti je napisao i elogij o Boškoviću (objavljen u Dubrovniku 1789. i u Napulju 1790) o kojem ću opširnije pisati u posebnom radu.

23. Al C(onte) Luca Sorgo. A Ragusa.
Da Lesina 24 Maggio 87.
Alla messa aggiungo un sonetto, non so con qual fronte! Im(m)aginandomi le belle ed eccellenti cose che si saranno fatte da cotesti squisiti poeti, io non dovea esporre niente del mio: ma la voglia di fare omaggio al Boscovich e alla sua patria , mi rende ardito. Io sono sicuro ch'Ella vorrà aver la bontà di mandarmi l'elogio e le altre composizioni prodotte in questa occasione, le quali cose tutte io spero di vedere colle stampedi costà...
Pisma I., list 15.

24. Alla Descia — a 24 Maggio ò scritto che mando al C(onte) Luca Sorgo una mia messa da morto e un mio sonetto p(er) il Boscovich, e che la Giorgi potrà mandare il d(ett)o sonetto al Fortis, se lo crederà degno.
Pisma I., list 15.

25. A 2 Giugno 87. Al C(onte) Sorgo ò dato avviso d'averli spedita la messa da morto colla filucca del serg(en)te Resich partito jeri.
Pisma I., list 15.

26. Al C(onte) Luc'Antonio Sorgo a Ragusa.
Da Lesina 19 Luglio 87.
Il mio Spalatrino che con buona ed onesta maniera Le si esibì di farmi tenere le di Lei lettere, se è burlato di Lei, e di me, e per colpa del medesimo io non ho ancora potuto sapere se la mia messa sia costà giunta a tempo per i funerali del Boscovich solamente dalla di Lei lettera de' 25 del prossimo passato Giugno prendo motivo di compiacermi che la detta mia fattura sia stata da Lei, e da cotesti altri Sig(no)ri accolta con bontà in un privato concreto. Con un'altra sua dei 26 detto ò ricevutto il complimento illirico-poetico della soreila del defonto all'autore del funebre elogio, e rendo le dovute grazie alla degna nutrica delle nazionali musi per la memoria che conserva di me. Ringrazio anche la Sig(nor)a Gozze di Lei nipote per il suddetto elogio mandatomi, ma non pervenutomi...
Pisma I., list 19.'

27. Tu pjesmu nisam našao u Bajamontijevoj ostavštini. Jedan se njezin prijepis nalazi u rukopisnoj zbirci dubrovačkih pjesnika u Arhivu JAZU u Zagrebu, sign. I. b 53, list 86.—86.'

28. Sig(nor)e Amico pregiatiss(i)mo
L'illustre ed afflittissima sorella del defonte Ab(bat)e Boscovich, sua buon Amica, e mia Pupilla m'ha incaricato di trasmeterle l'annesso complimento da lei fatto all 'Oratore ed Autore del funebre Ellogio; accompagnandolo di mille altri sinceri, e premurosissimi per lei. L'Orazione stessa le fù spedita dalla Sig(nor)a di Gozze mia Nipote: Le muse Latine sia per modestia o troppo rispetto, avendo osservato un profondo silenzio non ho altra cosa da spedirle. Se un giorno si svegliano mi farò pregio, e premura d'inservirvi il bellissimo suo sonetto, e spedirliene la raccolta. Rimavandole in tanto i miei complimenti colla solita maggiore stima, e riconoscenza. Ho l'onor d'esserle

Dev(otissim)o Obblig(atissim)o
Ser(vitor)e Am(ic)o

Rag(us)a 26 Giugno 1787

Luc'Ant(oni)o di Sorgo

Bajamontijeva ostavština, Arheološki muzej — Split, sign. 29 h 1/3 a.

29. Vidi bilješku br. 5.

30. A. URUKALO: *Dr. Julije Bajamonti i njegov rad na području muzičke umjetnosti*, Zagreb, 1954. Diplomski rad. Rukopis u knjižnici Muzičke akademije u Zagrebu, br. 36, str. 22.

31. IVAN BOŠKOVIĆ: *Tri priloga životopisu braće Bošković* (Dr Julije Bajamonti i Ruđer Bošković), Split, 1961 (pretisak iz »Mogućnosti«, br. 4/1961), str. 8.

32. Muzički arhiv Radio-Zagreba, sign. ? Na 1. stranici partiture zabilježen je slijedeći tekst:

Dr Julio Baiamonti
1744—1800
Za izvođenje priredio
Milo V. Asić
1968
REQUIEM
HVAR 1788
za
sola, troglasni muški zbor
i orkestar
posvećeno povodom 180-te
godišnjice prvog izvođenja
u Dubrovniku 1788 godine
Milo Asić 1968.

NARUĐBA (!) I. PROGRAMA
RTZ

Iz navedenog teksta vidljivo je da je Asić pogrešno datirao godinu postanka i prve izvedbe te da je solo-mjesta izdvojio u solističke partije.

33. Radio-televizija Beograd

Beograd 23 IV 1968

Vrlo poštovani gospodine,
U prilogu ovog pisma vračam (!) Vam materijal koji ste bili ljubazni da mi posudite. Molim Vas da mi oprostite što vam nisam na vrijeme vratio posuđeni mi notni materijal i to činim danas. Završio sam prije par dana Requiem i vjerujem da će (!) u toku 1968/69 biti snimljen na Radio Zagrebu — pa ću (!) Vas obavjestiti (!) o danu izvedbe.
Vjerujem da svojom netočnošću (!) nisam izgubio Vašu cjenjenu (!) naklonost pa vam se i ovom prilikom najtoplije zahvaljujem

S poštovanjem
Milo Asić

34. Vidi bilješku br. 8.

35. (Vojko Mirković?): *Koncert stare hrvatske muzike*, »Slobodna Dalmacija«, 16. lipnja 1971, str. 4. Ž. RAPANIĆ: *Koncertna poslastica*. Stara hrvatska muzika u izvedbi Komornog orkestra i muškog zbora Radio-televizije Zagreb. »Slobodna Dalmacija«, 18. lipnja 1971, str. 4.

36. I(vona) A(janović): *Rekvijem*, Muzička enciklopedija, 3. svezak, JLZ, Zagreb, 1977, str. 186—187.

37. Đ. ŠAULA: *Otkriće Bajamontijevih simfonija*. Izvanredan glazbeni doživljaj: novovjeka praizvedba zaboravljenih skladbi splitskog skladatelja. »Vjesnik«, 24. srpnja 1975, str. 11.

38. Kad je u ljetu 1975. oglašena Bajamontijeva skladateljska večer, na oglasnim pločama vidio sam više rasparanih plakata, i to upravo na mjestu na kojem je pisalo »Bajamontijeva«. Nesumnjivo je da su oni koji su to učinili, učinili iz neznanja, misleći da se radi o vođi autonomaša, a ne o skla-datelju Juliju. To je bilo uočljivo i godine 1968. prilikom preimenovanja nekih splitskih ulica. Tad je jedna ulica u Dioklecijanovoj palači nazvana *Bajamontijeva ulica*. Oni koji su se protivili tom nazivu (tad je bila prilično jaka raspra oko brisanja imena nekih splitskih ulica, posebno *Ulice Petra Svačića*), isticali su da je Bajamonti autonomaš i da davanje njegova imena, bolje reći prezi-mena, jednoj ulici znači oživljavanje autonomaštva. S druge strane, član općinske Komisije za ime-novanje ulica i trgova dr. *Duško Kečkemet* objasnio je da je riječ o Juliju, a ne Antoniju Baja-montiju. Međutim, treba primijetiti da se ulica zove Bajamontijeva (tako je i danas), a za većinu Splićana, na žalost, Bajamonti je Antonije, a ne Julije.

39. J. BAJAMONTI: *Zapisi o gradu Splitu*. Izbor, prijevod i komentar Duško Kečkemet. Nakladni zavod »Marko Marulić«, Split, 1975, str. 214.

Mišljenja i reagiranja

Hrabrost ili drskost jedne kritike?

Odgovor Alojzu Mudriniću

Teškoća da budemo u srcu stvari što izmiču empirijskoj provjeri slična je onoj što se pojavljuje kada moramo tolerirati mišljenje s kojim se ne slažemo. Ali nije lakše ni sa uskim gledanjem i pristrasnim odmjeravanjem koja ćemo radije pripisati drugima nego uložiti neophodan trud da ih se oslobodimo. Tu je i razlog što nerijetko zaboravljamo da istina mora biti nečija i da, ako je naša, nije jedina, ali i da ono što mislimo ne mora biti za druge što i za nas, te da je drugima teže oprostiti nego sebi zamjeriti zbog određene nepotpunosti, štaviše, zbog toga se često nedorečenost identificira sa pogrešnošću, naročito ako smo motivirani za nešto tako. Stoga ni naše kao uostalom nijedno doba, ma koliko bila daleko od razmišljanja i umovanja, nisu oskudna razlozima za ono što rade uprkos tome što se ne mogu pohvaliti dominacijom dobrih nad zlim djelima. U stvari, mnogo toga što je ispod ljudskog nivoa gospodari našim postupcima i radnjama, čemu se teško ikada potpuno uspijevamo suprotstaviti, što je osobito uočljivo onda kada nas drugi kritiziraju ili kažnjavaju za ono zbog čega bi trebalo kritizirati, odnosno kazniti njih, a sve se to objašnjava *dobrim* razlozima.

Međutim, ni dobre namjere ne pružaju uvijek pozitivne efekte niti pak dobri rezultati moraju biti takvim smatrani, čime se može objašnjavati što najbolji rijetko dobivaju nagrade koliko i time što oni pripadaju i drugom vremenu za koje njihovo doba nema razumijevanja. Kako svako vrijeme ima svoje vrijednosti, određeno vrijeme nagrađuje najčešće one koji mu se najviše približavaju, a takvi su najčešće tek neznatno iznad strogog prosjeka. Istina, prihvaćanju, odnosno zanemarivanju nekog djela doprinosi mnogo habitus njegova tvorca zbog toga što se ono ocjenjuje prema njemu, njegovu životnom stilu, društveno-političkom ili nekom drugom uvjerenju, iako ono ne mora biti izraz takvog ponašanja; naprotiv, može mu biti potpuno suprotno, ali neće izbjeći udes svog tvorca. Takva djela mogu biti ocijenjena objektivno tek iza smrti svog tvorca, a neka i izvan vremena u kome su nastala, što zavisi ponajprije od njihove tematike i njene vezanosti za one koji odlučuju u datom vremenu. Ne očekujem da će biti drugačije sa onim što stvaram.

U to me uvjerava rasprava »Raskorak između teorije i primjene u djelu dr. Rasima Muminovića 'Ljudskost i povijesnost'«,[1] privlačna dobronamjernošću i toliko opterećena nesporazumima da nisam mogao izbjeći reagiranje na nju. Naravno, u tome dominira potreba da svoju knjigu branim bar od nesporazuma ako je u toj verziji ne mogu osloboditi određenih nedostataka. Ipak, unatoč činjenici da je Mudrinićeva rasprava rađena studiozno i uglavnom smireno, bar što se tiče najvećeg dijela, ne treba ovdje očekivati da ću je hvaliti (zbog toga što bih tako posredno hvalio i svoje djelo), ili da ću napadati mislioca sa čijim se rezoniranjem ne slažem, jer cilj mi je da otklonim nesporazume iz poštovanja prema onima kojima je stalo do pravoga uvida. No kako će temeljitost i dobronamjernost rasprave moći da ocijeni samo onaj koji je pročita, zanemariću tu stranu i još iz jednog razloga: da bih uštedio prostor za otklanjanje nesporazuma.

Čini se da nepreciznosti i glomaznosti naslova rasprave korespondiraju neujednačenosti njena sadržaja i neadekvatnosti njenih sudova ili zaključaka, pa ću početi od njega sa željom da nesporazume otklonim ili svedem na najmanju

1. Hrvatska književna revija MARULIĆ 1/1981, str. 43—67.

mjeru, a razlike u gledištima pojasnim koliko god je moguće u granicama tolerancije njihovih razlika, imajući na umu dobru volju kritičara da izdašnije prikaže dobre strane moje knjige kao i to da joj je uglavnom dogmatski zamjerao, ne trudeći se da za to pribavi neophodne argumente.

Kao da je građen da zbuni, naslov »Raskorak između teorije i primjene u djelu dr. Rasima Muminovića 'Ljudskost i povijesnost'« asocira na neku teoriju o kojoj ćemo uzaludno nastojati da bar nešto saznamo iz rasprave uprkos tome što je ona neophodna da bismo utvrdili zbog čega stoji u raskoraku sa primjenom koju bi opet trebalo prikazati da bi se ustanovio spomenuti »raskorak«. Stvar je otežana i time što »Ljudskost i povijesnost« treba da predstavlja teorijsku raspravu pa bi joj se moglo zamjeriti da nije izvedena prema logičkim i metodološkim principima: naime logička principijelnost je legitimnost duha da je u stanju temeljiti svijet na vlastitoj logičkoj nužnosti koja se makar posredno provjerava praksom, bez koje nema logičke istine; ta principijelnost može biti nedovoljno zastupljena u nekoj teorijskoj raspravi i to onda dovodi do raskoraka između onoga što je teorija i onoga na što se ona primjenjuje; ili kako objasniti neku pojavu, doći do istine o njoj, znači definirati njene kauzalne determinante, tj. dovesti je u kauzalni nexus sa drugim pojavama, egzemplarno, objasniti naučni zakon znači podvesti ga pod neki univerzalniji zakon koji ga sobom obuhvaća i time objašnjava, to je aksiomatska eksplanacija logički meritorna za objašnjenje univerzalnih pojava. Otuda: poznavanje naučnih zakona uslov je znanstvene anticipacije i eksplanacije. Unutar logičke principijelnosti religijska problematika ispoljava manje-više alogičan karakter zbog čega primjena logičkog mišljenja dovodi do raskoraka između teorije i mišljenja na koje se logika ne primjenjuje. Zbog toga uporeñeno s kritičkim mišljenjem teološko nalikuje na zdravorazumsko nagañanje, ili uobičajno gatanje, koja ostaju u domenu vjerovanja čak i tamo gdje su pojave znanstveno utvrñene, kako je slučaj sa smrću.

No ako ćemo uzalud pogañati o čemu je riječ u naslovu Mudrinićeve rasprave, okrenimo se njenom sadržaju i zadržimo na stavu koji predstavlja ujedno i ocjenu moje knjige:

»Ovdje ćemo razmotriti djelo koje u svojim deklarativnim, apstraktnim postavkama zaslužuje punu pažnju i priznanje, ali kada se prizemljuje, kada govori o pojedinim konkretnim misliocima ili religiji, onda pokazuje začuñujuću uskoću i pristranost pa je teško shvatiti da je sve to napisao isti autor. Radi se o knjizi dr. Rasima Muminovića, predstavnika sarajevske filozofske grupe, koja — čini se — danas najviše uživa službenu podršku te je vrlo važno kakvim idejama taj centar diše.«[2]

Saznajemo: 1. da deklarativne, apstraktne postavke knjige zaslužuju »punu pažnju i priznanje«, mada iznenañuje izvjesnost da se to zove teorijom, 2. da govor »o pojedinim konkretnim misliocima ili religiji... pokazuje začuñujuću uskoću i pristranost«, što povezano s prvim znači: teorija, izražena »deklarativnim, apstraktnim postavkama, zaslužuje punu pažnju i priznanje«, ali primijenjena na konkretne mislioce ili religiju »pokazuje začuñujuću uskoću i pristranost« — contradictio in adjecto — i 3. da sam predstavnik »sarajevske filozofske grupe« koja uživa »službenu podršku«, što je neshvatljivo ako se zna da iza knjige »Ljudskost i povijesnost« stoji *sam* autor, odnosno njegov rad koji nije razlikovao dane i noći odvijajući se na tragu progresivne misli koju društvo cijeni i utoliko podržava, i tri godine čekanja (1975—1978) da knjiga izañe iz štampe, duže no što mu je trebalo da napiše novu — »Filozofija i praksa« — koja je već treću godinu kod izdavača.

No odbacimo li nepreciznosti i odreñenu neobaviještenost, ostaje izvjesnost da mi se u teoriji, tj. u »deklarativnim, apstraktnim postavkama« nema što zamjeriti, za razliku od njene primjene kada pokazujem »začuñujuću uskoću i pristranost« i da se utvrdi o čemu se uistinu radi. Nije li u pitanju drugi ugao gledanja, treba to utvrditi.

2. MARULIĆ, str. 43.

Filozofski ugao gledanja dopušta mi da respektiram prigovore sa izvjesnošću da prigovaraču nedostaje uvid u koncepciju moje knjige te u filozofijski karakter njena meditiranja. Budući u tom kontekstu Mudrinićeve zamjerke prerastaju u nesporazume koje treba otkloniti, to je neophodno naznačiti ugao mog gledanja i motive koji su me nosili dok sam pisao tu knjigu, razgraničiti ono moje od onoga na što se naslanjam i tome dodati da kritikom religije ne želim vrijeñati vjernike, kako bi se dalo zaključiti iz zamjerki koje su mi upućene.

Mom bavljenju problemom čovjeka u svjetlu marksističkog mišljenja prethodili su: 1. intenzivno studiranje Marxovih djela s ciljem da se definira problem povijesti u njima, što je bio predmet moje magistarske teze, 2. elaboriranje Blochove filozofije kao teme moje doktorske disertacije, kasnije publicirane, i 3. pasionirano studiranje tekstova Gaje Petrovića i drugih naših filozofa. U toj povoljnoj plodotvornoj filozofskoj atmosferi nametnulo mi se pitanje filozofijskog razumijevanja Marxova stava: »A korijen čovjeka jest čovjek sam«,[3] odnosno »da je čovjek najviše biće za čovjeka...«[4] i postalo temom »Ljudskosti i povijesnosti«. Tu je tačka na kojoj Mudrinićeve zamjerke dobivaju karakter nesporazuma. Da bi se odredila opravdanost ili neopravdanost tih zamjerki, treba odgovoriti zašto »Ljudskost i povijesnost« ima pet a ne više ili manje dijelova?

Radi odgovora na pitanje: što je čovjek? trebalo je ustanoviti što možemo relevantno reći o svijetu, a to je tražilo da se utvrde mogućnosti i granice filozofijskog mišljenja. Budući da su odgovarajući na to pitanje došli: Kant do agnosticizma Ding an sich,[5] a Hegel,[6] nazivajući svog slavnog prethodnika opreznim skolastičarem, do sistema panlogizma, trebalo je sistematski izložiti marksistički koncipiranu filozofijsku misao i to je predmet prvog dijela »Ljudskosti i povijesnosti«; u drugom dijelu pokušava se odrediti čovjekovo mjesto u univerzumu, u trećem negativna, a u četvrtom pozitivna strana ljudskog svijeta, dok peti dio tematizira zavičajnost.

Pokazalo se da je iz horizonta marksističkog filozofijskog mišljenja moguće odgovoriti na pitanje što je čovjek a da se ne zapadne u Kantov agnosticizam, Hegelov panlogizam ili u Feuerbachov senzualistički antropologizam (13—109).

Postavljanjem pitanja što je čovjek i iskušavanjem marksističkog mišljenja na njemu bavi se drugi dio »Ljudskosti i povijesnosti« (111—189). Našavši da je način postojanja svih bića kretanje, odreñeno je bliže da je krug najsavršeniji oblik kretanja mikro i makrostruktura (elemenata atoma kao i galaktičkih skupina) univerzuma izuzimajući jedino čovjeka koji se u njemu gubi, bilo da je prisiljen da se kreće u krugu malog radiusa ili da sluša intenzivno ponavljanje poznatih stvari. Iz toga da mu krug ne odgovara slijedio je zaključak da je čovjek iskočio iz njega pa da bi opstao, prinuñen je da stvara svoj svijet u univerzumu, što nije drugo do stvaranje povijesti, ili »nastajanje prirode za čovjeka«, kako je istakao Marx. Prema tome kao generičko biće čovjek je koliko biće prakse toliko i biće povijesti u kojoj se stvara ljudskost, čime se da objasniti što za Marxa postoji kao »jedna jedina znanost, znanost povijesti«.

U cilju korelativne provjere održivosti tih zaključaka sučelio sam fundamentalne koncepcije o ljudskoj prirodi s njima, i to od antike do naših dana, uključujući i mislioce o kojima je rečeno da su obračunati »po kratkom postupku«.[7] Budući da mi nije bio cilj prezentirati cjelinu njihovih antropoloških pogleda, već utvrditi njihov odnos spram odreñenja čovjeka kao društveno-povijesno-praktičkog bića, skicirao sam antropološke poglede prezentiranih mislilaca tog tako dugog razdoblja, trudeći se da to budu doista reprezentativni predstavnici svih orijen-

3. Marx-Engels, Rani radovi, Naprijed, Zagreb 1976, str. 98.
4. Ibid. 99.
5. Kanst Werke, Akademie Textausgabe, Bd. III, Berlin 1968, 141.
6. G. W. F Hegel, Werke in zwanzig Bänden, Frankfurt/M 1970, Bd. 3, S. 28.
7. MARULIĆ, 51.

tacija i u skladu s tim njihova djela u kojima je najjače došao do izraza njihov uklon ka antropološkoj problematici. Zbog toga nije isključena mogućnost prigovora kako na izbor reperezentativnih mislilaca određenih razdoblja tako i na djela koja ih prezentiraju, na opseg koji im je dat u knjizi, ali ne i na ocjenu njihove orijentacije i naznaku fundamentalnih odrednica ljudske prirode, mjerenih u konfrontaciji sa marksističkim određenjem te prirode. Da je Mudrinićeva kritika imala to u vidu, izostale bi neosnovane zamjerke u povodu Sartrea, Camusa, Kierkegaarda i personalista (E. Mouniera), dakle ne bi bilo »obračun(a) po kratkom postupku« koji uistinu ne postoji.

Polazeći od Blochova stava da se bit neke pojave najpotpunije spoznaje u njenoj genezi, razmatrao sam čovjeka kako s obzirom na njegovu bilost tako i u odnosu na njegove latencije i tendencije, odnosno mogućnosti onoga što bi mogao biti.

Bilošću se bavi treći dio moje knjige, pod naslovom »Razbijeni povijesni supstrat« (191—275), u kome razmatram onu stranu povijesti koja ne dopušta ili bar sputava afirmaciju humanuma. Privatno vlasništvo kao baza klasne povijesti uslovljava već prema stupnju razvoja proizvodnih snaga različite oblike alijenacije, razotkrivajući humanum u mithosu kao tendenciju nadvladavanja kolektivne svijesti gentilne zajednice, nacionalnost kao povijesni individualitet, religijske nakane što svojim nevjerstvom uslovljavaju strahotne posljedice, alijenaciju u oblicima reifikacije i fetišizacije te napokon ideologiju u dvojakom značenju duhovne alijenacije i revolucionarne transformacije. Fenomenu religije ubrzo ću se vratiti.

Pozitivna strana povijesti predstavljena je pod naslovom »Ka autentičnom humanumu« (277—382) signaliziranjem natklasnog karaktera umjetnosti, ukazom na kreativnost ljudske prakse, nagovještavanjem biti i smisla kulture, skiciranjem svijeta vrijednosti te osvjetljavanjem duha slobode i upozorenjem na mogućnosti povijesne zakonitosti, naglašavajući da u njima dominira ljudskost. Uprkos tome što je knjiga mogla biti završena time, uslijedio je dio »Zavičajnost« (385—477) u kome je trebalo prikazati hod svijeta zavičajnosti naspram čega se mogla pregnantnije odraziti pretpovijesnost dosadašnjeg svijeta i s obzirom na knjigu uspostaviti ravnoteža sa njenim prvim dijelom, još jedan razlog zašto je bilo potrebno pet dijelova. Ako jednog dana ta problematika bude izložena u pet tomova, što zasad zavisi samo od toga da li ću naći izdavača, sigurno je da će biti manje prigovora, štaviše, da će otpasti ovi sadašnji.

Čujmo ponajprije Mudrinićevu ocjenu »Ljudskosti i povijesnosti« nakon što je istakao pojavljivanje određenih knjiga, intoniranih kritički prema religiji:

»Je li knjiga dr. R. Muminovića *Ljudskost i povijesnost* (»Svjetlost«, Sarajevo, izdala je i ovu Muminovićevu knjigu i Ćimićevo *Socijalističko društvo i religija)* nastavak te naučne i humane inspiracije u odnosu prema religiji i vjernicima kojom su prožete knjige E. Ćimića i A. Krešića? Kategorički tvrdim da ‚Ljudskost i povijesnost' što se tiče religije nije ni naučno ni humano djelo.«[8]

Uzalud ćeš, čitaoče, pitati na čemu se zasniva ta kategoričnost ako se ne prisjetiš da je u pitanju mišljenje kome nisu potrebni dokazi, jer ono se povodi za osjećajima na kojima se inače temelji religiozno uvjerenje. Ipak, čujmo ga dalje, možda ćemo čuti neke »razloge«:

»Upravo u tom krugu objavljuje se knjiga R. Muminovića *Ljudskost i povijesnost* koja u odnosu prema religiji i vjernicima ne pokazuje ni ljudskosti ni sluha za povijesne istine. Ne znam da li se što pristranije i jednostranije u odnosu na religiju pojavilo u Jugoslaviji nekoliko posljednjih godina. Staviti naslov ‚Dijalog marksizma sa teologijom' a u stvari pisati ne samo o sukobu marksizma s religijom nego i nenaučno govoriti o ‚trajnom sporu religije i filozofije' (to je ujedno i jedan od naslova u knjizi) znači namjerno izokretati činjenice i slijepo prelaziti preko takvih povijesnih fakata kao što je Drugi vatikanski koncil ili kao što je dijaloško gibanje između kršćana i marksizma. Da, Drugi vatikanski koncil ne

8. MARULIĆ, 62.

postoji za R. Muminovića... Nigdje ga ne spominje ni jednim slovom. Isto tako prešućuje i fenomen dijaloga.«[9]

Prema tome autor »Ljudskosti i povijesnosti« ne pokazuje »prema religiji i vjernicima« ljudskosti niti pak ima sluha »za povijesne istine«, te je otuda logično što je teško ustanoviti »da li se što pristranije i jednostranije u odnosu na religiju pojavilo u Jugoslaviji nekoliko posljednjih godina«. Ako se zapitamo prema kojoj religiji i vjernicima ispoljava odsustvo ljudskosti i za koje to »povijesne istine« nema sluha pisac »Ljudskosti i povijesnosti«, nećemo što se tiče prvog pitanja moći da navedemo nijednu religiju niti vjernike bilo koje konkretne religije, a što se tiče drugog pitanja, Mudrinić će nam pomoći da odgovorimo: to su 1. »dijaloško gibanje između kršćana i marksizma« i 2. »Drugi vatikanski koncil«. Ali tada nastaje neizbježno pitanje: kako će neko biti pristrasan prema svim religijama i religioznim ljudima, a opet biti lišen pristrasnosti onaj koji neće da zna ni za jednu religiju *izvan svoje* i koji naziva slijepim prelaženjem onoga koji ne ističe »Drugi vatikanski koncil« i »dijaloško gibanje između kršćana i marksizma« kao da postoje »koncili« samo u jednoj konfesiji i dijaloška gibanja isključivo između »kršćana i marksizma«. Zar neko ko polazi sa takvih pozicija ima hrabrosti da mi pripisuje pristrasnost, jednostranost, slijepo prelaženje preko činjenica, izvrtanje povijesnih istina i sl.?

Ipak, pogledajmo u čemu je moj »neljudski« odnos spram religije i vjernika uprkos tome što ne možemo imenovati bilo koju od religija i religioznih uvjerenja poznatih dosadašnjoj povijesti.

»Religijske nakane i humanum« naslov je dijela koji tematizira fenomen religije, i to kroz slijedeće podnaslove: »1. Pobuna protiv smrti, 2. Autoritet i kritičko mišljenje, 3. Smrt tijela i besmrtnost duše, 4. Emocionalnost i relativnost spoznaje, 5. Religiozni strah i razboritost, 6. Dijalog marksizma sa teologijom, 7. Trajni spor religije i filozofije, 8. Socijalizam i religija«. — »Dijalog marksizma sa teologijom« je, dakle, 6. podnaslov, a ne naslov dijela knjige, kako bi se dalo zaključiti iz kritičareva teksta, dok je »Trajni spor religije i filozofije« čak na 7. mjestu, u kritičarevu tekstu egzemplaran dokaz da »nenaučno« govorim.

Iz glavnog naslova (»Religijske nakane i humanum«) očito je da se religijske nakane hoće dovesti u vezu sa humanumom i to je ono što ne dopušta udaljavanje od naznačenog cilja, impliciranog u naslovu trećeg dijela knjige (»Razbijeni povijesni supstrat«), čije realiziranje treba da pokaže kako su religijske nakane uticale na afirmaciju, odnosno negaciju humanuma. Razmatranju tog fenomena nudila se enormno bogata povijesna baština iz koje sam izveo logički, dakle nepristrasno, stavove: 1. da se religija prva pobunila protiv smrti, ispoljavajući krajnje humanu nakanu i 2. da je vremenom svoju humanu nakanu izvrnula u svoju suprotnost.

Razmatrajući njen pristup pojavama u svijetu (Pobuna protiv smrti) i dovodeći to u vezu sa kritičkim mišljenjem (Autoritet i kritičko mišljenje), nametnuo mi se logičan zaključak: kada ne bi bilo smrti, postojanje boga bilo bi za ljude isto onako suvišno kao što je suvišno pozivanje njega da nas spasi smrti, jer smrti nije manje, odnosno života više, ako se oslanjamo na njega. Ali čežnja za besmrtnošću nalaziće ga sve dotle dok njeni nosioci ne shvate da se iluzornim željama ne mogu zadovoljiti stvarne ljudske potrebe i dok se ne izmire sa nepobitnom istinom da su danas »homo, a sutra humus«. Nadovezujući na to razmatranje »Smrt tijela i besmrtnost duše«, »Emocionalnost i relativnost spoznaje« te »Religiozni strah i razboritost« uslijedilo je da je smrtnost tijela znanstveno objašnjena bar onoliko koliko je izvjesno da je besmrtnost duše iluzorna hipoteza mitološkog porijekla, zbog čega samo snaga emocija i relativnost spoznaje određenih pojava uslovljavaju nastajanje iluzije o onostranosti života, o »drugom svijetu« nakon smrti, gdje čovjek tobože treba da nastavi život. Budući da je religija u tom domenu preuzela mitološke momente, koje kritičko mišljenje ne prihvaća, to je na toj relaciji »Trajan spor religije i filozofije« koji se može pratiti

9. MARULIĆ, Idem.

u antici kod elejaca i pitagorejaca, u srednjem vijeku na relaciji nominalizam — »realizam« — konceptualizam, u novom vijeku kod mislilaca koji uskoro slijede, a da ne govorimo danas, kao sukob dogmatskog i kritičkog mišljenja koji i danas traje, ali to nije ono negativno, naprotiv, negativno je to što je neprihvaćanje bogova (u politeizmu), odnosno boga (u monoteizmu) koliko i besmrtnosti duše, otjeralo u smrt više ljudi i proizvelo stradanja nego svi ratovi u povijesti. To su uz osvjetljavanje biti religije istakli: Spinoza, Voltaire, Feuerbach, Marx-Engels, Kautsky, Rože (Religija i moral), Bošnjak, da spomenem tek neke, pa je u njihovu stilu bilo deplasirano razmatrati taj fenomen.

Sa tih pozicija i na osnovu revolucionarnih transformacija našeg društvenog bića nametnuo se problem dijaloga marksizma i teologije, daleko manje u smislu dijaloga što su ga vodili B. Bošnjak i M. Škvorc,[10] znatno više u značenju konfrontacije dogmatske svijesti i revolucionarne prakse, starog čovjeka i novog društva, u znaku spoznaje da čovjek novog društva treba da bude na proleterskom stajalištu, stajalištu, kako bi Marx rekao, »ljudskog društva ili podruštvljenog čovječanstva«, za koje je religiozan čovjek još uvijek nesposoban, tj. neizgrađen. Tolerancija što je dopuštaju različita stajališta religije i društva u izgradnji ne ide dalje od stajališta religiozno-parcijaliziranog teologizma i povijesno konstruktivnog socijalističkog humanizma, dakle od različitih ciljeva koji ne dopuštaju dovoljno kritički diskurs. Samo zahvaljujući trezvenosti i realističnosti socijalističke svijesti moguća je koegzistencija takvih nepomirljivosti, kakve u biti predstavljaju religija i socijalizam.

»Religija i socijalizam su nepomirljivosti društvenog bića koje nemaju povijesne šanse prijeći u otvoreni rat niti humanističke snage za izmirenje. Dok se religija samo prividno bori za čovjeka, stvarno protiv njegova ljudskog dostojanstva, podsjećajući ga na smrt pred kojom je i sama nemoćna, socijalizam probija put ka čovjekovom ethosu, ostvarujući povijesne šanse uspostavljanjem dominacije humanuma.

Kao čedo revolucije čiji su radikalni poduhvati usmjereni razbijanju svega nazadnog, reakcionarnog, okoštalog, što se svojom zamrlošću opire inovaciji, socijalizam mora doći u sukob s religijom. Budući da nezadrživo ruši sve što se ispriječilo na putu progresa, u što ulazi i religija kao iluzorno obećanje o onostranoj sreći, socijalizam ne može svoju bitku s religijom odložiti za neko drugo vrijeme niti napustiti svoj radikalno-povijesni put, zbog čega bi morao dopustiti religiji da se miješa u ono što on stvara.«[11] Socijalizam, dakle, tolerira religiju radi čovjeka još neemancipiranog od nje, a ne radi njenih drugih osim povijesnih vrijednosti, stvarajući uvjete kojima su religiozne iluzije nepotrebne. »Socijalizam je progoni iz društvenog medija, ali ne i iz uvjerenja pojedinca, gdje je, zapravo, njeno izvorno stanište... Socijalizam na sadašnjem stupnju, dakle, ne ide bez religije ako priznaje da je čovjek *prius* i *primat* društvenog života. Ali socijalizam se, s druge strane, bori protiv religije stvaranjem uvjeta za emancipaciju ličnosti od mnogih ostataka prošlosti u koje spada i religija. Njegova bitka s religijom je bitka protiv uvjeta koji stvaraju religiozne predstave o svijetu i čovjeku, protiv *‚iluzorne sreće'* kako bi mogao postići ‚stvarnu sreću'. Predočavajući mu stanje kome je religija potrebna, sugerira mu mijenjanje uvjeta koji rađaju u njegovoj svijesti religiozne predstave. Ako ga time prividno ‚razočarava', ona mu pomaže da oblikuje svoju stvarnost kao čovjek ‚koji je došao do razuma'.«[12]

Tako sam u svojoj knjizi pokušao opisati odnos religije i socijalizma u društvu koje se izgrađuje na socijalističkim osnovama. Misli li neko o tome drugačije, niko nema pravo da mu ospori da to i pokaže, ali ako za nešto tako nema argumenata, trebalo bi bar da ne optužuje.

U cilju ukaza na prevladavanje sukoba između religije i filozofije citirao sam misao prof. B. Bošnjaka, jednog od najvećih autoriteta u dominiumu filozofije

10. B. Bošnjak i M. Škvorc, Marksist i kršćanin, Zagreb 1969.
11. Rasim Muminović, Ljudskost i povijesnost, Sarajevo 1978, str. 248.
12. Ibid., str. 249.

religije današnjice, a da bih skrenuo pažnju na to što religija čini od čovjekova dostojanstva kada joj se čovjek prepusti, parafrazirao sam slijedeći Marxov tekst o religiji:

»Ona je fantastično ostvarenje čovjekova bića, jer čovjekovo biće ne posjeduje istinsku zbiljnost. Borba protiv religije je, dakle, posredno borba protiv onoga svijeta, čija je duhovna aroma religija.

Religijska bijeda je jednim dijelom izraz zbiljske bijede, a jednim dijelom protest protiv zbiljske bijede. Religija je uzdah potlačenog stvorenja, duša svijeta bez srca, kao što je duh bezdušnih prilika. Ona je *opijum* naroda.

Prevladavanje religije kao *iluzorne* sreće naroda zahtjev je njegove *zbiljske* sreće. Zahtjev da napusti iluzije o svome stanju jest zahtjev da napusti stanje u kome su iluzije potrebne. Dakle, kritika je religije u klici kritika doline suza čiji je oreol religija.

Kritika je potrgala imaginarno cvijeće s lanca ne zato da bi čovjek nosio lanac bez fantazije, bez radosti, nego da bi lanac odbacio i brao živi cvijet. Kritika religije razočarava čovjeka da bi mislio, radio, oblikovao svoju zbiljnost kao razočaran čovjek, kao čovjek koji je došao do razuma, da bi se kretao oko samog sebe i time oko svog zbiljskog sunca. Religija je samo iluzorno sunce koje se okreće oko čovjeka dotle dok se on ne bude kretao oko samog sebe.«[13]

Prećutkujući i Bošnjaka i Marxa moj kritičar izjavljuje, kako je već istaknuto, da mu nije poznato »da li se što pristranije i jednostranije u odnosu na religiju pojavilo u Jugoslaviji nekoliko posljednjih godina«,[14] što je posve dovoljno da ospori naučnu i humanističku vrijednost moje knjige, zaboravljajući da njegov sud bar isto toliko vrijedi za prećutane mislioce, i to s razlogom koji nije teško naslutiti. U tom stilu, istina, uzaludno pokušava prikazati Blocha teistom bar onima koji poznaju filozofski opus tog mislioca, ili su makar čitali »Atheismus im Christentum«,[15] odnosno pripisuje mi »ideološki monopol« i tobožnje »podvale« koje udaljavaju »od suradnje«[16] i sl. Ostaje mi, ipak, nejasno kako je Marx mogao uživati taj »ideološki monopol« i da li se i on služio »podvalama« kojima se tobože služim ja?

Međutim, nakon takvih izjava ne ostaje mi drugo do da baš njih uzmem za dokaz o nemogućnosti dijaloga sa mišljenjem koje se ili logički ne zasniva ili se diskurzivno ne argumentira. U stvari, dok naučnik argumentira svoje tvrdnje reprezentativnim i primarnim faktima, filozof svoje sudove logički zasniva nastojeći da ih dovede u vezu sa empirijom, moj kritičar traži da mu se vjeruje na riječ kada proglašava nenaučnim i nehumanim ono što mu se ne svida. Takvima ne ide u glavu da legitimnost religioznog uvjerenja ima svoje granice u subjektivitetu i da njegovim transcendiranjem narušava autonomiju sopstvene egzistencije. Društvo u kome živimo i koje izgrađujemo definiralo je status religije u svojim okvirima kako bi osiguralo integralnost i autonomnost čovjekove ličnosti u tom dominiumu. Ono je time zaštitilo religiju od anarhističkog odnosa svojih članova prema njoj, ali i njih od religioznih tendencija da im se suvereno nametnu. Otuda svako miješanje u slobodu individualnih uvjerenja i njihovih ispoljavanja značilo bi povredu suvereniteta i integriteta ličnosti, ali ne samo u odnosu na teiste nego i s obzirom na ateiste, što egzemplarno znači: onako kako ateist nema pravo da se miješa u poslove teiste dok su ovi u granicama teističke legitimnosti, tako i teisti nije dopušteno da ugrožava status njegova ateizma, jer prigovarajući ateisti što ne vjeruje, teist pretvara svoje vjerovanje u ideologiju koja uzurpira slobodu vjerovanja i osjećanja drugog i ima za posljedicu ukidanje vlastite slobode. Pošto je vjerovanje religioznog karaktera subjektivno, ne može ga ispoljavati drugi za nas, a to znači da mu ne pripada kolektivnost. To što ga obavljaju kolektivno

13. Marx-Engels, Rani radovi, op. cit. str. 91.
14. MARULIĆ, 62.
15. Ernst Bloch, Atheismus im Christentum, Suhrkamp, Frankfurt/M 1968.
16. MARULIĆ, 63.

vjernici prevazilazi njegove autohotne i autonomne granice pa može služiti i izvanreligioznim svrhama, u što ovdje ne želim ulaziti.

Obuzdavanje religioznog uvjerenja da se nametne drugima ne znači uspostavljanje monopola nad njim, već zahtijevanje da ono ostane u okvirima svoje legitimnosti. Otuda je bitka socijalizma sa religijom zapravo aktivnost da religija ostane u svojim okvirima, na jednoj, i da se stvore uslovi emancipacije ličnosti, na drugoj strani. Time što demistificira određene pojave uključujući i religiozne, kritička misao ne atakira na slobodu vjerovanja ličnosti. To ističem stoga što identificiranjem moje djelatnosti sa ideološkim monopolom Mudrinić pokušava da me predstavi ideološkim batinašem koji koristi ideološki monopol kao silu u vršenju nasilja nad nezaštićenim vjernicima, što je u inflagrantnoj suprotnosti sa logikom koju primjenjujem u ekspliciranju pojave i sa mojim neskrivenim oslanjanjem na progresivnu misao ljudskog roda.

Nedovoljno pažljivo čitanje »Ljudskosti i povijesnosti« stvorilo je nesporazume koji su predstavljeni kao zablude i podvale, označene s obzirom na konkretne mislioce obračunom »po kratkom postupku«, a u odnosu na religiju kao nešto krajnje pristrasno, jednostrano, nenaučno i ahumano. Nadam se da umjesto o uskostima i pristrasnostima koje su mi bile pripisane možemo sada govoriti o nesporazumima, nastalim iz nedostatka uvida u cilj knjige i filozofskog tretmana religije, a što se tiče zabluda, one nedokazane postaju psovke koje mogu pripadati samo svojim tvorcima kao dokaz njihove neprimjerenosti poslu koga su se prihvatili. Da bih u konkretnom slučaju umanjio njihov psovački ton, pokušao sam da ih ne uzmem ozbiljno, ali uprkos tome nisu mogle biti tretirane bezazlenim šalama, a što su, nadam se da to govori moj tekst.

Sarajevo, 25. april 1981.

Rasim Muminović

Ljudskost, dijalog i međusobnno poštivanje

Apel dr. Rasimu Muminoviću za toleranciju prema vjernicima

Dosljedan i praktičan humanizam smatram glavnom potrebom današnjice. Budući da djelo dr. R. Muminovića »Ljudskost i povijesnost« obrađuje to područje, osvrnuo sam se na nj u svom prikazu »Raskorak između teorije i primjene u djelu dr. Rasima Muminovića 'Ljudskost i povijesnost'« (»Marulić« 1/1981). Dr. R. Muminović poslao je žučni odgovor na taj prikaz. Neću se osvrtati na ono što se odnosi na mene osobno (tako mi npr. spočitava alogičnost i psovanje), nego na njegovu — ponovo očitovanu — netolerantnost prema vjernicima. Deklamirati o ljudskosti, a gledati u vjernicima manje vrijedne ljude koji su za »ljudsko društvo« »još uvijek nesposobni, tj. neizgrađeni« za mene je nedosljednost što sam naznačio riječju »raskorak«, a to bi zaslužilo i mnogo goru oznaku.

Tvrdim da je autentična vjera prožeta ljubavlju i etikom, a to je srž humanizma (što je druga riječ za socijalizam).

1. Ljubav, ethos i religija

Počnimo od onog u čemu se slažemo. To je isticanje važnosti ljubavi. Podsjetit ću na neke misli iz knjige dr. R. Muminovića koje sam citirao u svom ranijem prikazu. Krajnji cilj povijesti svijeta jest međusobno poštivanje i ljubav, prema izreci: »Homo homini deus« (»Čovjek čovjeku bog«). Ljubav vodi k zavičajnosti — ethosu.

»Ethos je u stvari žiža kroz koju se lome radosti i boli, smisao i besmisao, humanizam i satanizam.« (»Ljudskost i povijesnost«, str. 417.) Kršćani će se s takvim naglaskom ljubavi i etike potpuno složiti. Ljubav i etičke vrijednosti jesu srž suvremenog kršćanstva. Kao potvrdu neću navoditi kršćanske, nego marksističke autore. Evo o tom nekoliko misli Esada Ćimića, marksističkog stručnjaka za religiju:

»Evo središnje zapovijedi: 'Ljubi Gospodina Boga svoga svim srcem svojim, svom dušom svojom i svom pameti svojom!' To je najveća i prva zapovijed. Druga je toj jednaka: 'Ljubi bližnjega svoga kao samog sebe!'

Ovo su dvije strane *jedne* zapovijedi. One se uvjetuju: '... nema ljubavi prema Bogu bez ljubavi prema čovjeku, stvorenju koje On najviše ljubi.' 'Tko ne ljubi svoga brata koga vidi, ne može ljubiti Boga koga ne vidi' (1 Iv 4, 20)...

Izvanredno imponuje što najnovija misaona gibanja unutar Crkve ne previđaju uzroke mnogih zala koja muče savremeno čovječanstvo. Upućeni smo opet da citiramo, jer ne bismo ni mi, kao marksisti, mogli napisati: 'Kršćanin nije manje pozvan negoli humanist ili marksist da se zanima za zemaljski razvoj. Naprotiv! Ljubav koju učimo od Isusa i uvjerenje da dobrota dolazi od Boga, čini kršćanina da se na zemlji osjeća kod kuće više nego itko drugi. On se bori protiv bijede života svim silama koje posjeduje.'« (E. Ćimić, »Drama ateizacije«, Sarajevo, 1974. str. 42—43.)

E. Ćimić kaže za Bibliju da je »prava etička poema« (isto, str. 40) i da se kršćanski etički postulati skladno »inkorporiraju u sistem kulturno-etičkih vrijednosti samoupravnog socijalizma« (isto, str. 42). On također ističe da »religija nalazi svoju šansu za uspjeh u svijetu u tome što postaje sve više *moralna*, a sve manje *politička* sila« (isto, str. 38).

Podsjetit ću i na djelo Andrije Krešića »Kraljevstvo Božje i komunizam« o kojem sam pisao u svom prikazu. A. Krešić ističe značaj kršćanskog načela ljubavi koji se odnosi na sve ljude. »Kraljevstvo Božje« kao izraz idealne društvenosti poistovjećuje se s ovosvjetskim stanjem ostvarenog humanizma i zato A. Krešić svraća pažnju na nove mogućnosti teorijskog i praktičnog susretanja kršćanstva i komunizma. Spominje Ernsta Blocha koji ukazuje na mogućnost da se Biblija čita »i očima Komunističkog manifesta« i da kršćanstvo ponovo stupi u savez s revolucijom nakon onog saveza iz doba seljačkih ratova.

O Blochu sam i ja pisao u svom prikazu. R. Muminović mi spočitava da uzaludno pokušavam prikazati Blocha teistom. To mi nije bila namjera. Ja sam tvrdio — a to R. Muminović nije ni pokušao pobiti — da E. Bloch ne suprotstavlja kršćanstvo i socijalizam, nego je dapače naglasio da se socijalizam najprije pojavio u obliku teologije. On govori o »synergizmu«, tj. suradnji Božje milosti i ljudskih prirodnih moći, u prvom redu razuma kao »lumen naturale« (»prirodno svjetlo«). Za Blocha je Ljubav — Agape glavna kategorija kršćanstva. Pojam starozavjetnog »Jahve« ustupio je mjesto najljudskijem »Sinu čovječjem«. Bloch govori o autentičnom humanizmu kao o novom nebu na novoj zemlji. Socijalizam kao utopija mnogo je stariji od 19. stoljeća. Ta utopija bila je uvijek religijska.

Kao što sam već naveo u prikazu i sam R. Muminović u svom ranijem djelu »Filozofija Ernsta Blocha« (Beograd, 1973) kaže da se ideja o stapanju religije i revolucije stalno provlači kroz Blochovo djelo »Geist der Utopie« (»Duh utopije«). Ponavljam dio većeg citata iz mojeg prikaza gdje R. Muminović piše:

»Biblija je donijela svijetu 'totalnu ekspanziju humanističke nade', pa kao i sva velika djela kulture stoji otvorena prema budućnosti.«

2. *Religija i socijalizam od Weitlinga do Walense*

U djelu »Marksistička misao i religija« (»Svjetlost«, Sarajevo, 1980) dr. Ivana Cvitkovića piše »da se komunistički pokret pojavio i prije Marksa, i to u religijskom obliku. Marksov doprinos tom pokretu bio je baš u kritici te njegove religijske zanesenosti...« (Str. 118.) Marx je naime kritizirao Weitlinga i Kriegea (poznata je »Okružnica protiv Kriegea«) koji su bili pod uticajem francuskog svećenika Lamennaisa. U pogovoru knjizi »Čovječanstvo kakvo jeste i kakvo bi trebalo biti« (»Grafos«, Beograd, 1975) W. Weitlinga govori se o Lamennaisu koji je svoju oštru kritiku društvenih nepravdi zasnivao na kršćanstvu. Za spomenuto Weitlingovo djelo kaže se na istom mjestu: »To je, pre svega, originalno iznošenje projekta komunističkog društvenog uređenja, zasnovanog na jevanđeljima.« (Isto, str. 60.) Ističe se da je Weitlingovo kršćanstvo iskreno i aktivističko.

Čuli smo kako I. Cvitković pripisuje Marxu u zaslugu što se borio protiv religije. Dakle nastojalo se da se religijski elemenat što više izgura iz socijalističkog pokreta, a ujedno se prigovara da je religija neborbena, pasivna, opijum.

Ideja povezanosti religije i socijalizma doživljava svoju renesansu usprkos mišljenju nekih marksista kao i R. Muminovića da je za socijalističko društveno uređenje »religiozan čovjek još uvijek nesposoban, tj. neizgrađen«. Tako je poznat pokret »kršćani za socijalizam« koji je nastao na tlu Latinske Amerike, odakle se proširio u Evropu. Časopis »Naše teme« (br. 10/1977) dao je prikaz knjige »Christiani per il socialismo« u kojoj se obrađuje povijest, problematika i perspektive tog pokreta.

Danas je vrlo aktualno društveno previranje u Poljskoj. Sindikat »Solidarnost« ističe u svom programu četiri osnove: patriotizam, religiju, socijalizam i demokraciju. Dakle religija i socijalizam se ne suprotstavljaju, nego dopunjuju i surađuju.

U francuskom časopisu »L' Express« bila je karikatura koju je prenio njemački list »Der Spiegel«: Walensa kleči sklopljenih ruku na molitvu, a pred njim zaplašeni bježe Marx i Brežnjev. Riječi ispod karikature glase: »Bauk kruži unaokolo — proletarijat« (»Ein Gespenst geht um — das Proletariat«).

Marx kao svestrani intelektualac s kim se po znanju nije mogao mjeriti ni školovani ruski plemić Bakunjin lako je ušutkao zanatliju i samoukog proletera Weitlinga. To je bilo u prvoj polovici prošlog stoljeća. Danas, u drugoj polovici 20. stoljeća, u državi gdje ima na tisuće intelektualaca marksista, Walensa, isto tako zanatlija kao i Weitling, pokazao je i dokazao da je osim teorije o marksizmu potrebna i korisna za socijalizam i religija, i etika.

Još nešto. Karikaturist je istakao Marxov i Brežnjevljev strah, a mirnoću i nadmoć proletera Walense. Na žalost, nije baš sasvim tako. Taj poljski demokratski socijalizam »odozdo« osim opasnosti da se spontanost ne izrodi u kaos osjeća strepnju da ne bude tenkovima prisiljen da se ponovno podvrgne etabliranom i ortodoksnom socijalizmu »odozgo«. Ali i ako bude poljski radnik i nasilno ušutkan, jedna istina ostat će bjelodana: religija ne smeta autentičnom socijalizmu — kako tvrde nedemokratski borci za ateistički ideološki monopol — nego mu daje poticaj i puninu u humanosti, raznovrsnosti i bogatstvu. To je nova spoznaja koju je talijanska komunistička partija već prihvatila te više u svom programu ne insistira na ateizmu i filozofskoj monolitnosti. Marksizam je preuzeo ateizam od buržoazije. Međutim, dok je buržoazija relativno brzo shvatila da nije bitno da li je netko vjernik ili ateist i kakvu filozofiju, odnosno pogled na svijet zastupa, nego da je važno da li prihvaća ekonomski i politički sistem, socijalizam se, na žalost, još uvijek ne može osloboditi balasta borbe za ateističko čistunstvo i tako sam sebi onemogućava da se očituje u svojoj prirodnoj, demokratskoj i humanoj privlačnosti.

Ideja o suradnji i konvergenciji između religije i socijalizma nije u Poljskoj nova. Njoj je cijeli svoj život posvetio Boleslaw Piasecki. Taj hrabri borac otpora i društveni radnik bio je u zatvoru i u predratnoj Poljskoj, i za vrijeme njemačke okupacije, i po oslobođenju. Čim je 1945. pušten iz zatvora, okupio je svoje suborce i počeli su izdavati tjednik »Dzis i Jutro« (»Danas i Sutra«). Iz tog kruga

nastalo je katoličko-socijalističko udruženje »Pax«. Stalno ističu tri svoje osnove: poljski patriotizam, katolicizam i socijalizam. Te ideje ugrađene su i u novi sindikalni pokret »Solidarnost«.

3. *Dijalog i suradnja na humanističkoj osnovi*

Za R. Muminovića »Religija i socijalizam su nepomirljivosti društvenog bića koje nemaju povijesne šanse prijeći u otvoreni rat niti humanističke snage za izmirenje.« On je, kako sam kaže, daleko manje raspoložen za dijalog što su ga vodili B. Bošnjak i M. Škvorc, a znatno više za konfrontaciju. Kako je za R. Muminovića B. Bošnjak »jedan od najvećih autoriteta u dominiumu filozofije religije današnjice«, pokazat ću da B. Bošnjak ima drukčije stanovište o dijalogu nego R. Muminović. Iako je B. Bošnjak davao i izjave o protivrječnosti socijalizma i religije i o nužnom sukobu marksističkog socijalizma i religije, on je evoluirao i zagovarao dijalog. Tako u zborniku »Religija i društvo« (Stvarnost, Zagreb, 1969) on piše: »U koegzistenciji različitih realiteta smisao dijaloga je u tome da se vidi da li postoji područje gdje se svi mogu sjediniti bez obzira na različita uvjerenja. (...) Iako tu postoji još dosta nepovjerenja, ipak pokušaj sporazumijevanja i razumijevanja uvijek će dalje dovesti nego anatema.« (Str. 34.)

Značajan je članak B. Bošnjaka »Ideja humanizma između ideologiziranog marksizma i politiziranog kršćanstva« (»Praxis«, Zagreb, br. 1/2 — 1970). Tezi: čovjek je čovjeku vuk — on suprotstavlja Senekinu misao: čovjek je čovjeku svetinja (»homo homini res sacra«). Zalaže se da kategorija ljubavi postane dominantna. Nije važno da li se ideja humanizma izražava biblijskim izrekama ili Kantovim kategoričkim imperativom. »Ako na primjer kažem: ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe, onda je to humanistički zahtjev, i ne bi smjelo biti zapreke, da se to shvati kao općečovječanski princip djelovanja.« (Str. 102.) On zagovara »Oblik humanizma u kojem bi svaki čovjek mogao sebe afirmirati bez razlike na bilo koju njegovu posebnost (vjera, rasa, politička pripadnost, ideologija, filozofija i sl.) ...« (str. 104—105). »Kad smo rekli da u povijesnim odnosima smisao djelovanja može biti jedino u izgradnji pravednog i slobodnog društva, onda to može svatko prihvatiti...« (Str. 106.) O istoj temi drugom zgodom B Bošnjak se još plastičnije izrazio naglasivši da je humanizam jedinstven. To znači da nema ni kršćanskog ni marksističkog humanizma, nego samo humanizam bez ikakvih drugih određenja. Humanizam ili jest humanizam ili nije.

4. *Prigovori Rasima Muminovića*

Autor mi spočitava da sam pristran i da ne želim znati ni za jednu religiju osim svoje. Ne znam na temelju čega dolazi do ovakve konstatacije. Ako se nisam izjašnjavao o drugim vjerama, to nipošto ne mora značiti da o njima mislim loše i pristrano. Jednostavno: govorim o onom što mi je više poznato. A kad je R. Muminović to spomenuo, iskoristit ću priliku da podsjetim na jedan dosad jedinstven pothvat u Jugoslaviji. Radi se o zborniku »Vjerske zajednice u Jugoslaviji« (»Binoza«, Zagreb, 1970) čiji je urednik bio Zlatko Frid. Suradnici su marksisti i teolozi, odnosno predstavnici raznih religija: katolicizma, pravoslavlja, islama i Baptističke Crkve. U svom pogovoru Z. Frid je istakao da autori ove knjige imaju različita osnovna uvjerenja, ali u njihovim raspravama dominira ideja humanog odnosa među ljudima, međusobnog poštivanja i suradnje. Svi zastupaju gledište da se samoupravno socijalističko društvo ne može graditi protiv vjernika kao ni bez njih i da u društvu treba osigurati i slobodu vjerovanja i slobodu nevjerovanja.

Potpuno podržavam takvo mišljenje.

R. Muminović uporno tvrdi da religiozno uvjerenje nije argumentirano, nego da je posve subjektivno. Sam često spominje grčki glagol »thaumasein« — čuditi se. Promatranje i proučavanje prirode zadivljuje svojom dubinom i vodi do ideje Stvoritelja. Spominjem ovaj vid filozofskog puta k Bogu jer je meni najsimpatičniji. Za druge načine može se konzultirati knjiga »Filozofski pristupi Bogu« Ante

Kusića (Crkva u svijetu, Split, 1980). Osim toga ima mnogo poznatih filozofa koji su vjernici. Spomenut ću neke moderne mislioce koji su navedeni i u knjizi R. Muminovića »Ljudskost i povijesnost«: S. Kierkegaard, G. Marcel, N. Berdjajev, M. Buber, E. Mounier. Autor je dapače toliko smion da pripisuje Platonu i Aristotelu »nedopustive kompromise« i »gubljenje principijelnosti« (»Ljudskost i povijesnost« str. 235) jer su preko filozofije došli do vjere u Boga.

Zbog svoje predrasude o subjektivnosti, to jest neargumentiranosti religije autor izvlači opasan zaključak: »Pošto je vjerovanje religioznog karaktera subjektivno, ne može ga ispoljavati drugi za nas, a to znači da mu ne pripada kolektivnost. To što ga obavljaju kolektivno vjernici prevazilazi njegove autohtone i autonomne granice pa može služiti i izvanreligioznim svrhama, u što ovdje ne želim ulaziti.« Dakle po njegovoj logici trebalo bi vjernicima zabraniti skupno prakticiranje vjerskih obreda.

Autor pretjeruje kad veli da je »neprihvaćanje bogova (u politeizmu), odnosno boga (u monoteizmu), koliko i besmrtnosti duše, otjeralo u smrt više ljudi i proizvelo stradanja nego svi ratovi u povijesti«. Ja smatram da je više stradanja prouzrokovao staljinizam. I o toj temi razložitije govori B. Bošnjak: »Ako bih ja npr. postavio tezu da su religiozni fanatici učinili mnogo zla u društvu, i ako bi se tome suprotstavila tvrdnja da su i politički fanatici također to činili, onda se smisao razgovora nužno mora svesti na to, da li je fanatizam zdrav odnos prema nekom sadržaju ili nije? Sigurno je da fanatik (bez obzira iz kojeg područja dolazio) nije sposoban za komunikaciju niti za dijalog, jer nema čulo da sasluša protivnika. Ako dakle fanatizam odbacimo kao odnos među ljudima, onda smo već mnogo dobili, jer smatramo da je tolerantnost pretpostavka za uopćavanje idejnih i praktičnih razlika među ljudima u datom društvu. Ideja o tolerantnosti ima i filozofsko značenje u traženju razložnosti povijesnog djelovanja. Tolerantnost jest i ostaje misaono uvažavanje prava suprotnom shvaćanju...« (»Religija i društvo«, str. 256.)

Ništa drugo i ne tražim nego iskrenu toleranciju i međusobno poštivanje između vjernika i ateista. Smatram to osnovnim stavom »ljudskosti«. Smiješno je recitirati pjesmice o »ljudskosti«, a osporavati drugom pravo na jednakost jer ne misli kao mi. Borit ću se »hrabro«, a ako treba i »drsko«, za jednakopravno i slobodno izražavanje osobnog uvjerenja, bez obzira bilo ono vjersko ili ateističko.

Alojz Mudrinić

LJUDSKIJI POSTUPAK SA STANCEM

Uz prerađenu Gotovčevu operu »Stanac«

Od davnina su seljaci, kad su došli u grad, služili za podsmijeh građanima (gotovo u pravilu manje vrijednima od onih kojima su se izrugivali), nesnalažljivi stariji bili meta zlobnih šala okrutne mladeži, a pogotovu su manja mjesta uz Jadran uvijek imala svoje »ridikule« kojima se mladi obilato i nepravedno izrugivahu. Nije čudno što se ta tema izrugivanja našla u djelima naših pisaca, počev od Držića pa sve do Šehovića (da ostanemo u Dubrovniku, no bijaše toga i drugdje).

Žalosno je da se tema što dalje to više zaoštravala, da postupci mladih u takvim djelima postaju sve okrutniji. Usporedi npr. Šehovićevu »Novelu od kapetana« koja je okrutnost zaoštrila do te mjere da se već i ne zna osuđuje li autor uopće ono o čemu pripovijeda. Da stvar bude gora, to sve nije slučajno, nego odraz stvarnih prilika, života koji postaje sve nesmiljeniji, mladih koji su sve dokoniji i u jednom dijelu sve skloniji okrutnostima. Postajemo bezosjećajniji, odražava se to, normalno, i u literaturi.

Pa kad se u takvo vrijeme događaj, već klasičan, u kojem mladenačka obijest, želja za isprsivanjem i razuzdanost nalaze žrtvu u staru seljaku, doduše smiješnu u želji za povratom u mlade dane, ali ta njegova negativna crta dolazi do izražaja istom poslije izazivanja mladića; kad se dakle takav događaj u današnje vrijeme stavi u potrebitoj preradbi na opernu pozornicu, tada je očekivati da se i negativne tendencije još zaoštre.

To se ipak u prerađenoj, u jednočinku pretvorenoj operi »Stanac« nije dogodilo. Nije dogodilo zato što se tog libreta latio ne samo prokušani majstor operne scene nego i istaknuti pobornik čovječnosti u umjetnosti i životu — Jakov Gotovac. I što je stari maestro, osjećajući bilo puka i ocrtavajući slabosti seljaka (i ovdje i u drugim svojim djelima) pristupio i tom smiješnom starcu koji se želi pomladiti, i mladim rugačima, i njihovim pomoćnicima što se prerušavaju u vile — sa simpatijama.

Stoga je jednočinka »Stanac«, sada dio »Jadranske duologije«, vesela, razuzdana, obijesna, s velikom dozom podrugivanja, ali bez ništenja ljudskog u naivnu seljaku, čovjeku s brda, primitivcu i naivcu, ali ne i glupanu, toliko odmjerena da ne ostavlja neugodan okus mučnosti pošto se zaplet razriješi.

Znao je veliki majstor operne scene, ali i majstor zavirivanja u narodnu dušu, da se trajni efekt može postići samo onda ako ne ostane neugodan osjećaj da se i autor kao i njegovi likovi poigrava s ljudskim dostojanstvom u tog starog seljaka, pastira, »proizvođača hrane« rekli bismo danas, tj. čovjekom od kakvih je (a ne samo od trgovine!) i živio stari Dubrovnik, od kakvih u dobroj mjeri i svi mi i danas živimo.

Dobro je to osjetio Gotovac, pa je i zato (a ne samo zbog njegove stručne sposobnosti) za libretista, autora prepjeva tog opernog skerca odabrao dra Vojmila Rabadana. Sigurno je tu odigralo znatnu ulogu njegovo znanje, scensko iskustvo i poznavanje zakona scene, ali i osjećaj da skladatelj ima istomišljenika u pogledu poštivanja ljudskog dostojanstva.

U Držića Stancu nadoknađuju novcem oteto kozle — možda priličnije trgovačkom duhu staroga Dubrovnika. U Rabadan-Gotovca kozle se vraća — sukladnije osjećaju čovječnosti i pravednosti. To je, dakako, samo onaj najuočljiviji moment u opernom »Stancu« za razliku od stare pokladne šale. Još je važniji duh događanja na sceni, gdje iz svake geste, gotovo iz svake muzičke fraze izbija osjećaj da je Stanac istinski smiješan zato što na silu hoće (zbog mlade žene koju nesmotreno uze) da vrati mladost, a ne zato što je »seljačina«, što vodi »smrdljivu kozu« i što je zapuštena lika.

»Stanac« je vrlo uspjela opera, o čemu se izjasnila publika na premi-

jeri (obnovljenoga »Stanca«, sada jednočinke) u Osijeku, uglavnom zbog izvanredne stopljenosti dramskog i muzičkog tkiva. Ali tom uspjehu u ne maloj mjeri pridonosi i taj humani stav autora, etički momenat koji nije za potcjenjivanje. Posebno ne u vrijeme kad pozornica sve više postaje mjesto gdje se niži instinkti prikazuju ne u svrhu da nam se ogade, nego da zagolicaju nezrela (ne samo po godinama, više po duhu) gledatelja. Stoga svaka čast autorima koji muzičko i scensko znanje stavljaju u službu dobra.

Antun Removčan

TAJ UGURSUZ BELLINI

U općoj velikoj krizi Zagrebačke opere uprava te nekada slavne operne kuće sjetila se ni manje ni više nego »velemučne« (kako bi to Šenoa rekao u svojim opernim kritikama) *Bellinijeve* atraktivne i teške opere »*Norma*«. Bolji poznavaoci prilika u Operi HNK-a znaju da je ta opera postavljena zbog primadone Ljiljane Molnar-Talajić, vrlo oscilativne i hirovite pjevačice naše operne estrade. Elem, doživjeli smo na početku listopada 1980. konačno i premijeru ove lirske tragedije u dva dijela. U decentnoj režiji prof. *Vlade Habuneka*, ne baš uspješnoj scenografiji *Dinke Jeričević* (nije bilo valjda novaca, pa je scena više ličila na šestinsko korito nego na rimski ambijent) i u kostimima *Ike Škomrlj* naslovnu je ulogu pjevala *Ljiljana Molnar-Talajić*. Nije mi poznato kako je ova pjevačica pjevala ovu ulogu 1977. u Beču (u popratnom kazališnom listu pročitah nekoliko istrgnutih rečenica prevedenih kritika iz bečkih listova iz pera Zlatka Šira), ali je njezin prvi i drugi zagrebački nastup nedvojbeno dokazao da joj ta uloga »ne godi grlu« (kako bi to opet rekao naš Šenoa). Već je uvodni recitativ dao naslutiti da se stvari neće odvijati baš najbolje što su potvrdili i prvi otpjevani taktovi »velemučne« (nikako da se oslobodim Šenoe!) arije »Casta diva«. Ljiljana Molnar-Talajić toliko je distonirala tijekom cijele arije da se to jednostavno nije dalo slušati. To potvrđuje magnetofonska snimka. Pojedina koloraturna mjesta (u duetima s Adalgisom) još kako tako, ali visine nikako. Uz to stalno upotrebljavanje nekakvih sasvim infantilnih tonova, ritmičkih »sloboda« i pomanjkanje bilo kakve dramatičnosti (a nje u toj Bellinijevoj operi ima hvala Bogu na pretek) ostavili su hladnim sve one u gledalištu koji imaju još imalo sluha. (U svečanoj atmosferi proslave 20. obljetnice rada Ljiljane Molnar-Talajić dobrohotna je publika bila spremna oprostiti mnoge grijehe ove pjevačke nedovršenosti.) Kao melem na ranu djelovao je nastup naše danas već slavne mezzosopranistice *Dunje Vejzović* koja je u vrlo osjetljivoj ulozi Adalgise pokazala ne samo lijepi glas i suverenost fraziranja već i izrazit smisao za karakterizaciju interpretiranog lika. Njezino je pjevanje kulminiralo u bravuroznim duetima s Normom. Publika joj je opravdano priredila veće ovacije nego Ljiljani Molnar-Talajić; to nas ispunja optimizmom: zagrebačka operna publika, iako u smjeni generacija, nije do kraja izgubila sluh. *Viktor Bušljeta* kao Pollione bio je na visini zadatka ove nezahvalne i osjetljive uloge. Posebno je imponirao u prvoj velikoj ariji u kojoj je došla do izražaja i dramatika i liričnost njegova tenora. *Ivan Stefanov* kao Oroveso siguran i sočan u tonu a *Gordana Marić* i *Piero Filippi* nenametljivi u svojim manjim ulogama.

Na trećoj predstavi čuli smo novu Normu. Bila je to *Anastazija Dimitrova*, prvakinja Skopske opere (na programima nije bilo spomenuto da pjevačica pjeva kao gost, niti je njezino ime navedeno u novinama, što je stara loša praksa operne propagande u HNK-u). Bio je to susret s iskonskom muzikalnošću izvrsne umjetnice kojoj nisu ostale nepoznate ni najzakučastije Bellinijeve stranice. Dimitrova je svojoj kreaciji dodala potrebnu dramatiku koja spojena s logičnom i ujednačenom frazom daje pravo toj umjetnici da svoju Normu ponovi na mnogim domaćim i inozemnim pozornicama. Na daljim predstavama pojavio se kao Oroveso bas *Gianni Šancin* s vrlo lijepim i ujednačenim tonom, zatim mađarska pjevačica *Eva Tihanyi* kao Adalgisa s vrlo skromnim glasovnim materijalom i preslabom artikulacijom i izvrsna *Marija Klasić* u ulozi Clotilde. Na nekoliko predstava uprava nas je Opere »usrećila« s tenorom *Stojanom Stojanovom* u ulozi Polliona kojemu uistinu ništa nije polazilo za rukom (odnosno glasom). Na tim su predstavama u manjim ulogama sudjelovali *Piero Filippi* i *Damir Žarko*.

A onda se u dvije predstave pojavila velika umjetnica scene, prvakinja Beogradske opere *Radmila Bakočević* i svojom dramatičnom kreacijom, muzikalitetom, pjevnom i fleksibilnom frazom, lakoćom svladavanja koloratura i brzih mjesta na juriš osvojila slušaoce. Na toj se njezinoj predstavi otkrila sva dubina tragedije ovog složenog lika, a ako kažem da smo zajedno s njom proživljavali svaki trenutak — onda sam rekao dosta. Neka nam se vrati još mnogo puta u »Normu«! Izvrsna partnerica bila joj je slavna *Đurđevka Čakarević* kao Adalgisa stopivši se vrlo sretno i spretno s dramatičnim Bakočevićkinim sopranom. Tijekom nekoliko mjeseci pojavljivali su se u basovskoj ulozi beogradski umjetnici *Đokić* i *Jovanović* a na jednoj predstavi nastupila je i prvakinja Beogradske opere mezzosopranistica *Ivanović* u ulozi Adalgise. Na jednoj jedinoj izvedbi nastupile su u dvije glavne uloge i *Mila Kirinčić* i *Majda Radić*, ali na toj predstavi nisam bio. Vrlo često decimirani zbor i nonšalantni orkestar prireživali su stalna neugodna iznenađenja, pogotovu zbor koji više ni tonski, ni po godinama (mislio sam reći: vizuelno) ne odgovara iole pristojnoj izvedbi.

Naša dirigirana i institucionalizirana glazbena kritika udarila je u talambase o ovoj predstavi iako je svakome i s najmanje glazbenog znanja bilo jasno da se radilo o predstavi s mnogo nedostataka. Takvim pisanjem kvari se i ono malo kriterija što je kod publike ostalo.

Recimo na kraju da je većinom izvedaba ravnao *Miro Belamarić* (koji se nikad ne potrudi da djelo u glazbenom smislu doradi do kraja) dok je na nekoliko predstava nastupio mladi i perspektivni dirigent *Maksimilijan Cenčić* koji ima preduvjeta da nešto postane (ako se ne uključi u opću neradnu atmosferu Opere HNK-a).

Siniša Hrestak

SPOMENIK AUGUSTU ŠENOI!

Uz stotu obljetnicu smrti najzagrebačkijeg pisca

U posljednje vrijeme pokrenuto je nekoliko akcija da se dostojno proslavi djelo A. Šenoe. Prilika je velika jer se ove godine navršava 100 godina od njegove smrti. U dnevnom tisku pokrenuo je tu misao popularni zagrebački književnik i novinar Zvonimir Milčec.

On je u jednom svibanjskom broju *Večernjeg lista* objavio cijelu stranu pod nazivom SPOMENIK AUGUSTU ŠENOI.

U revijalnom broju Večernjeg lista od 23. i 24. V. o. g. isti je autor napisao vrlo zanimljiv članak »Pjesnik posadio šumu« u kojem govori kako su i književnici i Zagrepčani vrlo lijepo prihvatili njegovu inicijativu te da se Društvo književnika Hrvatske na sjednici Predsjedništva »prošli tjedan« prihvatilo — uz Večernji list — suorganizacije i pokroviteljstva akcije za podizanje spomenika A. Šenoi.

Sastavni je dio toga članka i intervju s poznatim i priznatim zagrebačkim akademskim kiparom Antom Starčevićem. Književnik Z. Milčec piše:

»Zagreb je dužan Šenoi spomenik — kaže kipar Starčević, kad sam ga posjetio u njegovom stanu i atelieru u Šmodekovoj 14. — Šenoa, Matoš, Krleža — to je piramida koju u sebi nose svi zagrebački učenici.

Ante Starčević, rođen u Zagrebu (1933), u kući i sobi u kojoj i danas živi, potomak je mnogo slavnijeg imenjaka i prezimenjaka ANTE STARČEVIĆA (sjedimo na stolicama slavnog pretka).

Kršinićev je i Augustinčićev učenik (Kršinić ga drži jednim od najdarovitijih učenika), jedan je od osnivača grupe »STAZA«, dobitnik jugoslavenskih nagrada, autor poznatog opusa OTOČANKE i PRIMORKE, veliki zaljubljenik u Zagreb, načitan čovjek (puna kuća knjiga), skroman i ugodan sugovornik.

— U Šenoi nismo tražili samo umjetnički domašaj. Šenoine knjige su nam bliske i drage zbog naše povijesti, zbog našeg Zagreba. Uzmimo ‚Zlatarevo zlato': to se pamti i nosi u sebi. A ‚Karamfil s pjesnikova groba' — nad njim smo i plakali.

— Kako, dakle, vjerni čitalac Šenoinih knjiga vidi pisca u bronci?

— Poznato je da plastika, likovna umjetnost, nije samo obrađivanje i oblikovanje materijala (obrušen kamen ili polirana bronca), dakle nije samo materijal nego je i riječ. Apstrakcija umire jer nema riječi. Npr. Šenoa. Nimalo lak zadatak za kipara. Uz portret pisca treba dati i portret njegova vremena. POLA MATERIJAL — POLA RIJEČ. On mora govoriti u prostoru. Ni statički ni metafizički. Šenoa je stalno u pokretu. Ne klasika — knjiga i pero. On mora biti dio ambijenta. Ona livada na uglu Cesarčeve i Bakačeve, koju vi predlažete, idealni je prostor. Ne heppening, treba ga dati konceptualno. Prostorni spomenik. Skulptura koja bi u zelenom prostoru dočaravala piščevu sobu u kojoj radi. A Šenoina radna soba je — ZAGREB!

Spominje tri metra visok spomenik botaničaru Ambrozu Haračiću, koji je izradio u Malom Lošinju. Botaničar je, uz ostalo, zaslužan za to što je na Čikatu, najatraktivnijem predjelu Malog Lošinja, dao zasaditi pet stotina tisuća borovih sadnica. Stari botaničar (poslije 120 godina dobio je spomenik) sa svog postolja danas zadovoljno promatra šumu, koju je sam dao posaditi. Kipar Starčević uspoređuje lošinjskog botaničara i zagrebačkog pisca pa se pita:

— Nije li i Šenoa za sobom ostavio šumu riječi, ideja, i likova? A to je najljepši park zasađen u svima nama...

— U svakom slučaju jedno intimno i originalno viđenje Šenoe. A bit će ih, nadam se, još — sličnih i drugačijih«. — Ovako je završio Zvonimir Milčec.

Svaku veliku akciju valja pozdraviti i poduprijeti. Tako i sad želimo da uspiju i umjetnik i književnik i da doskora vidimo najzagrebačkijeg pisca Augusta Šenou u bronci kako na zelenoj livadi u srcu Zagreba promatra plodove svoga rada.

G.

IZLOŽBA-RETROSPEKTIVA CRTEŽA IVANA LACKOVIĆA CROATE

U Umjetničkom paviljonu u Zagrebu bila je od 8. IV. do 2. V. 1981. postavljena izložba crteža Ivana Lackovića Croate. Izložbu je postavio prof. Tonko Maroević, povjesničar umjetnosti. Pobudila je veliku pažnju (što je potvrdio i velik posjet).

O Ivanu Lackoviću Croati nema se što bitno novo kazati jer je dobro poznat ne samo u našoj zemlji već i izvan naših granica. O njemu je i pisano vrlo mnogo. Svojim se djelima svrstao u red najznačajnijih crtača u suvremenoj hrvatskoj umjetnosti i među najpoznatije ličnosti u današnjoj svjetskoj naivi.

Na ovoj je izložbi prikazan njegov umjetnički razvoj, od prvih početaka u rodnoj Podravini pa do danas. Vidjesmo njegov 30-godišnji crtački opus sa svim razvojnim fazama. Počeci su mu u okvirima podravskog sela: seoske kućice, zimski pejzaž, sprovodi, proštenja i drugi vidovi seljačkog života; ukratko svijet koji je sada u nestajanju, a bio je 60-ih godina njegova preokupacija. Radi nadalje i portrete (Galovića, Hegedušića, Klovića, Krleže, Križanića, Šopa), ilustrira Krležine »Balade«, prikazuje Seljačku bunu (1573) i dr. Posebnu skupinu čine crteži koji predočuju jedan fantastično-irealni svijet u kojem, međutim, također nalazimo elemenat izvornog: kraj iz kojeg je slikar niknuo. O Lackovićevoj današnjoj prisutnosti, afirmiranosti i popularnosti govori i činjenica da je po njegovoj zamisli izrađen scenski dekor za obnovljenu Donizettijevu operu »Ljubavni napitak« koju je zagrebačko Hrvatsko narodno kazalište obnovilo potkraj veljače o. g. (dirigent i redatelj Miro Belamarić).

Lacković jest doduše naivac (neakademski slikar), ali specifičan: nije zatvoren u sebe, već prima utjecaje i poticaje iz sredine u kojoj se nalazi. Po dolasku u Zagreb 1962. god. odmah traži savjet u Krste Hegedušića i prima njegove sugestije. Uz iskrenost bitna je oznaka Lackovićeve umjetnosti upravo otvorenost koja je također omogućila njegov proboj u sâm vrh crtačke umjetnosti.

Vladimir Dumbović

Knjige

DR. DRAGUTIN PAVLIČEVIĆ: NARODNI POKRET 1883. U HRVATSKOJ

Liber, Zagreb 1980, str. 394 + ilustracije

Prošle je godine u izdanju sveučilišne naklade »Liber« u Zagrebu, u sastavu Biblioteke znanstvenih radova, iz tiska izišla knjiga Dragutina Pavličevića »Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj«. Autor je na temelju izvorne građe i analizirajući dosadanje radove o spomenutoj temi prikazao narodni pokret u Hrvatskoj 1883. i zaključio da su »gospodarska i društveno-politička previranja osamdesetih godina u Banskoj Hrvatskoj nastavak procesa transformacije, političkog sazrijevanja i nacionalne integracije hrvatskog društva«. Značajnost tog pokreta vidi se i u radovima koji su se pojavili prije te Pavličevićeve knjige. Na jedanaest strana uvodnog historiografskog pregleda autor je prikazao prvašnje prikaze i ocjene tog pokreta od petnaestak autora, koji su tim zbivanjima pristupali s različitih stajališta, ali su svi u narodnom pokretu 1883. uočavali velike značajke. Tako je A. Starčević, vođa pravaša i suvremenik zbivanja 1883, uočio da je tada narod bio u okolnostima u kojima nije imao »ništa za braniti ni za izgubiti«, niti se radilo »o natpisu, ni o gerbu, ni o jeziku, ni o imenu itd. Mađara, nego se radi o nevolji koja narodu oči iskapa, o bezakonjih koja su narod nagnala u skrajnost«. M. Polić je 1901. smatrao da »godina 1883. bijaše jedna od najburnijih i najznamenitijih u čitavom našem javnom životu posliednjih četrdeset godina«. Uzroke tih zbivanja vidio je u neriješenim gospodarskim i političkim prilikama. M. Marjanović je 1913. ta zbivanja povezao sa zbivanjima istih obilježja u Dalmaciji, Istri, Crnoj Gori i Srbiji. F. Šišić 1916. vidio je uzroke pokreta 1883. u otporu protiv mađarizacije i u pojavi antisemitizma. L. Katić je 1938. u tom pokretu vidio nemire »koji su davali izgled revolucije«. O. Keršovani je, sastavljajući (od 1930. do 1940) svoje teze za »Povijest Hrvata«, posebno uočio u tom pokretu zajedničko sudjelovanje seljaka Hrvata i Srba. Itd. Pavličevićev historiografski doprinos revalorizirao je i ponovo nam prikazao sva zbivanja iz narodnog pokreta 1883. u Hrvatskoj koji je u historiografiji i pored brojnih priloga iz te problematike bio nekako zapostavljen u odnosu na sličan pokret 1903, kad je došlo do većih promjena, kako u odnosima prema Mađarskoj, tako i u svim odnosima unutar Hrvatske. Potrebno je napomenuti da ovo nije prvi Pavličevićev rad iz spomenute problematike; u HZ za godinu 1972—1973. objavio je raspravu »Buna u bivšoj Banskoj krajini 1883« a 1976. na zagrebačkom Filozofskom fakultetu obranio je disertaciju pod naslovom »Narodni pokret, seljački nemiri i bune u Hrvatskoj 1883. godine«.

Pavličevićeva knjiga po pristupu i obradi tematike podijeljena je u više poglavlja. U poglavlju »Prilike u Hrvatskoj prije narodnog pokreta

(1873—1883)« prikazane su opće gospodarske prilike 70-ih i 80-ih godina Banske Hrvatske (od 1881. s Vojnom krajinom) koja je imala površinu 42.516 km² i 1883. oko dva milijuna stanovnika. U gospodarskom pogledu Hrvatska je razjedinjena i nema zajedničko tržište, prometne su veze slabe, ne zadovoljavaju suvremene gospodarske zahtjeve, i njihova je funkcija ograničena ondašnjim raznim prilikama. Kapital je uglavnom u trgovačkim i obrtničkim rukama i slab je u odnosu na konkurentski mađarski, austrijski i češki. Seljaštvo je bilo 1848. oslobođeno feudalnih obveza, ali se i dalje nije moglo normalno razvijati i zauzeti gospodarski napredan stav. Agrarna kriza zahvatila je Hrvatsku u razdoblju od 1873. do 1895. Sve dažbine seljaka povećane su, i seljaštvo je naglo gospodarski propadalo. Naglo su se raspadale obiteljske seljačke zadruge koje su u ondašnjem življenju s naturalnom poljoprivredom imale veliko značenje s obzirom na podjelu rada zajedničkim sredstvima i nisu se mogle uklopiti u sustav robno-novčane privrede. Vlada je usporavala raspadanje zadruga i nastojala je regulirati njihovu diobu. Pri diobi zadruga administracija je pravila velike teškoće i dažbinski su troškovi bili veliki. Dobar dio zadruga razdijelio se potajno. Pored svih tih problema i cijene su agrarnih proizvoda padale, seljaštvo se zaduživalo, zalagali se posjedi i prodavali se u bescjenje. Ugarska vlada u Banskoj Hrvatskoj vodila je mađarizatorsku politiku, kako u iskorištavanju prirodnih bogatstava, tako i u stvaranju prometnica, osobito željezničkih, u pitanjima financijskim, poreznim i jezičnim. Istovremeno u Hrvatsku se sve više doseljava tuđi narodni elemenat i kao nositelj mađarizatorske vlasti dobiva dobre položaje. Pod utjecajem svega toga u Hrvatskoj nastaje i raste protumađarizatorski otpor. Posebno je prikazana financijska i porezna politika ugarske vlade u Banskoj Hrvatskoj, koje su bile zasnovane na Austro-ugarskoj nagodbi 1867. i Hrvatsko-ugarskoj 1868. i po ustrojstvu vrlo nepovoljne za Hrvatsku. Kako je većina prikupljenih novčanih sredstava odlazila u Budimpeštu, svi ti porezi i dažbine imali su obilježje nacionalnog i klasnog iskorištavanja. I u državno-političkim odnosima Mađari su vršili veliki pritisak i sustavno kršili Nagodbu na području porezne politike, industrije, trgovine, obrta i gradnje željezničkih pruga; na taj način Hrvatsku su politički i gospodarski potčinjavali; izvršili su i personalne promjene na najvišim položajima Banske Hrvatske (financijalni ravnatelj: Bartolović — Dávid, 1879; ban: Mažuranić — Pejačević, 1880) te stvorili tečaj za učenje mađarskog jezika 1. lipnja 1880. po odluci financijalnog ravnatelja u Hrvatskoj Antala Dávida (1879—1883), bez odobrenja hrvatske vlade i Hrvatskog sabora. Pavličević je prikazao reagiranje u Hrvatskom saboru na tu mađarsku odluku u vezi s čim je i došlo do rascjepa u vladajućoj Narodnoj stranci od koje se 27. lipnja 1880. odvojila jedna grupa zastupnika i osnovala Neodvisnu narodnu stranku. U istom poglavlju prikazna je problematika sjedinjenja Vojne krajine 1881. s Banskom Hrvatskom, uzroci nezadovoljstva u bivšoj Vojnoj krajini, problematika srpskog pitanja u Hrvatskoj, krajiški izbori 1883. i njihove posljedice, prilike u Hrvatskoj i hrvatsko-mađarski odnosi uoči afere s grbovima u Zagrebu (krvoproliće u Dombóvaru, gdje je srpnja 1883. u sukobu s mađarskim seljacima poginulo 16 i izranjeno dosta Hrvata pružnih radnika), antisemitski pokret u Mađarskoj i njegov odjek u Hrvatskoj.

U posebnom poglavlju prikazani su nemiri i demonstracije 1883. i odstup bana Pejačevića čemu su bili povod dvojezični grbovi. Antal Dávid, financijalni ravnatelj, u dogovoru s ministarstvom financija Ugarske, radeći na reorganizaciji financijalne uprave u Hrvatskoj, u zoru 7. kolovoza 1882. skinuo je grbove s hrvatskim natpisom u Zagrebu na dvije zgrade u Opatičkoj ulici (br. 20 i 29) i na četiri zgrade u Gundulićevoj (br. 1—7) i postavio grbove s dvojezičnim — mađarskim i hrvatskim — natpisima (učinivši zatim isto na financijskim uredima u Osijeku, Karlovcu, Vukovaru, Novoj Gradiški, Zemunu i Senju), i to bez znanja hrvatske vlade i kad je iz Zagreba bio odsutan hrvatski ban. O tom događaju objavljena je najprije obavijest u hrvatskom tisku a zatim su od 11. do 13. kolovoza 1883. bile demonstracije u Zagrebu. Pored svih osiguranja grbovi su 15. kolovoza

1883. poslije 14 sati skinuti. U tim demonstracijama napadnuta je redarstvena ekspozitura i oslobođena su trojica uhićenika, no ranjeno je 20—30 ljudi od kojih je jedan — Luka Stiplošek iz Desinića — umro. Pavličević je obradio značajke zagrebačkih demonstracija, odnos hrvatskih stranaka i hrvatskih upravnih institucija prema demonstracijama. Demonstracije u Zagrebu odjeknule su širom Hrvatske i u desetak mjesta došlo je do manifestacija poput onih u Zagrebu u kojima su zbacivani grbovi s dvojezičnim natpisima i mađarske zastave. Autor je opširno prikazao te manifestacije u Karlovcu, Novoj Gradiški, Senju, Sisku, Osijeku, Vukovaru, Zemunu i Rumi. Iz svih manifestacija vidljivo je da su manifestanti bili protiv isticanja natpisa na mađarskom, a ne protiv države i državnih znakova.

Nakon tih demonstracija oko tumačenja državnih odnosa između Mađarske i Hrvatske došlo je do sukoba između hrvatske i mađarske vlade, u Zagreb su stigle nove vojne jedinice, koje su izazovno patrolirale gradom, ali i pored toga u Hrvatskoj je nastalo veliko protumađarsko raspoloženje i takvim jedinstvenim otporom mađarizaciji hrvatsko pitanje postalo je problem Monarhije i moralo se rješavati u Beču, a ne u Pešti. Autor je prikazao reagiranja hrvatske i ugarske vlade, reagiranja mađarskog i hrvatskog tiska kao i reagiranja tiska drugih slavenskih naroda. Ban Pejačević je 24. kolovoza 1883, braneći ostatke autonomije, podnio ostavku i kao unionist pretvorio se »preko noći u borca za hrvatsku autonomiju, narodnog junaka i gotovo mučenika koji za tu stvar napušta i bansku čast«. Pavličević zaključuje: »Iz krize oko grbova razvio se hrvatsko-mađarski sukob, a iz njega je izrastao ustavni spor i prva veća kriza u Ugarskoj nakon petnaestogodišnjeg provađanja Nagodbe.«

U poglavlju »Seljački nemiri u Hrvatskom Zagorju i Prigorju — Uvođenje izvanrednog stanja u Banskoj Hrvatskoj« prikazani su uzroci i opće značajke seljačkih nemira, gospodarski uzroci (porezna davanja, ovrhe i pronevjere poreza, problemi tajno podijeljenih zadruga, zelenaštvo i kreditiranje seljaštva, uvođenje novih mjera i utega, odnos administrativno-upravnih organa prema seljaštvu), politički uzroci nemira, pojave antisemitizma, utjecaj zagrebačkih zbivanja na seljaštvo, bistričko-stubički kraj kao žarište nemira, agitacija za nemire, planovi i parole, udio Stranke prava u nemirima seljaka u Zagorju i Prigorju; govori se potom o austrijskom, ruskom, jugoslavenskom i socijalističkom utjecaju na nemire a zatim se daje pregled seljačkih nemira potkraj kolovoza i u početku rujna 1883. u zlatarskoj podžupaniji (Marija Bistrica, Gornja Stubica, Mače, Mihovljan, Petrova Gora, Peršaves), krapinskotopličkoj (Sv. Križ, Krapina i Đurmanec, Krapinske Toplice, Desinić, Pregrada, Poklek kraj Sela), varaždinskoj (Bednja i okolica, Novi Marof i okolna sela) i zagorskoj podžupaniji (Velika Gorica, Moravče-Popovec, Samobor i okolica, Stenjevec i Vrapče). Autor obrađuje: uvođenje izvanrednog stanja u Banskoj Hrvatskoj (razrješenje Pejačevića u vođenju banskih poslova), uspostavljanje zbačenih dvojezičnih grbova u Zagrebu 7. rujna 1883. i nemire u povodu toga, odnos među političkim strankama nakon uvođenja izvanrednog stanja i ministarsku konferenciju u Budimpešti na kojoj je zapravo još jednom došlo do ustupaka s hrvatske strane jer je problem u Hrvatskoj rješavao samo Ugarski sabor.

U posebnom poglavlju Pavličević tretira nemire i seljačke bune u bivšoj Banskoj krajini (današnja Banija), i to tako da je najprije obradio uzroke, okolnosti i povode seljačkih nemira a onda sve posebnosti i strujanja u tom vrenju s obzirom na narodnu i političku pripadnost. Prikazao je nerede u Petrinji koji su nastali noću 5/6. rujna 1883, pothvate kostajničkih i petrinjskih pravaša (koji su imali velik utjecaj među hrvatskim i srpskim seljacima), općenito djelovanje Stranke prava u banskokrajiškim nemirima, akcije srpskih političara iz Gline, nemire u Baniji od 7. do 16. rujna 1883. po kotarevima: petrinjskom (sela Hrastovica, Gora, Jabukovac, Kraljevčani, Krajiški Brđani), glinskom (Stankovac, Maja, Klasnić, Mali Gradac), kostajničkom (Mečenčani, Gradusa), dvorskom (Rujevac, Dvor, Zrin, Javoranj, Šamarički Brđani, Jovnica i Dobretin), odjek zagorskih i bansko-krajiških nemira u

ogulinskom kotaru, u Lasinji i okolici i u Farkaševcu, zatim pojavu antisemitizma u Hrvatskoj.

Zadnje poglavlje knjige — »Rješenje krize oko grbova i povratak ustavnog stanja« — posvećeno je prikazu rješenja krize u Hrvatskoj što je imala velik odjek i izvan granica Monarhije. U hrvatsko-mađarskim pregovorima postiglo se kompromisno rješenje zamjenom grbova s dvojezičnim natpisima tzv. nijemim grbovima, ukinuto je komesarstvo u Banskoj Hrvatskoj i imenovan je za hrvatskog bana Khuen-Hedervary (1883—1903). U istom poglavlju prikazane su rasprave u Hrvatskom saboru o tim nemirima koje su održane u prosincu 1883, u lipnju 1884. i u svibnju 1885.

Na kraju knjige nalazi se autorov zaključak o narodnom pokretu 1883. u Hrvatskoj na hrvatskom i njemačkom jeziku, bilješka o piscu, kazalo osobnih imena, kazalo zemljopisnih naziva, popis kratica, popis ilustracija i karata kao i sadržaj knjige.

U Pavličevićevu ovom djelu ima se što pročitati, saznati i naučiti; dobar je uzorak kako se pristupa obradi nekog historiografskog problema. Inače, knjiga je pisana laganim stilom i jasnim jezikom, tiskana je na finom papiru i tvrdo je ukoričena. Osim ilustracija u knjizi se nalazi i više tabelarnih pregleda s raznim podacima; oni mogu dobro poslužiti svakom koga iz bilo kojeg razloga zanima navedena tematika.

Anđelko Mijatović

MIHOVIL BOLONIĆ: OTOK KRK, KOLIJEVKA GLAGOLJICE

Naklada Kršćanske sadašnjosti, Zagreb 1981.

Tijekom nepunih dvanaest godina izlaženja, od godine 1970. do danas, u knjižnici »Analecta croatica christiana«, što je izdaje »Kršćanska sadašnjost«, izišlo je dvanaest svezaka vrlo značajnih za hrvatsku povijest. Netom izdana dvanaesta knjiga predstavlja također velik prinos proučavanju jednog znatnog područja hrvatske (kulturne i crkvene) povijesti, povijesti glagoljaštva. To je opsežno djelo *Otok Krk, kolijevka glagoljice* iz pera Mihovila Bolonića, krčkoga kanonika, dugogodišnjeg arhivara krčke biskupije. Nije to prvo Bolonićevo djelo koje dotiče glagoljašku problematiku; i u studijama što ih je objavljivao u različitim smotrama i zbornicima, kao i u zasebnim knjigama, Bolonić se, bilo u cijelosti, bilo dijelom, zaokupljao upravo tom problematikom, to više što je sveukupno njegovo znanstveno djelovanje usmjereno na izučavanje (crkvene) povijesti otoka Krka.

Kako piše Mihovil Bolonić, »prema V. Štefaniću od oko 700 sačuvanih glagoljaških rukopisa 469 ih ima neku vezu s otokom Krkom, bilo da su na Krku nastali ili neko vrijeme tamo bili. Od ovih, 255 ih se čuva na Krku (u župskim i samostanskim arhivima) i 214 izvan Krka...« Otok Krk nije, dakle, samo kolijevka glagoljice nego je i dan-danas njezina riznica, kao i Zagreb, kamo su različiti glagoljski rukopisi tijekom vremena, kao u metropolu, preneseni iz raznih krajeva domovine. Zanimljivo je navesti još jedan podatak koji nalazimo u Bolonićevoj knjizi, a to je da se glagoljicom pisalo u pojedinim mjestima na Krku sve do polovice prošloga stoljeća: »Glagoljicom se u Dubašnici pisalo čak do god 1845.« Na Krku, gdje je glagoljica niknula i gdje se najsnažnije razvijala hrvatska glagoljaška kultura, glagoljica se najkasnije i ugasila.

Sveukupna glagoljaška kultura otoka Krka našla je u Mihovilu Boloniću pouzdanog i marnog istraživatelja i tumača. I s obzirom na to da je rođen u Vrbniku na Krku (1911) i s obzirom na činjenicu da se godinama bavio krčkim arhivalijama, te je tako bio na samome izvorištu, Bolonić je uspio i s entuzijazmom i sa znanstvenom pomnjom obraditi materijal kome je posvetio pozornost. Nijedan podatak, nijedna prosudba nisu doneseni bez pozivanja na izvore i literaturu, pa zato u ovoj studiji nalazimo više od dvije tisuće podrubnih bilježaka. (Svoj rad utemeljio je Bolonić na krčkim arhivima, ali također na zagrebačkima, na senjskom i vatikanskom, a poslužio se i golemom literaturom.) Zahvaljujući tome maru ostvario je sustavno djelo iznimne znanstvene vrijednosti.

Kako bi čitatelj stekao kakav-takav uvid u Bolonićevo djelo *Otok Krk, kolijevka glagoljice,* iznijet ćemo ukratko njezinu tematiku: nakon uvodnog dijela, gdje se raspravlja o nazivima glagoljice, o pojmu pop glagoljaš i o odnosu glagoljaša prema latinskom svećenstvu, i nakon sažetog zemljopisno-povijesnoga opisa otoka i grada Krka (što se u prošlosti strogo lučilo a o čemu Bolonić vrlo informativno piše), slijede poglavlja o žarištima glagoljaške kulture na Krku, odnosno o njezinim nosiocima i čuvarima. Autor pridaje primjerenu pažnju ekonomsko-socijalnom stanju krčkih glagoljaša i njihovu školovanju, razbijajući uvriježene predrasude da su glagoljaši bili nenaobraženi popovi, ispod kulturne razine latinskog svećenstva. Posebno poglavlje nosi naslov »Kulturna djelatnost krčkih glagoljaša«, gdje su obrađeni pisani spomenici (uglavnom) hrvatske srednjovjekovne kulture na Krku. Međutim, cijela je ova knjiga zapravo povijest »krčkog kulturnog kruga« jer glagoljica i kultura gotovo da su istovjetni pojmovi u mnogim hrvatskim krajevima, a pogotovo su to na otoku Krku.

D. H.

IKONA OD RIJEČI...

Dubravka Uzelac: IKONA — Mladost, Zagreb, 1977.

Poplava zbirki pjesama, od kojih ni svaka deseta ne vrijedi čitateljeva truda, stvorila je kod publike psihozu opreza, izraženu u karakterističnom odmahivanju rukom mnogih kada se povede razgovor o suvremenoj, novoj poetskoj produkciji. To je nepovjerenje bremenito opasnošću da nam promakne i poneka doista zanimljiva, izvorna i uspjela knjiga lirike.

Dužnost mi je, dakle, upozoriti na jedno takvo ostvarenje pjesnikinje Dubravke Uzelac (r. 1942), na knjigu IKONA *(Mladost,* Zagreb, 1977, Biblioteka *Suvremeni pisci)* koja je na žalost prošla nezapaženo, jamačno zbog navedene psihoze nepovjerenja, iako donosi jedro, izvorno i punokrvno lirsko tvorivo. Izvornost je već i u obliku: nakon dviju uvodnih kvartina slijedi pedeset sekstina (pedeset parova tercina), te smo tako dobili pedeset mogućnosti za sonete kojima je motto, izražen u katrenima, zajednički — tako reći, imamo jedan sonetski esej o sonetu, jer je dugi niz sekstina iscrpio sve mogućnosti za poetsku razradu onog četvorostihovnog uvoda. U golemoj potrebi za rimom, što je stvara takva formalna koncepcija, pjesnikinja ni u jednom slučaju nije sišla u banalnost, sve su rime nove, dobre i pune.

Ta stroga forma u funkciji je onoga što nam pjesnikinja ima reći. Nama i sebi. Njena je poezija izraz jednog posebnog, malo rezigniranog vida životne mudrosti:

»Kitom delfin ti bje, zatim nova lađa,
Po bogatstvu vode koja školjke nosi,
Pjesnik, kopno i grozd, šara dolazećeg,
Posta poskok vjetra, tiha žrtva svađa,
Tragični si amblem stkan u mojoj kosi:
Naiđe na plimu svega odlazećeg.«

Dakako, nisu se mogli ne donijeti i izvori te mudrosti. Koliko god su te brojne sekstine, svaka za se, argumentiranje prvobitnog životno-pjesničkog stava, iskazanog u jedinstvenom paru kvartina na početku poeme, stava koji se svodi na neku dobrotu prošlosti, na neko jamstvo bake, jamstvo za vrijednost života i vječnosti *(U krilu tvome sva vječnost se zbila),* toliko su one ipak vrlo često išle i dalje od tog obrazloženja, čak i korigirale to bezuvjetno vezivanje za autoritet predaje koju preci simboliziraju.

Ikona bake kao žarišta mudrosti, ljubavi i etike, koje ne zastaruju, pjesničkom sinestezijom prenijeta u ovoj knjižici u drugi modalitet, u jezik, u riječi, u poetsku zatvorenu rimovanu formu, ne bliješti više samo svojim sjajem. Obogaćena je novim nijansama unukina svijeta, jer pjesnici se ne mogu ne čuditi svijetu (A. B. Šimić: *Pjesnici su čuđenje u svijetu),* ne mogu, dakle, ne ulaziti s njim u vlastite,

autentične odnose, bez obzira na onu prvobitnu životnu filozofiju koju su im namrle generacije koje odlaze.

Sve nam to otmjeno, životvorno i uvjerljivo govore stihovi Dubravkine poeme *Ikona*.

Svevlad Slamnig

PET ROMANA BIBLIOTEKE »ZRNO« — KRŠĆANSKA SADAŠNJOST, ZAGREB 1979.

Henryk Sienkiewicz: QUO VADIS; François Mauriac: THÉRÈSE DESQUEYROUX; Gilbert Cesbron: SVECI IDU U PAKAO; Julien Green: LEVIJATAN; Graham Greene: SRŽ STVARI

Tradicija prevođenja književnih djela kršćanske vokacije u nas je vrlo dugotrajna: podudara se s početcima hrvatske književnosti i seže duboko u srednji vijek. Međutim, i tradicija prevođenja i izdavanja modernih djela kršćanskoga nadahnuća u našoj je sredini također znatna. Glavni nosilac te djelatnosti bilo je desetljećima, od kraja prošloga vijeka pa do četrdesetih godina našega stoljeća, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, tako da je i stvoren pojam svetojeronimskih izdanja, odnosno svetojeronimske literature. No kada je to društvo, nakon posljednjega rata, nastavilo djelovati pod imenom Hrvatskoga književnog društva sv. Ćirila i Metoda, prilike su bile takve da je dugi niz godina moglo objavljivati samo katekizme i kalendare, i ne pomišljajući na izdavanje tzv. kršćanske književnosti. (Nekih godina, primjerice 1956. i 1957, HKD sv. Ćirila i Metoda uspjelo je izdati samo zidne kalendare!). Istom potkraj šezdesetih godina dolazi u nas do obnove prevodilaštva i izdavalaštva književnosti kršćanske inspiracije. Prvijenac je u tom smislu dramsko djelo »Razgovori karmelićanki« francuskoga pisca Georgesa Bernanosa koje u prijevodu Radovana Grgeca izdaje u Zadru 1967, u vlastitoj nakladi, Marijan Oblak. (Od pojave toga i danas aktualnoga djela prošlo je podosta godina, pa bi ga zato valjalo ponovno objaviti.) Uskoro se u izdanju HKD sv. Ćirila i Metoda pojavljuje Bernanosov roman »Dnevnik seoskog župnika« te kod istoga nakladnika, početkom sedamdesetih godina, djela Paula Claudela, Diega Fabbrija, Grahama Greenea, Heinricha Bölla itd. »Kršćanska sadašnjost«, koja je objavila niz kapitalnih djela s područja teologije i hrvatske (crkvene) povijesti, prilično se kasno odlučila na izdavanje prijevodne književnosti kršćanskoga nadahnuća. Najznačajniji potez te nakladne kuće u tom smislu jest pet vrlo lijepo opremljenih knjiga biblioteke »Zrno«.

Glasoviti Sienkiewiczev roman *Quo vadis* preveo je August Harambašić na hrvatski već 1899. godine, dakle svega tri godine nakon njegova pojava u poljskom izvorniku. Od tada pa do danas doživio je u nas taj roman prvoga poljskog nobelovca niz izdanja, te bi teško bilo reći koje je po redu ovo izdanje što nam ga pruža »Kršćanska sadašnjost«. Ipak, nakon dužeg vremena to je prvo cjelovito izdanje Sienkiewiczeva romana, te ga nedvojbeno valja pozdraviti. No, čini mi se da ga ipak ne treba posebno predstavljati. Dostatno je reći da je to roman iz doba Neronovih progona kršćana, dakle iz prvih dana kršćanstva, kao što su to i Bulwer-Lyttonovi »Posljednji dani Pompeja«, Wallaceov »Ben Hur«, Wisemanova »Fabiola«, romani koji su nastali prije ove Sienkiewiczeve knjige. No poljski je pisac zasigurno nadmašio svoje predšasnike koji su se latili teme ispovijedanja Kristove vjere u vrijeme kada za to prijete mučilišta i stratišta; stvorio je velebnu povijesnu fresku, roman koji svom strukturom donekle podsjeća na tzv. roman-rijeku. Prevodilac je Antun Šimčik; to je, koliko mi je poznato, već peto izdanje Šimčikova prijevoda od 1926. naovamo.

Francuski književnik François Mauriac, također dobitnik Nobelove nagrade za književnost, nije u nas ni približno toliko poznat kao Sienkiewicz premda je u zelenoj »Zabavnoj biblioteci« Nikole Andrića prevođen već 1925. godine, kada još nije napisao svoja najbolja djela i kada njegova slava nije još dosegnula svjetske razmjere. Roman *Thérèse Desqueyroux*, koji nam pruža »Kršćanska sadašnjost« u prijevodu Marka Kovačevića, smatra se jednim od Mauriacovih remek-djela. To je kratak roman o ispraznom životu jedne mlade žene u francuskoj provinciji, naslovne junakinje, koja u oporbi prema sivoj svakidašnjici, gdje je jedina svrha posjedovanje (i zemlje, i žene, i obitelji, i time tupog, samozadovoljnog mira) postaje trovačica svoga supruga. Ta Mauriacova knjiga u neku je ruku kriminalistički roman, kao što su to i neka djela engleskoga romanopisca kršćanskog nadahnuća Grahama Greenea. Mauriac nikako ne nastoji opravdati bezumni i zločinački čin svoje junakinje, no on je ipak pokušava shvatiti i osjeća prema njoj sućut. I upravo zato, kao motto svom romanu, on stavlja Baudelaireove riječi koje započinju ovom rečenicom: »Gospode, budi milostiv luđacima i luđakinjama.« Mauriac je sam za sebe rekao da je »katolik koji piše romane«, nastojeći tako u očima čitatelja razlučiti svoju književnu djelatnost od svoje vjere, odnosno ukazati na činjenicu da njegova djela, premda govore o grijehu, o milosti, odnosno o Kristu, da parafraziramo samoga autora, nisu djela kojima je nakana da prvotno budu katolička, a tek potom literarna.

Gilbert Cesbron, autor romana *Sveci idu u pakao*, za razliku od Mauriaca ili pak Bölla, da spomenemo samo dvojicu pisaca iz različitih naraštaja i različitih sredina, više je pisac kome je stalo do toga da mu djelo prvotno bude katoličko, a tek potom umjetničko, barem sudeći prema ovom njegovu romanu, koji je za sada jedino Cesbronovo djelo prevedeno na hrvatski jezik. Analogno terminu socijalistički realizam, Cesbronov roman mogli bismo proglasiti izdankom katoličkoga realizma jer to je tipični iskazni roman, tzv. roman s tezom. No za razliku od mnogih socrealističkih romana koji propovijedaju militantni ateizam i kadikad žestoko napadaju sakralne ustanove, Cesbronov roman zagovara suradnju sa socijalistima i komunistima jer polazi sa stanovišta svojevrsnog kršćanskog socijalizma. U njemu je glavna osoba svećenik koji radi u tvornici i živi u najbjednijem predgrađu Pariza životom tamošnjih radnika, brinući se za njihove temeljne egzistencijalne probleme i ujedno vršeći pastorizaciju. (Riječ je, dakle, o pripadniku pokreta svećenika-radnika koji je bio vrlo snažan u Francuskoj potkraj četrdesetih i početkom pedesetih godina.) Skrb za radničke probleme dovodi svećenika Pierrea do suradnje s komunistom Henrijem, pa poslodavci, uglavnom sitni kapitalisti, proglašavaju i svećenika komunistom kada im on, podržavajući pravedne radničke zahtjeve, mrsi račune. Sve je to vrlo idealistično i plemenito, ali je literarno počesto vrlo naivno strukturirano, a mjestimice i posve neumješno. Ni prijevod Ljiljane Matković-Vlašić nije na osobito visokoj razini.

Roman Juliena Greena *Levijatan* (u prijevodu Marka Kovačevića), roman koji je u izvorniku prvi put objavljen prije pedesetak godina, dvije godine nakon Mauriacove »Thérèse Desqueyroux«, znatno je bliži, i problematikom i književnim poimanjem, Mauriacovim djelima ili djelima Grahama Greenea, negoli Cesbronu. I Green je pisac kršćanskoga nadahnuća, »katolik koji piše romane«, kako bi rekao Mauriac, a ne romanopisac koji tvori katoličke knjige, što je zapravo Cesbron. Zahvaljujući tome što prvenstvenu važnost polaže na književnost, a ne na tezu, Julien Green ostvaruje umjetničko djelo. Dapače, da ne poznajemo Dostojevskoga i njegove likove što su razapeti između ljubavi, grijeha, zločina, sućuti i opraštanja, Greenov »Levijatan« predstavljao bi nam jamačno začuđujuće otkriće. U svezi s problemom »katoličke literature« navedimo još riječi samoga Juliena Greena: »Ja od svojih knjiga ne pokušavam napraviti katoličke romane. To bi za me bilo nešto užasno. Ali, ma koliko izgledalo da su moje knjige daleko od uobičajenog poimanja religioznosti, ja vjerujem da one zbog toga nisu ništa manje religiozne po svojoj biti.« Nedvojbeno je da je književno djelo neobično slojevito i da zato idejna sastavnica ne može biti u prvome planu; tada bi se književnost svela na puki propagandni stroj. Friedrich Engels rekao je to, pišući o

Balzacu, ovim riječima: »Što skriveniji ostaju pogledi autora, to bolje za umjetničko djelo.«

Uz Sienkiewicza, od svih je pisaca koji se pojavljuju u ovome kolu biblioteke »Zrno« u nas zasigurno najpoznatiji Graham Greene. Postoji stanovita sličnost u fabuli i problematici između »Levijatana« Francuza Juliena Greena i romana *Srž stvari* Engleza Grahama Greenea (prijevod Nedjeljke Paravić). I u jednom i u drugom romanu riječ je o oženjenim muškarcima koji se zaljubljuju u drugu ženu; no dok se Greenov Guéret zaljubljuje u Angèle koja za novac prodaje svoje draži, a on je smatra djevojčicom i nevinašcem, Greeneov Scobie zaljubljuje se u udovicu bez obveza. Spoznaja da je djevojka koju ljubi posvemašnja suprotnost njegovoj predodžbi o njoj, stvara iz Guéreta — Levijatana, čudovište koje je gotovo ubija, čudovište koje štapom ubija nedužnoga starca koji ga je slučajno motrio. (Jasno, Guéret smatra da ga promatra kao napadača na Angèle.) Scobie pak nema hrabrosti da svojoj ženi prizna izvanbračnu svezu; nekoliko puta izgovara se da ne pođe s njom na pričest, no napokon se ipak pričešćuje, ne ispovjedivši svoj grijeh. Nekako istodobno, zbog makinacija koje je sâm poduzeo da bi namaknuo novac kako bi njegova supruga otputovala (da bi tako nesmetano mogao voditi ljubav s udovicom), pogiba njegov sluga. Našavši se u moralnom kalu, Scobie napokon počinja samoubojstvo. Ovako pojednostavljena fabula oba romana koji, kao i Mauriacov, posjeduju stanovite zasade krimića, mogu se dojmiti odveć shematičnima, čak linijski nametljivima. Međutim, vrijednost je djela i Greena i Greenea u njihovoj nenametljivosti, u činjenici da njihove etičke ideje nisu prevagnule nad njihovom književnom riječju; jer književnost se, da parafraziramo Mallarméa, ne stvara idejama, nego riječima, snagom i uvjerljivošću riječi.

Svaka od ovih pet knjiga, o kojima smo govorili, sadrži i pogovor u kome se nalaze i temeljni bio-bibliografski podaci o piscu. Šteta je jedino što u ovome kolu biblioteke »Zrno« nije posvećena dolična pozornost hrvatskom jezičnom oblikovanju. Inače, to je pet zaista zanimljivih i, dapače, dobrodošlih knjiga.

D. H.

275 GODINA RADA ZA VJERU I KULTURU HRVATSKE

HRVATSKE URŠULINKE — Povodom 275-godišnjice osnutka uršulinskog samostana u Varaždinu — Priredile: s. Marija Assumpta Svalina i s. Ana Klaudija Đuran — Varaždin 1979, 312 str.

Povodom značajnog jubileja varaždinskog samostana naše su uršulinke izdale vrlo vrijednu i zanimljivu knjigu koja prikazuje djelovanje tog samostana a i čitavog reda. Knjiga je zapravo zbornik u kojem su, doduše, najviše teksta napisale dvije sestre označene kao priređivači, ali ima i nekoliko vanjskih autora, uz literarne priloge i pjesme s. Ancille Presečki i s. Bogoljube Cifrek.

Svima starijima pojam uršulinki povezan je s pojmom stroge klauzure. Stoga iznenađuju podaci u odsjeku II. *Lik utemeljiteljice* da je sv. Angela Merici prvotno osnovala zapravo nešto poput najnovijih »svjetovnih instituta«. U početku njezine članice čak nisu ni stanovale zajedno, nego u svojim obiteljskim kućama. Uskoro su, doduše, prevladale duhovne prednosti zajedničkog života, ali je bitna novost apostolsko djelovanje u svijetu spojeno s kontemplacijom. Tek pritiskom francuskih biskupa poslije Tridentinskog koncila prevladali su zatvoreni autonomni samostani. Ali su se održale i otvorene grupe.

Prilike u Crkvi onog doba i lik osnivateljice posebno osvjetljuje članak Yvesa Ivonidesa (predavanje održano na proslavi 275-godišnjice) na str. 17—24. Uslijed opće pokvarenosti nastaje laički pokret »Divino amore«, po ideji sv. Katarine iz Genove, koji se bavio karitativnim radom, osobito brigom za neizlječive bolesnike. Iz tog kruga vjerojatno je izrasla i sv. Angela Merici i njena Družba sv. Uršule za odgoj ženske mladeži.

Uršulinke dolaze u Hrvatsku i osnivaju varaždinski samostan u tmurno doba hrvatske povijesti nakon smaknuća Zrinskog i Frankopana. Dapače, Magdalena Drašković, koja je dovela uršulinke iz Bratislave u Varaždin, bila je kćerka Franje Nadaždija, smaknutog kad i Zrinski i Frankopan. Njezina kćerka, Nadaždijeva unuka, bila je prva poglavarica varaždinskog samostana, časna majka Ana Julijana Drašković.

U knjizi se kao razlog molbe grofice Drašković da njena kćerka dođe u Varaždin navodi nesigurnost zbog Rakoczyjeve bune. Možda to stoji u nekom dokumentu, ali vjerojatno pitanje sigurnosti nije glavni razlog jer nije bilo mnogo bolje u Varaždinu nego u Požunu (Rakoczyjevi »kuruci« dvaput upadaju u Međimurje, g. 1704. pod vodstvom Karolyija i 1708. pod vodstvom Esterhazyja). A i vožnja 12 redovnica kočijama 7 dana od Požuna (Bratislava) do Varaždina mogla je u to doba biti dosta riskantna.

Majčinska želja Magdalene Drašković da joj boležljiva kćerka bude bliže sigurno je bila prepletena i glavnim motivom plemenite i požrtvovne želje za osnivanjem samostana koji će raditi na odgoju ženske mladeži. U tom je imala primjer Gašpara Draškovića koji je 58 godina ranije, g. 1645, doveo u Zagreb klarise, također iz Požuna (na čelu sa svojom sestrom Uršulom).

Uza sve utjecaje tadašnjeg vremena i stranih feudalaca mnogi naši stari plemićki rodovi (a Draškovići osobito) sačuvali su osjećaj ukorijenjenosti u narodu i duhovne plemenitosti i požrtvovnosti, ne samo ginući u borbama s Turcima nego i djelovanjem na vjerskom i kulturnom polju. Ne valja — po »modernom« običaju — tim »feudalcima« pripisivati samo sebične motive. Ako su potrošili za gradnju samostana, crkve, za oltar, kip ili sliku što bi drugi potrošio za zabavu, to ipak treba cijeniti.

Impozantan je popis i opis umjetničkih djela koja se nalaze u crkvi i samostanu uršulinki u Varaždinu. To su dragocjeni spomenici baroka, i zadivljuje broj i kvaliteta tih djela u jednom malom gradu kakav je nekad bio Varaždin. To pokazuje veliku ljubav sestara za ljepotu kuće Božje i veliku požrtvovnost Varaždinaca i susjeda koji su tim pokazali zahvalnost za odgojni rad sestara. Brojne slike u knjizi donekle nam to osvjetljuju.

Uz školu klarisa u Zagrebu to je bila druga naša škola za žensku mladež, a kad je Josip II. ukinuo klarise, ostala je jedina. Carica Marija Terezija osnovala je zakladu iz koje je 8 djevojaka dobivalo besplatni smještaj u konviktu. Možda je baš to sačuvalo školu i samostan: kad je Josip II. ukinuo klarise, nije ipak dirao u svježu zakladu svoje majke?

U opisu razvoja škole navedene su mnoge zanimljivosti, kao npr. da su već u samom početku primane i vanjske učenice na pouku, i to besplatno. Roditelji su trebali dopremiti samo ogrjev!

A nadasve je važna činjenica da su sestre, koje ispočetka većinom i nisu bile našeg roda, održavale obuku i na hrvatskom jeziku i tako pretekle ilirce za stotinjak godina!

O. Ivan Fuček D. I. u prikazu uršulinske duhovnosti (također održanom kao predavanje na proslavi) ističe glavne njezine značajke: raznolikost, jedinstvo, molitvu i traženje novog i boljeg za Boga. A to osvjetljuju likovi nekih značajnih redovnica: utemeljiteljice Ane Julijane Drašković, Margarite Blanquios, majke Klaudije i drugih.

Kako je već spomenuto, zatvoreni tip samostana koji nisu međusobno povezani bio je uršulinkama nametnut i nije bio baš u duhu utemeljiteljice sv. Angele Merici. Međusobno povezivanje samostana i veće otvaranje prema apostolatu počelo je za pape Leona XIII. formiranjem »Rimske unije« 1900—1903. Varaždinski samostan kontaktira s Unijom, ali se u nju posve uključuje tek 1927. Uklanjanje klauzurne pregrade bio je vanjski znak povezivanja s drugima i proširivanja djelatnosti. Najprije se varaždinske uršulinke povezuju sa slovenskim a kasnije, osnivanjem novih kuća, formira se posebna hrvatska provincija.

Prvi je korak bio osnivanje »Kuće studija« u Zagrebu, Vlaška ul. 75, kamo je uršulinke doveo nadbiskup Bauer i gdje su, usprkos protivljenju i teškoćama, uspjele formirati mnoge nove sile.

Zabrana držanja privatnih škola orijentirala je uršulinke prema području katekizacije i time im otvorila mnogo šire područje rada, od zagrebačkih župa do Rovinja, Sl. Broda, Ženice itd.

Tako su teškoće i neprilike zapravo pomogle novom procvatu. Želimo im mnogo uspjeha i nadalje.

Ante Miličić

H. RIDER HAGGARD: ROZAMUNDA

Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1979.

Postoje pisci kojih se imena nekako vrlo lako zaboravljaju, ali njihove se knjige obično dugo pamte. To se ponajvećma odnosi na pisce koji se čitaju u djetinjskim i mladenačkim danima. I nakon više desetljeća čitaocu se zadržavaju u svijesti siloviti dojmovi što su ih proizveli neobična fabula, egzotični krajolici, nesvakidašnji likovi. Razlog brzom zaboravljaju imena takvih pisaca leži u činjenici što će ih čitatelj malokad susresti u nekom pregledu književnosti, u nekoj književno-povijesnoj studiji jer se načelno smatraju isključivo zabavnim piscima, autorima koji ne polučuju znatniju umjetničku vrijednost pa i ne ostavljaju dublji trag u literaturi. Međutim, ako ne ostavljaju dublji trag ili otisak u književnosti, ostavljaju ga u čitatelja, jer ih on doživljava u dobi kada je najprijamniji. Primjer takvoga pisca, pisca kome čitatelji ne pamte ime, ali pamte njegova djela, jest H. Rider Haggard. Mnogima je poznat roman »Blago kralja Salamuna«, malo tko zna da mu je autor taj američki spisatelj. I druga Haggardova djela prevođena su u nas. U Andrićevoj »Zabavnoj biblioteci« izišao je dvadesetih godina njegov roman »Ona«, o kojemu zanosno piše Henry Miller u svom autobiografskom djelu »Knjige mog života«, posvećujući mu cijelo poglavlje. U nakladi »Hrvatske tiskare« izišao je u vrijeme rata Haggardov roman »Čarobnjak«, u kome su ispričane pustolovine jednog od Haggardovih glavnih junaka općenito, Allana Quatermaina. Radnja znatnog dijela Haggardovih djela odvija se u pustim, neistraženim dijelovima Afrike a prožeta je često nadnaravnim ozračjem.

Rozamunda (»roman iz doba treće križarske vojne«) koji je objavila »Kršćanska sadašnjost« tipično je djelo ovoga pisca: egzotični krajolici Prednjega Istoka, u susjedstvu Levanta i Palestine, prizorište su različitih pustolovina što ih doživljavaju dva mlada engleska viteza što su onamo pošla da izbave svoju otetu rođakinju, plemenitu ljepoticu Rozamundu. Haggard umije svoga čitatelja zadržati uz knjigu: neprestano se zbivaju novi događaji, jedna »napeta situacija« smjenjuje drugu. Otmice, gusarski napadaji, prerušavanja glavnih i sporednih junaka, bjegovi kroz tajne prolaze, dvoboji, urote i bitke — to je vanjski okvir ovog pustolovnoga romana. No unutar tog okvira ili, točnije, iz same te goleme slike, što je prepuna fascinantnih pojedinosti, zrače neosporive moralne, duhovne vrijednosti, pa je upravo zato ta knjiga neobično pogodna da se pruži čitatelju koji je u razvitku, čitatelju koji traži maštovito štivo što će ga odvesti iz tmurne svakidašnjice. Nesebičnost pojedinih likova u *Rozamundi*, Rozamundina osobna žrtva da spasi žitelje opsjednutoga Jeruzalema, plemenitost sultana Saladina, sve to mogu biti nenametljivi poticaji za vlastite plemenite pothvate. Prigodom *Rozamunde* i njezina odgojna značaja i značenja slobodno možemo ponoviti riječi što ih je izrekao Henry Miller, pišući o nekim drugim djelima H. Ridera Haggarda: »Svaki je dječak pobunjenik i anarhist. Kad bi se dječaci smjeli razvijati prema svojim nagonima, prema svojim sklonostima, društvo bi se tako korjenito preobrazilo da bi se svi odrasli revolucionari postidjeli i ustuknuli. Njihovo društvo ne bi bilo komotno ni dobrohotno organizirano, ali bi odražavalo pravdu, velebnost i čestitost.«

D. H.

FRANJEVAČKI SAMOSTAN ZAOSTROG

Izdao: Franjevački samostan Zaostrog 1981. Pisac teksta: dr. Karlo Jurišić, odgovorni urednik: Aleksandar Ribičić, fotografije: Petar Jović i Karlo Jurišić, likovno-grafička oprema: Mate Grgić

To je turistička brošura od 24 strane plus ilustrirana omotnica. Ima džepni format 11,5 × 22. Autor govori o Zaostrogu, malom primorskom mjestu južno od Makarske s naglaskom na lokalni franjevački samostan koji je nedavno slavio svoju 500-godišnjicu (1468—1968).

Brošura najprije govori o Zaostrogu kao naselju (str. 1—5), zatim o mjesnom franjevačkom samostanu (str. 5—20). Na kraju (str. 20—24) dolazi sažetak na četiri jezika: na njemačkom, engleskom, talijanskom i češkom. Brošura je dokumentirana s 18 color-slika, 10 mat-slika i 2 geografske skice tog dijela naše jadranske obale. Ove slike posebna su vrijednost ove knjižice, odnosno brošure.

Autor Jurišić prikazuje povijest naselja Zaostrog a naročito povijest franjevačkog samostana, koji daje posebni kvalitet Zaostrogu i Makarskom primorju jer je u prošlosti bio važni kulturno-prosvjetni centar za Dalmaciju a njegova pastoralna djelatnost zahvaćala je i unutrašnjost preko granica Dalmacije — susjedni dio Hercegovine.

Zaostrog, odnosno njegov franjevački samostan, odigrao je u 18. stoljeću važnu ulogu na kulturno-prosvjetnom polju jer je uz taj samostan vezano ime fra Andrije Kačića Miošića. Rodio se u Bristu, nedaleko od Zaostroga, a veći dio svog života i rada provest će u tom samostanu, tu će umrijeti i biti pokopan. To je vrijeme kada je Dalmacija bila pod vlašću Venecije. Narodna je književnost u Dalmaciji u 17. stoljeću stagnirala, inteligencija je u gradovima potalijančena pa je zanemarila rad na narodnoj (hrvatskoj) knjizi. Iz tog mrtvila podigoše Dalmaciju dva franjevca koji se bave književnim radom: Filip Grabovac (1695 — 1750) i prije spomenuti Andrija Kačić Miošić (1704 — 1760). Prvi (F. Grabovac) bio je zbog toga trn u oku Venecije i strada u venecijanskoj tamnici. Njegov rad nastavlja Andrija Kačić koji izdaje na narodnom jeziku dva književna djela: *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (poznat i kao »Pismarica«) i *Korabljicu*. »Pismarica« je već za njegova života imala dva izdanja (1756. i 1759.). Ona je u stihovima, dok je »Korabljica« u prozi.

Kačić od svih naših starih književnika najbolje poznaje narodnu našu pjesmu i za njom se povodi, od nje uzima deseterac koji dominira u njegovim pjesmama. Kačić prikazuje herojske momente iz borbe našeg naroda s Turcima. On je kroničar, ali za razliku od običnog narodnog pjevača nastoji da sve događaje verificira, da budu u historijskim okvirima; stoga proučava arhive, stare spomenike, služi se terenskim podacima i sl. i na temelju takvih informacija piše pjesme. Kačić nije pjesnik-umjetnik, već narodni pjevač s guslama u ruci, pučki pjevač. On izdaje svoju »Pismaricu« za »siromahe težake i čobane«, ali njegovu će »Pismaricu« prihvatiti i izobraženi krugovi. Ona je do 1970. godine doživjela 56 izdanja (47 latinicom i 9 ćirilicom). To dostatno govori o njezinoj popularnosti. Fra Andrija Kačić svakako je najzaslužniji da je talijanizacija Dalmacije ostala bez efekta. Zaostrog u 18. st. stoji kao svjetionik, odnosno kao tvrđava narodne misli, jezika i kulture.

Zaostrog i Kačić jesu korelativi (jedno uključuje drugo), to je mjesto baš zbog Kačića prešlo svoje lokalne dimenzije. Franjevački samostan čuva u svojem krilu mnogo toga što govori o Kačićevu životu i radu. Uspio je skupiti 40 izdanja »Pismarice« (od 56 izašlih), na ulazu u samostan nalazi se veliki kip fra A. Kačića s guslama u ruci, kopija spomenika u Bristu. Posjeduje i drugo kulturno blago koje je pristupačno javnosti. Tu se nalazi *biblioteka* s oko 15.000 svezaka (među njima i četiri inkunabule), zatim *arhiv* s mnogo turskih i drugih dokumenata. Posebno mjesto zauzima *»Kačićev arhiv«* osnovan 1954 (u povodu 250-godišnjice njegova rođenja) s ciljem da prikupi sve što je u vezi sa životom i radom fra A. Kačića (str. 11—12),

zatim *etnografska zbirka* (u tekstu: etnološka), gdje uz primjerke seljačkog namještaja i oruđa vidimo i narodne nošnje. U sklopu je samostana i *botanički vrt* s preko 250 vrsta različitog drveća i biljaka (str. 16).

Franjevački samostan u Zaostrogu dao je plejadu franjevaca koji su se istakli na vjerskom i kulturno-prosvjetnom polju, npr. A. Vlatković Jurjević, B. Kačić Žarković, F. Grabovac (već spomenut), L. Vladimirović, I. Despot i dr. a »iznad svih posebni pečat daje izuzetna pojava hrvatske povijesti i kulture — narodni pjesnik, književnik i filozof fra Andrija Kačić Miošić... po Kačiću ... zaostroški samostan ima naročito značenje... s obzirom na upliv *Razgovora ugodnog* na romantizam u Evropi« (str. 18—19).

Iz sažetka na stranim jezicima doznajemo da je nekoliko pjesama Kačićevih (iz »Pismarice«) bilo već u 18. st. prevedeno na evropske jezike: na talijanski (Fortis), na njemački (Herder), na francuski, češki i dr. Tu doznajemo i to, da su u čast Kačiću podignuti spomenici u Makarskoj, Zaostrogu, Zagrebu, Prčnju i Bristu. Sve ovo trebalo je staviti i u tekst na našem jeziku.

U samostanu je i *zbirka umjetnina* (umjetničke slike, kipovi, crkveni predmeti). U zbirci su uz anonimne slikare zastupljeni i slikari 18. st. Naldi i Cignaroli a iz 20. st. Jurkić, Popović, Ćosić, Marčić i Bulić. Autor za Brunu Bulića kaže da »je oslikao zidove nove blagovaonice slikama povijesne tematike« (str. 16). Trebalo je nešto više kazati o toj Bulićevoj zidnoj velikoj slici (prema ličnim informacijama naslikana je 1976. g.). Slika prikazuje Zaostrog u prošlosti (u borbi s Turcima) i u slobodi (nakon Turaka). Budući da ova slika djeluje impresivno, bogata je sadržajno a takvi su motivi osim toga rijetkost kod nas, trebalo je dati i njezin fotos. U brošuri ima još dosta slobodnog prostora, pa se i to moglo negdje umetnuti.

Dvije geografske skice na omotnici prevelike su: one bi bile pregledne da su i manjeg opsega. Također je trebalo numerirati slike i citirati ih u tekstu i u sažetku jer bi tada ova brošura bila još pristupačnija turistima i izletnicima, napose stranim.

Unatoč sitnim navedenim nedostacima ova je mala brošura dragocjeni prilog popularizaciji Zaostroga i njegova franjevačkog samostana. Spominjem na kraju i informaciju da je Konzervatorski zavod u Splitu 1953. godine proglasio franjevački samostan u Zaostrogu spomenikom kulture (str. 19).

Vladimir Dumbović

Vijesti

Jacques de Bourbon Busset, suvremeni književnik kršćanske inspiracije, izabran je 4. VI. 1981. za člana Francuske akademije na mjesto preminulog Mauricea Genevoixa.

* * *

Nedavno je u dobi od 59 godina umro madžarski pjesnik kršćanskog nadahnuća *Janos Pilinszky*, naš znanac iz Poigny-la-Forêta.

* * *

Od 24. do 26. V. 1981. održan je u Rimu niz priredaba u okviru manifestacije *»Jugoslavija u čast sv. Ćirila«*.

* * *

»Pravoslavlje« od 15. VI. 1981. prenosi dio intervjua Jovana Petričevića iz »Duga« s književnicom *Jarom Ribnikar*, koja tu govori o francuskom pjesniku *Pierreu Emmanuelu* kao vjerniku.

* * *

»Odjek« od 15. VI. 1981. donosi članak *Jakova Sedlara* o izložbi crteža *Ivana Lackovića Croate* pod naslovom »Osoben rukopis«.

* * *

»Osservatore Romano« od 11. VI. 1981. posvećuje čitavu treću stranu stotoj obljetnici rođenja *Giovannija Papinija*.

* * *

U nekoliko poglavlja svoje knjige »Nomad bez plemena« poznati filmski režiser *Robert Hossein* pripovijeda, između ostaloga, kako je odlučio postati katolik i kako bi želio režirati film »Čovjek zvan Isus«.

* * *

Veliku katoličku nagradu za literaturu dobio je ove godine *Jean Mialet* za svoju knjigu »Le Déporté«, objavljenu kod Fayarda.

* * *

»Oko« od 11. VI. 1981. posvećuje čitavu stranicu pjesmama *Karola Wojtyle*, sadašnjeg pape Ivana Pavla II.

* * *

12. VI. 1981. umro je u Zagrebu u 57. godini života naš redoviti suradnik prof. dr. *Miroslav Vaupotić*. Posljednji njegov javni nastup bio je upravo u našem HKD-u: 21. V. govorio je na komemoraciji u povodu 10-godišnjice smrti pjesnika Josipa Pupačića. Sprovodu prof. dr. M. Vaupotića na Mirogoju (što su ga vodila tri svećenika) prisustvovao je velik broj njegovih prijatelja i štovatelja. Od pokojnika oprostili su se dr. Stjepko Težak, dr. Miroslav Šicel, prof. Jakov Ivaštinović, peteranečki župnik vlč. Dragutin Komorčec i prof. Vladimir Rem.

* * *

Nedavno je »Liber« objavio *»Peto evanđelje«* dr. *Josipa Vrane*, našega redovitog suradnika.

* * *

Jacques Ellul u knjizi intervjua »A temps et à contretemps« služi se najviše citatima iz Biblije i iz Marxovih djela.

* * *

Ovogodišnju veliku nagradu Francuske akademije dobio je *Jacques Laurent*, veliku nagradu poezije dobio je *Yves Bonnefoiy*, nagradu za novelu *J.—P. Maurel*, a nagradu za kritiku *Pierre Petitfils*.

* * *

»Osservatore Romano« od 17. VI. 1981. donio je člančić o 250. obljetnici »Kamenitih vrata«. Izvjestilac Radio-Vatikana, govoreći o tom članku, upozorio je slušatelje da je HKD sv. Ćirila i Metoda nedavno objavilo knjižicu *»Majka Božja Kamenita« p. Damjana Damjanovića*.

U Zagrebu je od 2. do 6. srpnja 1981. održan *15. jubilarni festival Omladinske kulturne federacije Hrvatske bratske zajednice* u suradnji s Maticom iseljenika Hrvatske. Pod vodstvom predsjednika HBZ *Bernarda Luketića* i još nekoliko članova centralnog upravnog odbora HBZ sudjelovalo je 13 tamburaških i folklornih zborova iz Sjedinjenih Država i Kanade te dječji zbor iz Melbourna — Australija. Zborovi su iz gradova: Farrel, Cokeburg, Pittsburg i Sharon (države Pensilvania), Akron i Cleveland (Ohio), Pueblo (Colorado), Milwaukee (Wisconsin) i Seattle (Washington). Dva su iz Kanade: Hamilton i Welland (Ontario).

Ti mladi ljudi, potomci naših iseljenika često u trećoj i četvrtoj generaciji, pjevaju naše narodne pjesme, sviraju tamburice, plešu naša starinska kola i nose narodne nošnje, ponosni na svoju hrvatsku kulturnu baštinu. Uz službeni nastup u Dvorani »Lisinski« nastupali su i na nekim otvorenim prostorima u Zagrebu.

No značajno je za njihovu povezanost i sa vjerskom baštinom da je u službenom programu bila 4. VII. u 7,30 sati u zagrebačkoj katedrali misa koju je predvodio msgr. dr. *Đuro Kokša.* Za vrijeme mise sudionici su pjevali hrvatske crkvene pjesme uz pratnju tamburica.

* * *

10. VII. 1981. umro je na Rijeci prof. *Vladimir Fajdetić,* umirovljeni (zbog bolesti) violinist opernog orkestra Narodnog kazališta »Ivan Zajc«, istaknuti kulturni radnik i organizator, publicist, predavač, crkveni zborovođa i muzikolog. Pokopan je na Kozali 13. VII. Pogrebni obred predvodio je riječko-senjski nadbiskup i metropolita msgr. Josip Pavlišić. Pokojnik je otpraćen do groba samo uza zvuke tužaljki i uz molitve. Po njegovoj izričitoj želji nije bilo nikakvih oproštajnih govora. Naše Društvo gubi njegovom smrću iskrenog prijatelja a naš časopis »Sveta Cecilija« uglednog suradnika.

TISKARSKE POGREŠKE U PROŠLOM BROJU »MARULIĆA«

U »Maruliću« 3/1981. potkralo se podosta tiskarskih pogrešaka. Najgore su one koje kvare smisao, otežavaju razumijevanje, dezinformiraju, iskrivljuju imena. Tako je na kraju članka o Kršiniću (str. 238) otisnuto »doživljava« mjesto *doživljaja,* u »Katolicizmu i proletarijatu« u prvoj rečenici (str. 243) stoji da je enciklika »Rerum novarum« objavljena prije »dvadeset« mj. *devedeset* godina, u prikazu »Kataloga izdanja JAZU« (str. 325) nije riječ o »redovima« povjesnikâ, arheologâ itd., nego o njihovim *radovima,* na str. 326. otisnuto je prezime »Šunca«, a mora biti *Škunca,* u osvrtu na Zenkovu knjigu »Personalizam Emmanuela Mouniera...« piše (str. 331) »otkriva« mj. *otkrio.* Ispričavamo se autorima i čitaocima.

Uredništvo

SADRŽAJ

	Str.
Radovan Grgec: Uz rub (17)	341
* **Mića Stojić:** Pred suton	346
Mirko Slade Šilović: Tužna priča o modrom cvijetu	347
* **Tomislav Dobor:** Godine su prošle	350
Dubravko Horvatić: U spomen Miroslavu Vaupotiću	351
* **Miroslav Vaupotić:** Autobiografija	354
Pjesma bogovima i jednom Bogu	355
Tomo Vereš: Katolicizam i proletarijat	356
Wilhelm Emmanuel Ketteler: Prva propovijed na dan posvete crkve 19. studenog 1848.	357
Svevlad Slamnig: Bogovima nesličan	363
* **Stanislava Adamić:** U kasu Apokalipse	369
* **Gojko A. Polegubić:** I ti ćeš voljeti	369
Bruno Bulić: Rat i ratnici	370
Dalibor F. Jelić: Crvena Hrvatska	377
Viktor Kopač: Jedna nepoznata pjesma Mirka Bogovića	379
* **Ante Žužul:** Kada šapnem davno ime	380
Benedikta Zelić-Bučan: Opis hrvatskih priobalnih gradova u jednom putopisu iz 1486. g.	381
* **S. Lukić:** Setnja po bijelom mraku	384
Juraj Lončarević: Sadašnji trenutak u kulturnom života Hrvata u Mađarskoj	385
* **Mirko Slade Šilović:** Boje za jesensku sliku Trogira	388
Gospe na slikama Blaža Jurjeva Trogiranina	388
* **Stanislava Adamić:** Bila si sve	389
Miroslav Vuk: Čiča Ivo Čakalić kao likovni umjetnik	390
* **Ante Žužul:** Otvaram vrata starog juga	391
Ivan Bošković: O Bajamontijevu »Requiemu« za Ruđera Boškovića	392
Mišljenja i reagiranja	
Rasim Muminović: Hrabrost ili drskost jedne kritike?	401
Alojz Mudrinić: Ljudskost, dijalog i međusobno poštivanje	408
Mozaik	
Antun Removčan: Ljudskiji postupak sa Stancem	413
Siniša Hrestak: Taj ugursuz Bellini	414
G.: Spomenik Augustu Šenoi!	415
Vladimir Dumbović: Izložba — retrospektiva crteža Ivana Lackovića Croate	416

Str.

Knjige

Anđelko Mijatović: Dr. Dragutin Pavličević: Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj 417

D. H.: Mihovil Bolonić: Otok Krk, kolijevka glagoljice 420

Svevlad Slamnig: Ikona od riječi 421

D. H.: Pet romana Biblioteke »Zrno« 422

Ante Miličić: 275 godina rada za vjeru i kulturu Hrvatske 424

D. H.: H. Rider Haggard: Rozamunda 426

Vladimir Dumbović: Franjevački samostan Zaostrog 427

Vijesti

Iz domovine i svijeta 429

* * *

Uredništvo: Tiskarske pogreške u prošlom broju »Marulića« 430

DŽEPNA KNJIGA HKD SV. ĆIRILA I METODA

1. **Paul Claudel: NAVJEŠTENJE.** Najpoznatija drama velikoga francuskog pjesnika i dramatičara. Preveo Janko Marinković. Str. 152. — Cijena 20 d.
2. **Graham Greene: SVRŠETAK LJUBAVNE PRIČE.** Roman iz suvremenog života. Napisao ga je jedan od najvećih modernih romanopisaca. Preveo Branko Černicki. Str. 236. — Cijena 30 d.
3. **Paul Claudel: RAZDIOBA PODNEVA.** Drama. Adaptacija i prijevod: Petar Selem i Daša Bradičić. Str. 124. — Cijena 20 d.
4. **Heinrich Böll: KRUH RANIH GODINA.** Roman dobitnika Nobelove nagrade za književnost 1972. godine. Preveo Stjepan Hosu. Str. 120. Rasprodano.
5. **Diego Fabbri: SUĐENJE ISUSU.** Drama. Stara tema obrađena na nov i suvremen način. Preveo Radovan Grgec. Str. 168. — Cijena 30 d.

Narudžbe:
Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Trg kralja Tomislava 21, 41000 Zagreb.

MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21.
Uređuje: Uredničkí odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.